

Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

**Збірник наукових праць
№6 (193)**

Київ 2017

**Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць
Вип. 6 (193). – К., 2017. – 126 с.**

Рекомендовано Вченою радою ДНДІМЕ
Протокол № 2 від 28.04.2017 року

Збірник статей присвячено науковим здобуткам молодих науковців – аспірантів та здобувачів наукових ступенів кандидата та доктора економічних наук. Він охоплює широкий спектр проблем із таких напрямів:

- макроекономічні аспекти сучасної економіки;
- економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності;
- розвиток регіональної економіки;
- соціально–трудова проблеми.

Розраховано на науковців і спеціалістів, які займаються питаннями управління економікою та вивчають теорію та практику формування ринкових відносин в Україні.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 №1279 даний збірник віднесено до наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (перелік №1, розділ «Економічні науки»).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ПРИМОСТКА О.О., доктор економічних наук, професор (головний науковий редактор)
ПАСІЧНИК Ю.В. доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)
ХОДЖАЯН А.О доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)
АЛЕКСЕЄВ І.В., доктор економічних наук, професор
БУРЯЧЕНКО А.Є., доктор економічних наук, доцент
ВАРНАЛІЙ З.С., доктор економічних наук, професор
ГУЖВА І.Ю., кандидат економічних наук
ДЕМЬОХІН В.А., кандидат технічних наук
ДУБРОВІНА О.А., кандидат економічних наук
ЗАХАРІН С.В., доктор економічних наук, с.н.с.
КИЗИМ М.О., доктор економічних наук, професор, член–кор НАНУ
КУЛЬПІНСЬКИЙ С.В., доктор економічних наук, професор
КОРНЄЄВ В.В., доктор економічних наук, професор
КРАСКЕВИЧ В.Є., доктор технічних наук, професор
ЛОПУШНЯК Г.С., доктор економічних наук, професор
СІГАЙОВ А.О., доктор економічних наук, професор
ТЕРЕЩЕНКО Г.М., кандидат економічних наук, с.н.с. (АФУ)
ШОСТАК Л.Б., доктор економічних наук, професор
ЦУКІН Б.М., кандидат економічних наук, с.н.с. (відповідальний секретар)

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

АГНЕСКА ДЗЮБІНСЬКА, доктор філософії, Економічний університет м. Катовіце, Польща, професор кафедри менеджменту підприємства
АДАМ САМБОРСЬКІ, доктор філософії, Економічний університет м. Катовіце Польща, кафедра менеджменту підприємства
АНАТОЛІЙ ЗІНОВІЙОВИЧ КОРОБКІН, доцент, к.е.н, завідувач кафедри економічних і правових дисциплін, ЗО «Білоруський торгово–економічний університет споживчої кооперації», Білорусь, Гомель
ВІРГІНІЯ ЮРЕНІЄНЕ, професор, доктор наук, завідувач кафедри філософії та культурології, Каунаський факультет, Вільнюський університет, Литва
ГОРБОВИЙ АРТУР ЮЛІАНОВИЧ, професор, доктор технічних наук, Словацька Академія аграрних наук, член відділення економіки та менеджменту, (Словацька республіка)
ДІАНА СПУЛБЕР, доктор філософії, Університет Генуї, асистент професора кафедри філософії суспільств, м. Генуя (Італія)
ІВАН ТЕНЕВ ДМИТРОВ, професор, доктор економічних наук, Університет «Проф. Д–р Асен Златаров», завідувач кафедри економіки і управління, м. Бургас (Болгарія)
МІТАР ЛУТОВАЦ, професор, доктор технічних наук, Університет Уніон ім. Миколи Тесла, факультет індустріального управління, завідувач кафедри технологій, м. Белград (Сербія)
ЮРАЙ СІПКО, професор, доктор економічних наук, Словацька Академія наук, директор інституту економічних досліджень, м. Братислава (Словацька республіка)
СОФІЯ ВИШКОВСЬКА, професор, доктор наук, зав. кафедри організації і управління (факультет управління) Техно–логічно–природничий університет ім. Яна і Єнджея Снядецьких у Бидгощі, Бидгощ, Польща
СТЕФАН ДІРКА, доктор економічних наук, професор, Вища економічна школа, м. Катовіце, Польща, професор кафедри менеджменту і маркетингу. Міжнародний акредитор Міністерства науки і освіти Республіки Казахстан
ТОМАШ БЕРНАТ, професор, доктор наук, завідувач кафедри мікроекономіки, факультет економіки і менеджменту, Щецинський університет, Польща

Формування ринкових відносин в Україні, 2017. Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ 22545–12443ПР від 20.02.2017 року

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

Ієрархічні структури тіньової залежності

У статті розглядається сутність, історичні аспекти виникнення та існування ієрархій тіньових структур, їх цілі, національна небезпека, основні суб'єкти.

Ключові слова: «автономна тіньова держава», форма міжсекторного розламу, «світове тіньове закулісся».

В.А. ПРЕДБОРСКИЙ,
д.э.н., профессор, Национальная академия внутренних дел

Иєрархические структуры теневой зависимости

В статье рассматривается сущность, исторические аспекты возникновения и существования иєрархий теневых структур, их цели, национальная опасность, основные субъекты.

Ключевые слова: «автономное теневое государство», форма межсекторного разлома, «мировое теневое закулисье».

V. PREDBORSKIJ,
doctor of Economics, professor, National Academy of Internal Affairs

Hierarchical structure depending shadownull

In the article examines the essence, historical aspects of the origin and existence of hierarchies of shadow structures, their goals, national danger, the main subjects.

Keywords: «autonomous shadow state», a form of cross-sectoral break «shadow world backstage».

Постановка проблеми. Дискурсивний аналіз причин системного гальмування нагальних суспільних реформ, хронічного зневажання суспільними вимогами та потребами врешті-решт призводить до дедуктивного виокремлення ієрархічно пов'язаних факторів суспільних деформацій – наявності історичного явища міжсекторного розламу в інституційній сфері та її прояву – «світового тіньового закулісся» та «автономної тіньової держави», що за сучасних умов пере-

творилися на фундаментальний фактор небезпеки суспільному розвитку.

Необхідність протидії тіньовим процесам знайшла відображення в ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як: Закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» (2014), «Про запобігання корупції» (2014), Укази Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення бо-

ротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003) та «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005), постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» (2015) та інших відомчих актах із зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тінізації відносин належать праці В. Д. Базилевича, А. В. Базилюка, О. І. Барановського, В. М. Бородюка, Г. С. Буряка, З. С. Варналія, А. С. Гальчинського, Я. Я. Дяченка, С. О. Коваленка, І. І. Мазур, В. О. Мандибури, О. В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових і кримінально-правових аспектів протидії корупції зробили вітчизняні вчені-юристи.

У той же час, у зв'язку з недостатнім вивченням явищ тіньових суспільних процесів, їх системної ієрархії, потребують найсуттєвішого теоретичного вивчення, зокрема, наслідки міжсекторного розламу в інституційній сфері, утворення «світового тіньового закулісся», явищ «автономної тіньової держави», їх особливостей та небезпек за сучасних умов.

Метою статті є подальший дискурсивний розвиток релевантного вивчення причинного комплексу тіньових засобів гальмування суспільних реформ, їх особливостей в сучасних умовах, існування явищ «світового тіньового закулісся» та «автономної тіньової держави» як найсуттєвіших загроз національній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Дослідження механізму вітчизняної тіньової системи потребує звернення до засобів її самоорганізації, можливо і за межами національного тіньового простору, зокрема на основі дослідження ієрархічності будови, пошуку її «верхівки» як логічно вихідного відношення мегатінізації. Як дискурсивно слід локалізувати вихідний пункт самоорганізації національних тінізаційних суспільних процесів, у тому числі так званої «автономної тіньової держави» [1], що вирізняється надзвичайним потенціалом їх тінізації, спотворення суспільних цілей, засобів модернізації, деформації напрямів реформування, їх архаїзації та інволюції? Які мегапроцеси, мегапроцеси, потужні сили домінуючого впливу ще більше деградують та тінізують процеси «авто-

номної тіньової держави? Які головні тренди, цілі індуктуються цими мегапроцесами? Які тінізаційні взаємодіючі системи вони утворюють?

Заміщення теоретичного вивчення цих вкрай небезпечних, згубних мегатінізаційних явищ «жовтою» публіцистикою, зокрема, призводить до значного викривлення та попередньої компрементації теоретичного їх аналізу.

Слід зразу ж відмежуватися від прямої асоціації поняття «світове тіньове закулісся» з наявністю «світової змови». У той же час слід звернути увагу на домінуючу залежність суб'єктів «автономної тіньової держави» як найвищого рівня тіньової ієрархії в межах національного тіньового простору від суб'єктів світового високоорганізованого таємного суспільства, стрімкого розвитку його рівня самоорганізації, посилення впливу на світові суспільні процеси, зростання загроз з їх боку світовим та національним структурам влади, перехід процесів світового закулісся до більш відкритих форм змови, що, зокрема, свідчить про більше підпорядкування ним офіційних структур світу.

Світова тіньова система влади – це складно організований комплекс тіньової влади різного рівня дієздатності, впливу, офіційної або тіньової (у межах тіньового парасуспільства) легітимації, окремі елементи якого виникали та розвивалися асинхронно, але за сучасних умов діють як синергетично організований вузол тіньових впливів на офіційну та тіньову національну владу. Це так звані Комітет ЗОО, Синдикат, ілюмінати, неоілюмінати, олімпійці, «Круглий стіл» тощо.

Світове тіньове закулісся являє собою класичний приклад тіньової мегаструктури з відносно стійким режимом самоорганізації, цілісністю динамічної поведінки, коли на основі менш впорядкованого субстрату – національних тіньових структур – утворюються більш складні наднаціональні тіньові структури світового закулісся [2, с. 25–26].

Історичні витoki сучасної ери становлення та розвитку основної лінії впливів тіньового світового закулісся відносять до часів створення компанії «Лондон Степлерс», що утворилася з «Ост-Індської компанії (1600 рік), яка була перетворена (з 1702 року) у «Британську Ост-Індську компанію» (BOIC). «Ост-Індська компанія» була найтіснішим чином зв'язана зі структурами чорної олігархічної аристократії Венеції та Генуї, Орденом «Венеційської чорної аристо-

кратії» із Лондона¹. Найстаріші англійські сімейні клани Іосії Чайлда, Томаса Папильона, Монтегю, Мальборо, Расселів та їх родичів у Сполучених Штатах, які використовували організаційні можливості для подальшої самоорганізації наднаціональних тіньових структур цих компаній та стрімко збагатили на опіумній торгівлі, тепер отримали можливість здійснити дієвий контроль над світом через нову організацію, відому під назвою Комітет 300 (Синдикат) [3, с. 68].

Наступний етап поширення та поглиблення структур світового закулісся зв'язаний з виникненням у XVIII столітті клану Ротшильдів, їх структур та інститутів як одних з головних суб'єктів мегарівня тіньового простору.

Подібно до положення монархів, статки Ротшильдів не обкладалися податками. Потужна мережа їх приватних банків утворювала партнерські союзи, прибутки розподілялися всередині кланової структури, залишаючи малу дециму уряду. Ротшильди вважали себе рівними монархам, оскільки мали статків більш, ніж всі короновані особи Європи разом узяті. За деякими оцінками, статки сім'ї Ротшильдів до 1940 року склали 500 млрд. доларів (20 трильйонів за сучасним курсом), тобто половину всього багатства США (у тому числі і банків) на той час [4, с. 19].

Становлення статків Ротшильдів відбулось за рахунок контролю над грошовими потоками європейських держав. Однак їх позиції у Новому Світі були відносно слабкими, стратегія його підкорення почала реалізуватися з кінця XIX–початку XX століття за допомогою лобювання створення та контролювання Федеральної резервної системи США. Однак ця стратегія реалізувалася, в значній мірі, у взаємодії та партнерськими зв'язками з новим гравцем світового тіньового простору – германо-американським кланом Рокфеллерів.

Клан Рокфеллерів – це клан, який зростав на основному енергетичному ресурсі світу XX століття – нафті. Але до контролю над нафтою мож-

¹ «Чорна аристократія» – це королівські та аристократичні сім'ї Італії, Німеччини, Швейцарії, Великої Британії, Франції, Голландії, Греції, коріння яких, з однієї сторони, зв'язане з венеційськими олігархами хазарського походження, з другої – з династією Меровінгів. «Чорна аристократія» зовнішньо сповідує християнство, але таємно ставиться з презирством до нього та відправляє свої релігійні ритуали як масонські ложі. Меровінги традиційно спиралися на таємні ордени, зокрема «орден приорів Сіону», який започаткував цілу потужну організовану утаємничену мережу орденів, у тому числі і масонських. Головною заявленою метою «ордену приорів Сіону» є реставрація династії Меровінгів та приведення правителя з цієї династії до влади над світом.

ливо прийти тільки одним шляхом – контролюючи території, де розташовані нафтові поклади. Саме у зв'язку з цими інтересами визначалися зони виникнення конфліктів, їх наступного тіньового перерозподілу, у тому числі й засобами світових війн і революцій.

У першій половині XX століття Рокфеллерам вдалося успішно витіснити Британію з головних нафтових регіонів світу (Мексика, Турецький Близький Схід, Саудівська Аравія, Каспійській регіон) і стати головною нафтовою імперією світу. Ротшильди і Рокфеллери активно фінансували головні сторони протиборства (Троцького, Леніна) під час російської революції. Обидва клани активно приймали участь у Першій світовій війні, як фундаментальному засобі світового перерозподілу тіньової влади та власності.

У 1920 році рокфеллерівська Standard Oil придбала у більшовиків половину бакинських нафтопромислів, що належали компанії Nobel Oil Co. У 1925 році Рокфеллери отримали половину російської нафти, в обмін на це вони погодились фінансувати сталінські п'ятирічки. Так, у березні 1926 року рокфеллерівська компанія Standard Oil та її дочірня фірма Vacuum Oil Co. надали більшовикам позику у 75 млн. доларів. У 1927 році Standard Oil of New York побудувала в Росії нафтопереробний завод, за допомогою якого більшовикам вдалося розпочати масштабну індустріалізацію [4, с. 35].

У даний час більша частина світового багатства контролюється невеликою групою кланів, які співробітничать у досягненні своїх комерційних та політичних інтересів. До числа їх відносяться Ротшильди, Рокфеллери, Варбургі, Моргани, Шиффи, Астори, Банди, Буши, Колінси, Дюпони, Ітони, Фримени, Кенеді, Лі, Онасіси, Рейнольдси тощо. Вони діють через найпотужнішу мережу різних взаємозв'язаних, часто неформальних, недержавних організацій, відносний вплив яких у США та Європі протягом часу змінюється [3, с. 562–564].

Вихідні ідеї створення світового уряду народилися у товаристві фабіанців–соціалістів. Засновник «Фабіанського суспільства» Сідней Вебб та його дружина Беатрис написали книгу «Чотири стовпи соціалістичного дому», в якій виклали програму впровадження майбутнього міжнародного соціалізму при владі Єдиного світового уряду. Вона суттєво не відрізнялася від принци-

пів, викладених Карлом Марксом в його «Комуністичному маніфесті» 1848 року. Різниця існує скоріш у способі їх досягнення, аніж в їх суті.

Плани фабіанців ніколи не публікувалися під особистими іменами членів товариства (а серед них були Джордж Бернард Шоу, Веббі, Енні Безант, Джон Голсуорсі, Р. Г. Тауні, Герберт Уельс, Гарольд Ласкі), а лише від імені аналітичних центрів і дослідницьких організацій. Найбільш відомим друкованим виданням Фабіанського товариства є журнал «Економіст».

Після Першої світової війни вплив Фабіанського товариства розповсюдився по всій Європі, а потім і в Америці. Перемир'я, що встановилося після закінчення війни, ґрунтувалося на пропозиціях Вудро Вільсона, зв'язаних з післявоєнним мирним співіснуванням, усі вони були включені у Версальський договір. Положення договору були розроблені на Міжнародному масонському конгресі «Великого Сходу», що проходив у Парижі в червні 1917 року. Саме там була запропонована ідея Ліги Націй та її Конституції.

Основними офіційними завданнями Ліги Націй було проголошено вирішення міжнародних конфліктів та скорочення озброєнь. Однак реальною основою «Великого Сходу» становила інша завдання: суттєве послаблення Німеччини за рахунок обтяжливих репарацій і програмування нової війни через 20 років як необхідного етапу формування «Нового світового порядку»².

Коли Сполучені Штати відкинули ідею Ліги Націй, американські прихильники глобалізації і світового уряду зустрілися зі своїми британськими однодумцями і створили дві провідні аналітично-дослідницькі організації в системі інфраструктури тіньового закулісся, навколо яких формуються сотні інших: британський Королівський інститут міжнародних відносин і американська Рада з міжнародних відносин.

До інституційної структури найбільш потужних організацій світового уряду входить група Більдерберг, яка збирається щорічно з 1954 року під спільним керівництвом Рокфеллерів і Ротшильдів. Перші засідання групи проходили під проводом принца Бернгарда Голландського, який підтримував Гітлера, а в роки Другої світової війни був офіце-

² Ідея «Нового світового порядку» існує сотні років. Вона зв'язана із задумом формування світового уряду та з часами зародження «Ост-Індської компанії», що у 1600 році отримала ліцензію від королеви Єлизавети I і статус акціонерного товариства, деякі з його членів правління були з анабаптистських комуністів.

ром СС [4, с. 48–50]. У кінці війни він повернувся до Великої ложі Гааги. Принц Бернгард був основним акціонером ротшильдівської компанії Royal Dutch Shell. Бернгард, який належав до Оранського дому, стверджував, що є нащадком роду Мерovingів, який дав світу королів Ієрусаліму.

Зібрання групи відбуваються у суворому утаємниченні, незважаючи на інформування провідних медіамагнатів про програму зборів. Так, на засіданні групи Більдерберг у 1993 році Девід Рокфеллер подякував редакторів провідних ЗМІ за те, що ті «протягом майже чотирьох десятиліть свято поважали обіцянку берегти мовчання», без чого «було б неможливо здійснити наш проєкт (або план) світового устрою, оскільки протягом усіх цих років ми знаходились би під пильним спостереженням [4, с. 48–50]. Репортер Саймон Кокс намагався (безуспішно) з'ясувати, що ж обговорювалося на зустрічі групи у 2003 році, і прийшов до висновку, що всередині світового тіньового уряду діє закон омерти, тобто такий самий як і у звичайної мафіозної організації.

До іншої стрижневої організації світового тіньового закулісся відноситься Римський клуб, який вперше зібрався у квітні 1968 року в італійському маєтку Рокфеллерів Беладжіо. На думку Д. Коулмана, цей клуб є офіційним прикриттям організації змовників, що являють собою союз англо-американських фінансистів і старовинних сімейних кланів чорної аристократії Лондона, Венеції і Генуї. Він має свої приватні розвідувальні агенції, активно співпрацює з Інтерполом, який контролюється Рокфеллерами.

В основі всіх програмних засад діяльності організацій світового закулісся і встановлення Нового світового порядку, на думку Д. Коулмана, знаходиться ідея Мельтуса про позбавлення світу від 3 мільярдів «даремних ідоків» (за визначенням, введеного лордом Бертраном Расселом – найстарішого представника Комітету ЗОО). Природні ресурси будуть розподілятися засобами глобального планування. Держави-нації повинні будуть або підкоритися владі «Римського клубу», або жити за законами джунглів, борючись за своє примітивне виживання [3, с. 86–88].

Основними програмними складовими місії світового тіньового уряду, за Д. Коулманом, є наступні:

1) привести до влади Єдиний світовий уряд і встановити Новий світовий порядок з об'єднаною церквою і грошовою системою під їх управлінням;

2) повне нівелювання будь-якої національної самобутності та національної гідності, знищення індивідуальності людини для перетворення людства у аморфну масу;

3) здійснити руйнацію релігій і в особливості християнства, за єдиним виключенням – створеної світової закуліссям своєї релігії. Сприяти поширенню таких релігійних культів як «релігійне звільнення» з метою підриву існуючих релігій і в особливості християнства; заохочувати інтерес до язичеських релігійних культів, таким як культ кабали. До початку 2005 року кабалістичні культури отримали, зокрема, в Сполучених Штатах найширше поширення;

4) встановити контроль над кожною людиною без виключення шляхом використання сучасних засобів управління свідомістю, Internet, а також за посередництвом того, що З. Бжезинський назвав «технотронікою» (створених методами генної інженерії клонів);

5) повне зупинення промислового розвитку та виробництва ядерної електроенергії у так званому «постіндустріальному суспільстві» з нульовим зростанням. Відповідне зменшення чисельності великих індустріальних центрів за сценарієм, що дуже нагадує план геноциду Пол Пота для Камбоджі;

6) скоротити чисельність населення навіть розвинутих країн шляхом ведення перманентних обмежених війн, а країн третього світу – за допомогою голоду та масштабних епідемій. Комітет ЗОО доручив Сайрусу Венсу (колишньому державному секретарю США у 1977–1979 роках) підготувати доповідь про те, яким чином краще організувати цей геноцид (доповідь уряду США «Звіт Глобал 2000»);

7) здійснювати всіляку підтримку інституційній інфраструктурі світового тіньового уряду та його агентам впливу – Організації Об'єднаних Націй, Міжнародному валютному фонду, Банку міжнародних розрахунків, Міжнародному суду, а також, наскільки це можливо, позбавити місцеві установи впливу, поступово звести нанівець їх суб'єкте значення або повністю підпорядкувати їх опіки з боку ООН [3, с. 88–100].

Для розуміння тіньового механізму прийняття рішень, перш за все у системі національного державного управління, великого значення набуває дослідження логістики впливу на них тіньового світового закулісся. Цей мегасуб'єкт тіньового світового впливу здійснює його найширшою

системою світових тіньових, напівтіньових, офіційних інститутів, агентств впливу, системою наддержавних світових організацій, розгалуженою системою агентури в ЗМІ, державах, недержавних організаціях тощо. Однак найбільшого значення у системі безпосереднього тіньового впливу на державу набуває існування та функціонування так званої «автономної тіньової держави», головною функцією якої як раз і є логістика тіньового зв'язку між суб'єктами тіньового світового закулісся та державою.

Виникнення глибокого міжсекторного розламу та гібридизації влади в умовах незавершеної модернізації обумовлюють існування такого небезпечного явища – тіньова автономізація влади. Розвинута «автономна тіньова держава» в умовах незавершеної модернізації сучасного вітчизняного суспільства, як діалектичний результат попереднього її історичного розвитку, трансформації, визрівання – це вкрай закрита, обмежена у просторі – за кількістю осіб, які залучені до цього кола «неоілюмінатів», – тіньова зона влади, бізнесу, плутократії, олігархії, базовий (у межах тінізаційного простору) системоутворюючий сектор влади та господарювання, сектор інституційної асиметричності, викривленості, клановості, який визначає головні інтереси та протиріччя між владою та суспільством, тінізуючі фактори суспільного розвитку. Це синергетична форма утворення та розширення міжсекторного розламу, що покладена на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) влади, бізнесу, плутократії. Особливості конкретної соціально-економічної форми автономного сектора залежать від відповідних модифікацій цього сектора за конкретно-історичних умов формування.

Змістом категорії «автономна тіньова держава», що має найвищий тіньовий ранг у межах національного простору, таким чином, є амбівалентні відносини влади та господарювання (офіційні та неофіційно тіньові) для обмеженого кола осіб, забезпечених олігархічними, плутократичними, бізнесовими, політичними, корупційними (у тому числі наднаціонального рівня), родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної, судової влади, правоохоронних органів, політичних партій, ЗМІ, відсутністю економічної, політичної конкуренції у поєднанні з необмеженим доступом до експлуатації національних ресурсів країни природних монополій.

У цих умовах корупція набуває системного характеру, стає неодмінним атрибутом адміністративної системи, іманентним способом її регуляції. Висхідні етапи становлення «автономної держави» відносяться ще до часів Київської Русі, для організації суспільної системи якої характерні особливості порівняно із Західною Європою [1].

Однією із найважливіших функцій «автономної тіньової держави» є комунікативна функція із світовим тіньовим закуліссям для забезпечення таргетування трансакцій щодо впливу на українську державу – безпосередньо або (частіше) через мережу організацій, що утворюють систему його тіньового «правління».

Відпрацювання ефективного зв'язку між «світовим урядом» і «автономною тіньовою державою» дає змогу тіньовому світовому закулісся перейти до нової фази – відкритої щодо встановлення Нового світового порядку, що є вкрай небезпечним для національних інтересів української держави [3, с. 74–76].

Висновки

Дослідження механізму вітчизняної тіньової системи потребує звернення до засобів її самоорганізації, можливо і за межами національного тіньового простору, зокрема на основі дослідження ієрархічності будови, пошуку її «верхівки» як логічно вихідного відношення мегатінізації.

Світова тіньова система влади – це складно організований комплекс тіньової влади різного рівня дієздатності, впливу, офіційної або тіньової (у межах тіньового парасуспільства) легітимації, окремі елементи якого виникали та розвивалися асинхронно, але за сучасних умов діють як синергетично організований вузол тіньових впливів на офіційну та тіньову національну владу.

В основі всіх програмних засад діяльності організацій світового закулісся і встановлення Нового світового порядку, на думку Д. Коулмана,

знаходиться ідея Мельтуса про позбавлення світу від 3 мільярдів «даремних їдоків» (за визначенням, введеного лордом Бертраном Расселом – найстарішого представника Комітету ЗОО). Природні ресурси будуть розподілятися засобами глобального планування. Держави-нації повинні будуть або підкоритися владі «Римського клубу», або жити за законами джунглів, борючись за своє примітивне виживання.

Для розуміння тіньового механізму прийняття рішень, перш за все у системі національного державного управління, великого значення набуває дослідження логістики впливу на них тіньового світового закулісся. Цей мегасуб'єкт тіньового світового впливу здійснює його найширшою системою світових тіньових, напівтіньових, офіційних інститутів, агентств впливу, системою наддержавних світових організацій, розгалуженою системою агентури в ЗМІ, державах, недержавних організаціях тощо. Однак найбільшого значення у системі безпосереднього тіньового впливу на державу набуває існування та функціонування так званої автономної тіньової держави, головною функцією якої як раз і є логістика тіньового зв'язку між суб'єктами тіньового світового закулісся та державою.

Список використаних джерел

1. Предборський В. А. «Автономна тіньова держава» як загроза національній безпеці / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2016. – Вип. 1. – С. 3–7.
2. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури / А. В. Свідзинський. – Луцьк : Вежа, 2008. – 696 с.
3. Коулман, Дж. Иерархия заговорщиков: Комитет Трехсот / Джон Коулман. – М. : «Древнее и современное», 2011. – 616 с.
4. Хаггер Н. Синдикат. История мирового правительства / Николас Хаггер. – М. : Алгоритм, 2011. – 496 с.

Н.В. ПОПРОЗМАН,

д.е.н., доцент Національний університет біоресурсів і природокористування України

О.А. ДУДЗЯК,

к.е.н., доцент Подільський державний аграрно–технічний університет

До питання дослідження соціально–економічних систем

У статті узагальнено та акцентовано увагу на особливостях методики дослідження соціально–економічних систем. Запропоновано концептуальну модель дослідження соціально–економічних систем в сучасних умовах.

Ключові слова: економіка, система, дослідження, зростання, конкурентоспроможність, інформація, аналітик, управління, прийняття рішень.

Н.В. ПОПРОЗМАН,

д.э.н., доцент Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

О.А. ДУДЗЯК,

к.э.н., доцент Подольский государственный аграрно–технический университет

К вопросу исследования социально–экономических систем

В статье обобщено и акцентировано внимание на особенностях методики исследования социально–экономических систем. Предложена концептуальная модель исследования социально–экономических систем в современных условиях.

Ключевые слова: экономика, система, исследования, рост, конкурентоспособность, информация, аналитик, управление, принятие решений.

N. POPROZMAN,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor NULES of Ukraine

O.DUDZYAK,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Podolsky State Agricultural and Technical University

On the issue of research of socio–economic systems

The article summarizes and focuses on the peculiarities of the methodology of the study of socio–economic systems. The conceptual model of research of socio–economic systems in modern conditions is proposed.

Keywords: economy, system, research, growth, competitiveness, information, analyst, management, decision making.

Постановка проблеми. Функціонування соціально–економічної системи нерозривно пов'язано з узгодженням численних кількісних і якісних факторів і умов, прийняттям ефективних управлінських рішень від яких залежить імідж, конкурентоспроможність виробництва та ефективність менеджменту системи в цілому, а тому дослідження соціально–економічних систем доцільно проводити з позиції системного аналізу в контексті сталого розвитку, тобто враховуючи соціальні, екологічні й економічні чинники. Спочатку системний аналіз визначали як методологію дослідження управління системами, яка є всеохоплюючою, головною й включає всі існуючі формальні і не формальні підходи до розв'язання поставлених задач. Необхідно зазначити, що особливістю системного аналізу є поєднання в одній методології взаємопов'язаних прийомів,

принципів, методів, які використовувалися при розв'язанні локальних ситуацій (підзадач), даний підхід дослідження передбачає поділ системи на окремі підсистеми (підзадачі) та дослідження цих структурних одиниць, при цьому зберігає властивості досліджуваної соціально–економічної системи в цілому. Проте, сучасні соціально–економічні умови характеризуються невизначеністю та ризикованістю, а саме інфляцією та очікуванням проведення реформ, які мають важливе значення для формування науково обґрунтованої стратегії розвитку національної економіки, тобто за такої ситуації практичну цінність мають дослідження з використанням сценарного моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці розглядають розвиток соціально–економічних систем в контексті нововведень, інноваційного типу функціонування, підвищення

конкурентоспроможності, потенціалу системи, а звідси і виникають особливості їх дослідження. Питанню дослідження соціально-економічних систем приділяють увагу багато науковців та економістів-практиків серед яких В. Бєсєдін, Н. Гончар [4], В. Вітлінський, П. Верченко [1], М. Василевський, Л. Забуранна, Н. Попрозман, М. Орликовський [11], В. Геєць, Л. Шинкарук, Т. Артьомова [10], М. Скрипниченко, Т. Приходько, В. Сіденко [8], М. Малік, О. Шпикуляк [5], але питання особливостей дослідження в сучасних мінливих умовах постають гостро та потребують удосконалення оскільки є основою прийняття управлінських рішень, тобто зростання й розвитку досліджуваного об'єкту.

Метою статті є обґрунтування методики дослідження соціально-економічних систем в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним є той факт, що дослідження соціально-економічних систем повинні базуватися на математичних методах і моделях з використанням інформаційних систем і технологій. Про це свідчить і той факт, що Нобелівські премії в галузі економіки часто присуджують за прикладні дослідження. Наприклад, перші лауреати Нобелівської премії 1969 р. отримали цю премію за створення й застосування динамічних моделей для аналізу економічних систем. Ввели термін «економетрика», поняття «мікроекономіка» і «макроекономіка» (Ян Тінберген та Рагнар Фріш). У 2016 р. цю премію отримали за наукові розробки Олівер Харт та Бент Хольмстрьом у розвиток теорії контрактів, що дозволяє мати у своєму розпорядженні інструменти для аналізу не тільки фінансових умов договорів, а також договірних розподілу прав контролю, майнових прав та права на рішення для сторін договору. У 2009 р. Елеонора Остром була нагороджена премією за економічний аналіз, зокрема за дослідження управління громадськими ресурсами. Дослідження цього науковця акцентують увагу на створенні правил і інституцій для стійкого і справедливого управління природними ресурсами. Науковець переконана, що безпосередні користувачі ресурсів (громадяни) краще розуміють ситуацію і таким чином це дозволяє уникнути екологічних, техногенних катастроф. У 2008 р. Пол Кругман отримав премію за «нову» торгівлю. Завдяки дослідженням цього науковця з'явилися моделі, що пояснюють закономірності торгівлі між

країнами, а також дають відповіді на питання, де і чому виробляються ті чи інші товари, при чому пояснює ситуацію, в якій деякі ринки можуть імпортувати ті ж види товарів, які експортують.

Отже в цілому, функціонування національних соціально-економічних систем в сучасних умовах повинно бути узгоджено із міжнародними вимогами та стандартами [2, 6, 7] до якості ведення бізнесу та товарної продукції чи послуг з одного боку, а з іншого – особливостями і рівнем розвитку національної економіки та сучасною методикою дослідження, яка дає практично цінні рекомендації до їх зростання й розвитку [3, 9, 13]. На рис. 1. показана концептуальна модель дослідження соціально-економічних систем згідно якої слід розуміти, що у першу чергу, враховується наявність тих факторів у моделях дослідження розвитку, що спричиняють недоліки та ризики функціонування з метою усунення диспропорцій і всіх негативних умов і процесів [11], а після цього розраховують прогноз розвитку та зростання. Сьогодні поширеним є економетричний підхід, який дає можливість побудувати виробничу функцію економічної системи, розрахувати потенційний ВВП, а також простежити вплив кожного фактору на обсяг випуску продукції, та головне – окреслити коло найбільш значимих факторів для конкретної економіки. Наприклад, нелінійна виробнича функція Коба-Дугласа [1]: $Y = \beta_0 X_1^{\alpha_1} X_2^{\alpha_2} e^{\varepsilon}$,

де Y – випуск продукції;

β_0 – технологічний коефіцієнт;

$X_1 - X_2$ – фактори, що впливають на кінцевий результат;

ε – випадкова величина (залишок чи помилка);

α_1, α_2 – коефіцієнти еластичності відповідних факторів;

e – основа натурального логарифму.

Для переходу до багатофакторної регресії моделі прологарифмуємо рівняння і отримаємо такий вигляд: $\ln y = \gamma + \alpha_1 \ln X_1 + \alpha_2 \ln X_2 + \varepsilon$, де $\gamma - \text{const}$.

Особливої ваги набуває розробка оптимізаційного підходу, що дозволяє виявити й оцінити альтернативні варіанти розвитку і використання найбільш доцільних з урахуванням потенціалу системи, реальних економічних показників, ефективності виробництва, макропоказників економіки, інфляції, попиту і пропозиції тощо.

Слід зазначити, що Р. Торґаєв та К. Берентаєв визначають можливість досягнення стабільного

Рисунок 1. Концептуальна модель дослідження соціально-економічних систем

Джерело: авторська розробка з використанням [9].

соціально-економічного зростання, пропонують визначати економічний потенціал з урахуванням поточного та граничного рівня інфляції. Вони акцентують увагу на тому, що саме від потенціалу залежить зростання і, відповідно, визначають таку залежність: $X = S^* - S$,

де S^* та S – функціонали за граничними та поточними значенням рівня інфляції

$$S^* = dP, P - \text{середній рівень цін; } S^* = dP^* \text{ [14].}$$

Для довгострокового прогнозування рівня розвитку і, відповідно, розрахунку потенційного ВВП, продуктивності праці, кваліфікації робітників, технологічної та технічної озброєності використовують такі показники [15]:

$$Y = f(YO, R, L, K, S),$$

де, YO – фактичний рівень розвитку економіки;

R – природні умови та наявність корисних копалин;

L – чисельність і професіоналізм кадрів;

K – наявність і можливість залучення капіталу;

S – стратегія розвитку.

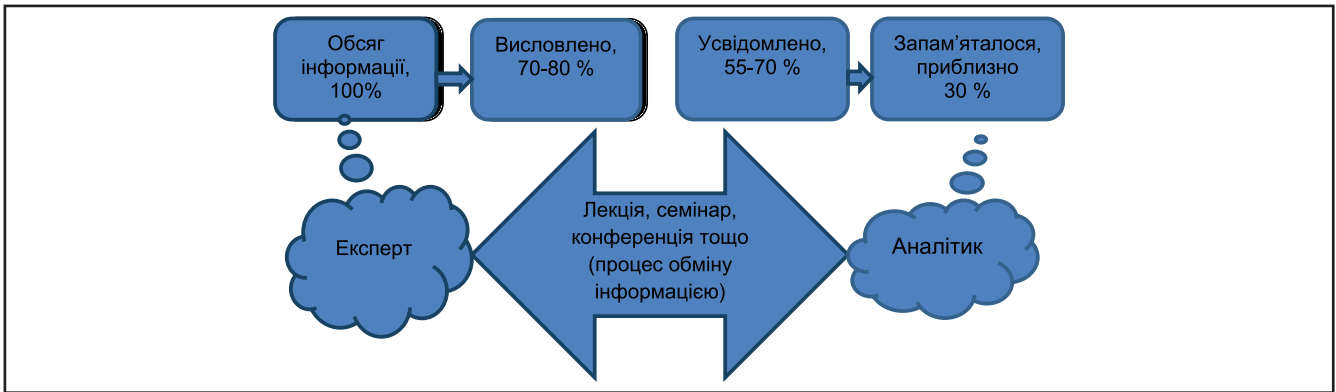
Стратегія впливає на всі складові функції, тому $Y = KS f(YO, R, L, K)$,

де KS – коефіцієнт впливу стратегії розвитку на ВВП.

Заслужує на увагу при дослідженні соціально-економічних систем правильне ведення фінансо-

во-економічної діяльності та вміння визначення схильності до банкрутства системи. Розроблено велику кількість моделей пророкування банкрутства, наприклад, Z – рахунок Альтмана, прогнозна модель Таффлера, модель Фулмера та PAS-коєфіцієнтів тощо. Розглядається такий варіант, як порівняння показників діяльності соціально-економічної системи з показниками уже збанкрутілої. Проте, реально останнім підходом скористатися не є можливим, оскільки в розрізі національної економіки така статистика не проводиться.

Наступний аспект досліджень і/чи прийняття рішень є процес передачі чи отримання інформації, презентації результатів або ідеї тощо. Отже, при передачі інформації деякі практики стверджують, що слід скористатися формулою Глайма. Правду кажучи, особисто віримо тільки в першу частину висловлювання, а також закликаємо до такого способу ведення справ читачів, бо існує поняття кодексу честі, іміджу, партнерства тощо. Звертаємо увагу на те, що науковці вказують на той факт, що весь обсяг інформації, яку хоче передати експерт необхідно подавати звертаючи увагу на правило Інгве-Міллера, або правило «7+/-2», тобто ця закономірність вперше викладена у роботі Дж.Міллера «The Magical Number Seven,

Рисунок 2. Схема втрати інформації при спілкуванні

Джерело: авторська розробка.

Plus or Minus Two: Some Limits on our Capacity for Processing Information» [12], де вказано, що людина здатна одночасно запам'ятати « $7+/-2$ » елементів (слів чи знаків, тобто від 5 до 9) у залежності від індивідуальних особливостей. У випадку коли обсяг інформації більший, ніж вище зазначено, то підсвідомість все одно ділить весь обсяг інформації на підгрупи (від 5-и до 9-и підгруп). На рис. 2 зображено процес передачі й втрати інформації при спілкуванні, а тому саме представлення і подача інформації на сьогодні є практично значимим і актуальним процесом.

А звідси витікає актуальність і практична значимість таких понять як когнітивне моделювання, інфографіка, презентація, візуалізація даних, мапа думок, інтелект-карти тощо. А також приділяється велика увага не вербальній складовій спілкування (жестикуляція, міміка, інтонація тощо). Зауважимо, що слід пам'ятати про те, що тлумачення змісту одних і тих же жестів у різних культурах може бути полярним. Проте, існують стандарти, які трактуються майже однаково усіма: комунікативні – вітання, прощання, питальні тощо; модальні – жести схвалення, довіри/недовіри і т.п.; описові – тактичні, мають місце в окремих ситуаціях чи окремо взятому висловлюванні.

До цього слід додати паралінгвістичні та екстралінгвістичні засоби спілкування, які в себе включають, відповідно, тональність, діапазон голосу лектора та темп мовлення, покашлювання, усмішки, паузи тощо. Всі вищезазначені фактори мають практичне значення, оскільки формують прямий і обернений зв'язки соціально-економічної системи, які є значимі при управлінні, а також є взаємодоповнюючими, хоча на практиці можливе застосування кожного з них окремо. Узгодження в одне рішення інформації отрима-

ної з прямого і оберненого зв'язку можна досягти різними методами, один з них це метод аналізу ієрархій (визначення пріоритетів).

Висновки

Управління соціально-економічною системою має базуватися на використанні сучасних технологій і техніки, інтелектуальних, інформаційних систем і технологій, які несуть у собі передові досягнення в аналізі, прогнозуванні діяльності економічної системи, ситуаційного моделювання й формалізованих знань експерта для обробки оперативної інформації, з метою якісного (тобто такого, що випереджає потенційні відхилення чи збурення) прийняття управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
2. Дудзяк О. А. Роль дорадництва в розвитку сільського зеленого туризму / О. А. Дудзяк // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету м. Кам'янець-Подільський. – 2015. Економічні науки. Вип. 23 – с. 398 – 400.
3. Забуранна Л. В. Фактори впливу на процес формування стратегії економічного розвитку АПК / Л. В. Забуранна, Н. В. Попрозман // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – Вип. № 8 (170). – С. 111 – 119.
4. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи: Монографія: у 5-и т. / за заг. ред. В. Ф. Беседина, Н. Ю. Гончар. – К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1996. – Т.3. Макроекономічна політика, прогнозування і державне регулювання. – 440 с.
5. Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК, 2006. – № 4. – С.3–10.

6. Новак Н. Л. Економічні інтереси суб'єктів господарювання у розвитку аграрної сфери [монографія] / Н. Л. Новак. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 352 с.

7. Самсонова В. В. Особливості сертифікації послуг у сфері сільського зеленого туризму / В. В. Самсонова // Науковий вісник НУБіП України. – 2015. – Вип. 211. – Ч. 1. – С. 151 – 158.

8. Потенціал ендogenous зростання економіки України / М. І. Скрипниченко, Т. І. Прихоодько, В. Р. Сіденко та ін., За ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченко; НАН України; Інститут екон. та прогнозув. – К., 2010. – 436 с.

9. Попрозман Н.В. Формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва [монографія] / Н.В. Попрозман. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 300 с.

10. Структурні зрушення та економічний розвиток України: Монографія / В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артёмова та ін.; За заг. ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України; Інститут екон. та прогнозув. – К., 2011. – 696 с.

11. Wasilewski M. Methodological aspects of creating the system of indicators of crisis prevention as the foundation for stabilization of agricultural production based on Ukrainian experience / M. Wasilewski, L. Zaburanna, N. Poprozman, M. Orlykowskyi // Economics

and Organization of Agri–Food Sector (Scientific Journal of Warsaw University of Life Sciences–SGGW). – 2016. – Vol. 4. – pp. 23 – 35.

12. George Armitage Miller The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on our Capacity for Processing Information // Psychological Review, 1956. – P. 343.

13. Шанаєва–Цимбал Л. О. Понятійний апарат та концептуальні положення екологічного менеджменту в системі державного управління / Л. О. Шанаєва – Цимбал // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу : <http://www.dy.nayka.com.ua>.

14. Торгаев Р. А. Некоторые аспекты оценки экономической безопасности в странах с переходной экономикой в контексте устойчивого экономического роста / Р. А. Торгаев, К. Б. Берентаев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// <http://www.kizi.com>.

15. Тараненко И. В. Оценка социально–экономического потенциала регионов как основа формирования стратегии конкурентоспособности национальной экономики / И. В.Тараненко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.hse.ru/data/2010/05/12/12173744>.

УДК 339.97; 351.82

П.Г. НЕБОТОВ,

директор Державного науково–дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки

Удосконалення організаційно–економічного механізму функціонування системи експортного контролю України

У науковій праці наведено результати оцінювання функціонування системи експортного контролю України. Експортний контроль слід розглядати як фактор, що здатен впливати на конкурентну позицію підприємств, які функціонують у ринковому середовищі як господарюючі суб'єкти. Подано ключові напрямки удосконалення механізму функціонування системи експортного контролю України.

Ключові слова: контроль, експортний контроль, механізм експортного контролю, управління.

П.Г. НЕБОТОВ,

директор Государственного научно–исследовательского института информатизации и моделирования экономики

Совершенствование организационно–экономического механизма функционирования системы экспортного контроля Украины

В научной работе приведены результаты оценки функционирования системы экспортного контроля Украины. Экспортный контроль следует рассматривать как фактор, способный влиять на конкурентную позицию предприятий, функционирующих в рыночной среде как хозяйствующие субъекты. Поданы ключевые направления совершенствования механизма функционирования системы экспортного контроля Украины.

Ключевые слова: контроль, экспортный контроль, механизм экспортного контроля, управления.

Improvement of organizational and economic functioning mechanism of Ukraine export control system

The scientific paper presents the results of the evaluation of the functioning of the export control system of Ukraine. Export control should be considered as a factor capable of influencing the competitive position of enterprises operating in a market environment as business entities. The key directions of improvement of the mechanism of functioning of the export control system of Ukraine are presented.

Keywords: control, export control, export control mechanism, management.

Постановка проблеми. Загальновізнано, що держава має заохочувати експорт, оскільки це призводить до збільшення виробництва, підвищення рівня зайнятості, забезпечення надходження валютної виручки тощо. Але на практиці існують випадки, коли експорт доцільно обмежувати. Ця необхідність виникає, коли експорт (експортна діяльність) призводить до негативних наслідків для держави або суспільства. Приміром, у багатьох державах світу забороняється (або стримується) експорт наукових розробок та новітніх технологій без попереднього дозволу (узгодження).

Особлива група товарів та послуг, експорт яких забороняється або суттєво обмежується – це товари та послуги військового або подвійного (які є цивільними, але можуть бути використані у військових цілях) призначення. Окремі країни мають ресурси та технології для виробництва надзвичайно небезпечних видів зброї масового ураження, яка через неправильне застосування може завдати непоправну шкоду планеті, людству, усьому живому. Йдеться, передусім, про високотехнологічні види зброї – атомну (ядерну), біологічну (бактеріологічну), хімічну та ін. З метою зменшення ризиків розповсюдження такої зброї та підтримки глобальної стабільності на міжнародному рівні ухвалено рішення, якими забороняється або суттєво обмежується експорт товарів, послуг та технологій військового або подвійного призначення, що можуть бути використані у виробництві зброї масового ураження. З метою контролю за розповсюдженням (переміщенням) товарів, послуг, технологій, які мають військове призначення або можуть бути використані у військових цілях, запроваджено відповідні правові норми, а також механізм експортного контролю, який передбачає здійснення заходів, спрямованих на контроль виконання правових норм у сфері обмеження переміщення вказаних товарів, послуг, технологій.

Таким чином, виник феномен експортного контролю – як ідея нормативного (законодавчого) обмеження «небажаного» експорту певних активів, якщо використання цих активів іншими країнами каталізує ризики глобальної безпеки.

Система експортного контролю України знаходиться у стані реформування. Показники економічної результативності та ефективності функціонування системи експортного контролю України свідчать про наявність низки суттєвих проблем, які мають бути усунуті в процесі удосконалення вказаної системи.

В той же час в економічній літературі майже немає розвідок з питань удосконалення організаційно-економічного механізму експортного контролю. Тому доцільно провести дослідження, що спрямовані на визначення ключових напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму експортного контролю, підвищення його результативності та ефективності. Цим обумовлена актуальність даної праці.

Аналіз досліджень та публікацій. Над актуальними проблемами розвитку системи експортного контролю та підвищення економічної ефективності функціонування цієї системи плідно працюють В. Бегма, О. Бовенко, С. Галака, О. Гришуткін, В. Демьохін, К. Ковальчук, Ю. Лазаренко, П. Лозневий, І. Матюшенко, О. Наквакін, А. Остапенко, О. Переверзев, Г. Перепелиця, О. Сівер, С. Цвілій, Н. Черкас, Л. Чеченюк. В той же час в науковій економічній літературі майже не представлено результатів досліджень з питань побудови організаційно-економічних механізмів експортного контролю, висвітлення економічної сутності експортного контролю як інструмента зовнішньоекономічної політики держави, технологій експортного контролю з урахуванням сучасних змін геоекономічної ситуації.

Мета статті – навести результати узагальнень щодо підвищення ефективності механізму експортного контролю України.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що формування механізму експортного контролю пов'язане із початком «холодної війни» та спробами зупинити розповсюдження ядерної зброї у другій половині 1940-х років. Конгресом США у 1946 р. було ухвалено Закон «Про атомну енергію» (Atomic Energy Act of 1946), в якому містилися норми, спрямовані на нерозповсюдження технологій у сфері використання атомної енергії та створення певних механізмів експортного контролю [2, с.43]. На думку сучасних фахівців, вказаний Закон був також спрямований на збереження монополії США на виробництво та використання атомної енергії, тобто мав і суто економічні мотиви [5]. Нині у багатьох державах світу, у тому числі і в Україні, ухвалені нормативно-правові акти, що регулюють механізм та процедури здійснення експортного контролю, а також створені органи, які здійснюють конкретні контрольні та дозвільні процедури у сфері експортного контролю [9].

У законодавстві України експортний контроль визначається як комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України [4]. Експортний контроль, якщо його сприймати як сукупність обмежувальних норм, суттєво впливає на показники виробничої та фінансової діяльності підприємств, що займаються виробництвом та постачанням товарів та послуг військового призначення. З цієї точки зору експортний контроль можна розглядати як фактор, що здатен впливати на конкурентну позицію підприємств, які функціонують у ринковому середовищі як господарюючі суб'єкти. Відтак, вказаний фактор може бути об'єктом економічного дослідження.

Експортний контроль представляє інтерес як явище, в якому реалізується функціональне призначення певного суспільного процесу, зокрема у сфері економічних відносин в частині виробництва та реалізації (споживання) певних товарів і послуг, причому наслідки цього процесу можуть бути оцінені у грошових (вартісних) показниках [6; 8].

Експортний контроль – це механізм контролю за міжнародним переміщенням економічних активів

(товарів, робіт, послуг, технологій, об'єктів інтелектуальної власності, інформації та ін.) військового або подвійного призначення відповідно до міжнародних зобов'язань та вимог законодавства.

Отже, як організаційно-економічний механізм експортний контроль можна і доцільно вивчати в системі економічних параметрів. Серед цих параметрів, зокрема, можемо назвати наступні: загальний обсяг витрат на підтримку функціонування системи експортного контролю; економічна результативність експортного контролю; середній розмір витрат на реалізацію контрольного заходу у сфері експортного контролю; обсяг коштів, отриманих внаслідок надання адміністративних послуг у сфері експортного контролю; обсяг доходу, отриманих внаслідок ліцензування та акредитації певних видів діяльності у сфері експортного контролю; обсяг експортних поставок, дозволених органами експортного контролю тощо.

Нинішня модель механізму державного експортного контролю України обумовлюється низкою чинників, серед яких провідними є [1; 3; 5; 9]:

- необхідність радикального реформування діяльності державного апарату, спрямованої на демократизацію влади, встановлення партнерських відносин між державою та суспільством,
- суттєве скорочення видатків на функціонування органів державної влади, що обумовлено зокрема кризою державних фінансів,
- удосконалення мережі органів державної влади, спрямованим зокрема на подальше скорочення органів та установ, що мають наглядові та контрольні-перевірочні функції,
- посилення глобальної нестабільності, у тому числі пов'язаної із недружніми рішеннями та діями Російської Федерації,
- наявність військового конфлікту на Сході України та неконтрольованих територій,
- трансформація механізмів експортного контролю у світі.

В Україні спеціально уповноваженим центральним органом державної виконавчої влади у сфері експортного контролю є Державна служба експортного контролю України. Основним елементом діяльності Держекспортконтролю, що суттєво впливає на результати економічної діяльності підприємств, є розгляд заявок щодо здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, а також видача відповідних дозвільних документів. Своє-

часне надання дозвільних документів є запорукою стабільної роботи промислових підприємств, належного здійснення експортних, імпорتنних та транзитних операцій.

Протягом 2012–2016 рр. триває тренд на зниження загальної кількості звернень заявників. В той же час протягом 2014–2016 рр. загальна кількість виданих дозвільних документів збільшувалася. У 2015–2016 рр. найбільш помітно зростала кількість виданих дозволів на право здійснення імпорту, висновків на право здійснення тимчасового вивезення/ввезення товарів, документів про державні гарантії.

Протягом 2013–2016 рр. коефіцієнт співвідношення кількості звернень заявників та кількості виданих документів коливався від 0,785 (у 2015 р.) до 0,971 (у 2016 р.). Іншими словами, у 2016 р. із тисячі звернень заявників 971 було задоволено (шляхом видачі відповідного дозвільного документу). Вказане може свідчити про збільшення обізнаності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності із вимогами законодавства, правилами та процедурами у сфері експортного контролю. Найбільша питома вага задоволених заявок спостерігається при зверненні за дозволом на право здійснення експорту, висновків на право здійснення тимчасового вивезення/ввезення товарів, документів про державні гарантії. Найскладнішим для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є отримання висновків про право проведення переговорів (відповідний коефіцієнт коливається в межах 0,257 – 0,575). В окремі роки коефіцієнти перевищують 1, що можна пояснити видачею відповідних дозвільних документів у звітному році, хоча заявки приймалися у попередньому році.

Загальний обсяг надходжень до державного бюджету України у сфері державного експортного контролю знижувався протягом 2013–2014 рр., згодом незначно збільшувався протягом 2015–2016 рр. Основним джерелом вказаних бюджетних надходжень є внесення плати за видані заявникам дозвільні документи.

Частка плати за видані заявникам дозвільні документи є провідною у структурі бюджетних надходжень у сфері державного експортного контролю (вказана частка протягом 2012–2016 рр. коливалася на рівні 87,2 – 98,0%). Обсяг надходжень від плати за видані заявникам дозвільні документи знижувався протягом 2013–2014 рр., незначно збільшувався протягом 2015–2016 рр., що корелює із обсягом загальних бюджетних надходжень у сфері державного експортного контролю. Можна зробити припущення, що збільшення обсягу надходжень від плати за видані заявникам дозвільні документи протягом 2015–2016 рр. пов'язано із загальною активізацією економічної діяльності у сфері військово-промислового виробництва і зокрема збільшенням обсягу державного оборонного замовлення.

Розраховано коефіцієнт «бюджетної окупності» Держекспортконтролю, який визначено як співвідношення бюджетних надходжень в результаті діяльності Держекспортконтролю до обсягу бюджетних витрат на діяльність Держекспортконтролю. Результати розрахунків наведено у табл. 1.

Коефіцієнт «бюджетної окупності» Держекспортконтролю перевищував 1 у 2012 та 2013 рр., тобто в ці роки обсяг бюджетних надходжень в результаті діяльності Держекспортконтролю був вищим за обсяг бюджетних видатків на фінансування діяльності Держекспортконтролю. У 2014–2016 р. вказаний коефіцієнт був значно меншим за 1. Тобто, у 2014–2016 р. «бюджетна окупність» Держекспортконтролю була недостатньою (обсяг бюджетних надходжень в результаті діяльності Держекспортконтролю був нижчим за обсяг бюджетних видатків на фінансування діяльності Держекспортконтролю).

Економічна активність підприємств військово-промислового комплексу є нерівномірною, що підтверджується даними таблиці 2. Так, обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на підприємствах Коду КВЕД 25.40 «Виробництво зброї та боеприпасів» зростав у 2013 та 2015

Таблиця 1. Коефіцієнт «бюджетної окупності» Держекспортконтролю

	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний обсяг акумульованих до бюджету фінансових ресурсів, тис.грн.	6726,3	5616,2	4101,6	4148,1	4670,8
Фінансування за рахунок бюджету (касове виконання бюджетної програми 1208010), тис.грн.	6601,4	4767,9	8173,8	7169,4	7247,1
Коефіцієнт «бюджетної окупності»	1,02	1,18	0,50	0,58	0,64

Складено автором на основі узагальнень даних Держекспортконтролю

Таблиця 2. Розрахункові показники загальної відносної економічної активності на підприємствах Кодів КВЕД 25.40 та 30.40

	2012	2013	2014	2015	2016
Код КВЕД 25.40 – Виробництво зброї та боеприпасів					
Середній обсяг реалізованої продукції, що припадає на одне підприємство, млн.грн./од.	34,2	102,3	36,3	46,8	57,2
Середній обсяг реалізованої продукції на одного працюючого, тис.грн./особу	120,1	420,2	152,6	224,5	347,5
Код КВЕД 30.40 – Виробництво військових транспортних засобів					
Середній обсяг реалізованої продукції, що припадає на одне підприємство, млн.грн./од.	95,2	120,1	139,3	126,1	200,8
Середній обсяг реалізованої продукції на одного працюючого, тис.грн./особу	130,5	157,3	258,8	242,6	401,7

Складено за даними Держстату

рр., падав – у 2012, 2014 рр. На підприємствах Коду КВЕД 30.40 «Виробництво військових транспортних засобів» у 2014 р. порівняно з попереднім роком знизилася кількість працюючих. Вказане свідчить про наявність так званої «економічної турбулентності» у організації роботи підприємств військово-промислового комплексу.

За результатами спостережень у 2012–2016 рр. середній обсяг реалізованої продукції, що припадає на одне підприємство, коливається: на підприємствах Коду КВЕД 25.40 – від 34,2 млн.грн./од (у 2012 р.) до 102,3 млн.грн./од (у 2013 р.), на підприємствах Коду КВЕД 30.40 – від 95,2 млн.грн./од (у 2012 р.) до 139,3 млн.грн./од (у 2014 р.). Аналогічними є тенденції коливання середнього обсягу реалізованої продукції на одного працюючого.

Вказані розрахунки також підтверджують, що економічна активність на підприємств Кодів КВЕД 25.40 та 30.40 на мікрорівні також є нерівномірною. Широка коливання відповідних економічних показників дозволяє зробити припущення, що ключовим фактором економічної активності виступають не загальні макроекономічні тенденції (загальна сприятливість ділового клімату, доступність кредиту, рівень інфляції тощо), а фактори мезоекономічного (галузевого) рівня. До факторів мезоекономічного рівня можна віднести сприятливу кон'юнктуру зовнішніх ринків озброєнь, наявність контрактів з іноземними контрагентами, розміщення додаткового обсягу державного оборонного замовлення тощо.

Діяльність підприємств військово-промислового комплексу є переважно прибутковою. В той же час динаміка формування прибутків є нестійкою; що підтверджується даними таблиці 3. Приміром, на підприємствах Коду КВЕД 25.40 спостерігалося

стрімке зростання частки отриманого прибутку у загальному обсязі отриманого в економіці прибутків у 2013 та 2015 рр., і навпаки – спостерігалось стрімке зменшення у 2012 та 2014 рр.; на підприємствах Коду КВЕД 30.40 спостерігалося стрімке збільшення у 2014 р. та зменшення у 2015 р. Відтак, можна говорити про наявність проблеми планування фінансової результативності діяльності вказаних підприємств, що пояснюється вже описаними чинниками (зокрема, за високий вплив ринкової кон'юнктури на загальні тенденції економічної активності).

Україна є помітним «гравцем» на світовому ринку озброєнь, займаючи за обсягами продажів у різні роки від 6-го (у 1998 р.) до 14-го (2008 р.) місця. Середньорічний обсяг експорту українських товарів військового призначення за 2013–2016 рр. оцінюється різними експертами на рівні 0,5 – 0,9 млрд.дол.США (така різниця в оцінках пояснюється різним тлумаченням поняття «товар військового призначення», а також різною методологією статистичних спостережень).

Основними статтями українського військового експорту є військові транспортні засоби (військово-транспортні літаки, танки, бронетранспортери, десантні кораблі), різні види військового устаткування (у тому числі двигуни, газотурбінні установки та ін.), стрілецька зброя, засоби військового захисту, ракетно-військова техніка та ін.

Основними партнерами України щодо поставок зброї є компанії Російської Федерації, Китаю, Індії, Саудівської Аравії, Казахстану, Азербайджану, Пакистану, а також низки африканських країн (Алжир, Єгипет, Ефіопія, Ангола, Нігерія).

На українському ринку товарів військового призначення склалася сприятлива ситуація для впровадження «гнучких» механізмів експортного

Таблиця 3. Фінансовий результат діяльності підприємств Коду КВЕД 25.40 та Коду КВЕД 30.40

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Фінансовий результат (сальдо)					
Фінансовий результат в цілому в економіці, млн.грн.	75670,3	11335,7	-564377	-348472	69214
Фінансовий результат (сальдо) Класу 25.40, млн.грн.	32,0	140,8	-5,3	245,6	175,7
Частка підприємств галузі у загальному результаті, %	0,04	1,24	-	-	0,0
Фінансовий результат (сальдо) класу 30.40, млн.грн.	-46,4	34,7	31,0	149,2	40,7
Частка підприємств галузі у загальному результаті, %	-	0,31	-	-	0,0
Прибуток прибуткових підприємств					
Прибуток прибуткових підприємств в цілому в економіці, млн.грн.	248036	209864	233625	387652	443409
Прибуток прибуткових підприємств Класу 25.40, млн.грн.	77,9	149,3	71,0	290,4	217,7
Частка прибутку підприємств в галузі у загальному результаті, %	0,03	0,07	0,03	0,07	0,004
Прибуток прибуткових підприємств Класу 30.40, млн.грн.	67,9	51,3	175,8	248,3	94,4
Частка прибутку підприємств в галузі у загальному результаті, %	0,02	0,02	0,08	0,06	0,002
Збиток збиткових підприємств					
Збиток збиткових підприємств в цілому в економіці, млн.грн.	172366	198529	798002	736124	374195
Збиток збиткових підприємств Класу 25.40, млн.грн.	45,9	8,5	76,3	44,7	42,0
Частка збитку підприємств галузі у загальному результаті, %	0,03	0,0	0,01	0,01	0,01
Збиток збиткових підприємств Класу 30.40, млн.грн.	114,2	16,6	144,8	99,1	53,7
Частка збитку підприємств галузі у загальному результаті, %	0,07	0,01	0,02	0,01	0,01

Складено за даними Держстату

контролю, спрямованих на перехід від «заборонної» моделі до «повідомної». Окрім того, приватні товаровиробники в окремих випадках мають погоджувати технічні умови та ціну експортних поставок з державним концерном «Укроборонпром», що обмежує конкуренцію на ринку, а також призводить до зростання трансакційних витрат. В той же час слід розуміти, що державна політика у сфері експортного контролю України не є ключовим фактором, що перешкоджає нарощуванню виробництва товарів військового призначення та загального підвищення економічної активності у військово-промисловому комплексі. Водночас процедури та обмеження у сфері експортного контролю в окремих випадках суттєво впливає на результати економічної діяльності підприємств, у першу чергу підприємств недержавних форм власності. Зокрема, експерти відзначають «закритість» вказаної політики, незрозумілість окремих управлінських рішень, через що підприємства не можуть виважено планувати свою діяльність з урахуванням прогнозу майбутніх тенденцій. Вказується також на доцільність модернізації механізму експортного контролю, необхідність його гармонізації із кращими світовими практиками.

Виділено головні особливості побудови механізмів державного експортного контролю у про-

відних державах світу, у першу чергу у США та країнах ЄС, а саме:

- у провідних країнах світу (у першу чергу у США) окрім контрольних списків («списків контрольованих товарів») існують списки контрольованих країн. Усі країни класифіковано на групи, в залежності від цього при здійсненні експорту застосовуються різні правила та процедури. У європейському законодавстві та законодавчих актах країнах ЄС встановлено більш жорсткі вимоги щодо контролю експорту, якщо поставка здійснюється у країні з нижчим рівнем розвитку. У законодавчих актах провідних країн світу задекларовано принцип екстериторіального застосування економічних санкцій,

- у законодавчих актах провідних країн світу доволі детально розроблено положення щодо експортного контролю технологій та інших нематеріальних активів,

- законодавчі акти провідних країн містять чіткі положення щодо економічного призначення експортного контролю. Зазначається, зокрема, що одним із принципів політики у сфері державного експортного контролю є підтримка національної конкурентоспроможності, захист ринків, забезпечення економічної безпеки держави.

- системи експортного контролю провідних країн є доволі «гнучкими», оскільки значна кількість

процедурних питань регулюється підзаконними нормативно-правовими актами, які схвалюються за більш простою процедурою, аніж закони. Окрім того, у США та країнах ЄС органи оперативного управління у сфері державного експортного контролю мають більшу автономію. Передбачено, що значна кількість організаційно-економічних процедур виконуються з використанням сучасних комп'ютерних засобів [1; 7; 10].

У проаналізованих бюджетних програмах у сфері державного експортного контролю (КПКВК 1208010 «Керівництво та управління у сфері експортного контролю» та КПКВК 1208020 «Прикладні розробки у сфері розвитку експортного контролю») наведено показники, що описують або проміжні процеси, або процеси, які не можна визнати основними. Окремі показники описують схожі процеси і результати, що не сприяє повнішому розумінню результативності та ефективності виконання бюджетних програм.

Проведений аналіз виконання бюджетних програм у сфері державного експортного контролю підтвердив висновок про недостатню бюджетну ефективність діяльності відповідального виконавця. Зокрема, кількість негативних відхилень (невиконаних завдань) за бюджетною програмою КПКВК 1208010 «Керівництво та управління у сфері експортного контролю» є стабільною і протягом 2012–2015 рр. коливалася на рівні від 7 до 9 од. У 2016 р. (станом на 01 січня 2017 р.) кількість негативних відхилень знизилася до 4. Натомість вказане не свідчить про поліпшення результативності роботи головного виконавця, оскільки за бюджетною програмою КПКВК 1208010 «Керівництво та управління у сфері експортного контролю» були значно знижені планові (проектні) результативні показники.

Удосконалення механізму бюджетного фінансування функціонування системи державного експортного контролю можливе, зокрема, на основі сумлінного та виваженого застосування методу програмно-цільового фінансування відповідних заходів, з повним обґрунтуванням доходів і витрат на основі сучасних досягнень економічної науки. Доцільна розробка концептуального підходу (у формі науково обґрунтованих пропозицій) щодо подальшого удосконалення механізму бюджетного фінансування функціонування системи державного експортного контролю у середньостроковій перспективі (на період до 2020 р.).

Паспорти бюджетних програм у сфері державного експортного контролю необхідно удосконалити, у першу чергу – шляхом доповнення результативними показниками, за якими оцінюватиметься успішність (ефективність та повнота реалізації) бюджетної програми, а відтак – і всієї державної політики у сфері експортного контролю. Державна політика у сфері експортного контролю має призводити, зокрема, до посилення рівня економічної безпеки держави та стимулювання вітчизняних товаровиробників до ефективно зовнішньоекономічної діяльності у сфері виробництва та реалізації товарів військового призначення та подвійного використання.

З урахуванням прогнозу економічної активності підприємств оборонно-промислового комплексу побудовано прогноз окремих показників у сфері експортного контролю до 2020 р., що дає можливість формувати показники результативності бюджетних програм у сфері експортного контролю на науково обґрунтованій основі (у тому числі формувати показники кадрового, матеріально-технічного забезпечення, фонду оплати праці, показників фінансування тощо). В процесі дослідження внесено пропозиції щодо прогнозування обсягу плати за видані заявникам дозвільні документи у сфері державного експортного контролю (тис.грн.) та кількості виданих дозвільних документів (од.). Доведено, що для вказаного прогнозування доцільно використовувати трендові моделі та метод кореляційно-регресійного аналізу. Для побудови прогнозних розрахунків використано програмний комплекс Statistika та табличний процесор Exel. Результати прогнозування наведено у табл.4.

Нині система експортного контролю України не має належного ресурсу для підтримки свого розвитку відповідно до міжнародних стандартів. Причиною цього явища є наявність низки системних проблем, основними серед яких є наступні: фрагментарність та нечіткість концептуального бачення реформування зовнішньоекономічної політики держави, у т.ч. щодо товарів військового призначення та подвійного використання; відсутність державних програм і проектів у сфері розбудови інструментарію та інфраструктури експортного контролю; недостатність фінансових та інвестиційних ресурсів для підтримки розвитку новітніх управлінських технологій у сфері державного експортного контролю; загальна

Таблиця 4. Прогноз окремих показників розвитку системи експортного контролю

Показники	2016 (факт)	Прогноз			
		2017	2018	2019	2020
Плата за видані заявникам дозвільні документи у сфері державного експортного контролю, тис.грн.	4466,8	4971,5	5339,4	5670,5	6050,4
Кількість виданих заявникам дозвільних документів, од.	2715	3366	3728	4053	4426
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у виді економічної діяльності «Виробництво зброї та боєприпасів» (код КВЕД 25.40), млн.грн.	2571,8	2762,1	2900,2	3042,	3179,2
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), у виді економічної діяльності «Виробництво військових транспортних засобів» (код КВЕД 30.40), млн.грн.	4419,0	4746,0	4983,3	5227,5	5462,7
Усього у досліджуваних галузях військово-промислового комплексу, млн.грн.	6990,8	7508,1	7883,5	8269,8	8641,9

Розраховано автором за даними Держстату та Держекспортконтролю.

макроекономічна нестабільність та економічна криза, що звужує можливості суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності підтримувати належну економічну активність та здійснювати експорт; нерозвинутість інфраструктури експортного контролю (незалежні ідентифікаційні бюро, незалежні експерти, консалтингові структури, система підготовки кадрів тощо); відсутність належної відомчої взаємодії у сфері експортного контролю; відсутність дієвого парламентського та громадського контролю у сфері державного експортного контролю; наявність прогалін у законодавстві з питань державного експортного контролю.

Задля забезпечення розвитку системи державного експортного контролю необхідно розробити документ стратегічного рівня – Стратегію розвитку системи державного експортного контролю України. Вказана Стратегія має стати «дорожньою картою», за якою здійснюватиметься координація дій та рішень органів державної влади та управління, що беруть участь у формуванні державної політики у сфері експортного контролю. У цьому документі мають бути визначені мета, завдання, ключові орієнтири (планові параметри) розвитку системи державного експортного контролю. На основі розробленої Стратегії слід ухвалити програмні документи, в яких буде визначено заходи розвитку системи державного експортного контролю, етапи реалізації запланованих завдань та заходів, відповідальні виконавці.

Метою розвитку системи державного експортного контролю України на сучасному етапі трансформаційних перетворень, з огляду на наявні економічні виклики та обмеження, має стати поглиблення економічного та науково-техноло-

гічного співробітництва України з іншими державами, посилення впливу України та підвищення її авторитету на міжнародній арені як суб'єкта глобального зовнішньоекономічного процесу, створення економічно сприятливої для національних експортерів системи експортного контролю.

Відтак, основними напрямками реформування системи експортного контролю України мають стати:

Системне удосконалення організаційно-економічного та адміністративно-управлінського інструментарію функціонування системи експортного контролю України.

Створення сприятливих умов для національних експортерів.

Здійснення заходів дерегуляції (як цілої системи, так і окремих процедур державного експортного контролю).

Створення системи незалежної (недержавної) ідентифікаційної експертизи товарів.

Створення належного нормативно-правового забезпечення подальшого розвитку національної системи експортного контролю.

Створення вітчизняної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації національних кадрів у галузі експортного контролю.

Удосконалення механізмів та процедур бюджетного адміністрування у сфері державного експортного контролю.

Удосконалення системи економічного моніторингу та інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування та розвитку системи державного експортного контролю.

В процесі дослідження розроблено конкретні заходи в межах кожного із запропонованих напрямків.

Одним із стратегічних завдань розвитку механізмів державного управління взагалі та бюджетного адміністрування зокрема у сфері державного експортного контролю є підвищення ефективності та якості управління відповідними процесами на основі застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. На практичному рівні здійснення управлінських та економічно-організаційних процедур у сфері державного експортного контролю має здійснюватися на основі використання автоматизованої (комп'ютеризованої) системи, яка представляє собою модель управління базами даних, що в режимі реального часу здатна забезпечувати користувачів актуальною, повною та точною інформацією щодо різноманітних явищ та процесів у сфері державного експортного контролю. В дисертації подано конкретні науково-практичні та прикладні пропозиції щодо розробки вказаного програмного продукту, описані економічні ефекти від його впровадження. Реалізація системи автоматизованого управління процесами у сфері державного експортного контролю дозволить значно підвищити результативність та ефективність бюджетного адміністрування у сфері державного експортного контролю, зокрема підвищити доходи бюджету, зменшити трансакційні витрати підприємств, усунути непродуктивні бюджетні видатки, скоротити строки розгляду заяв, надати запитувачам актуальну та достовірну інформацію з різних питань експортного контролю.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому слід розробити методичні підходи до економетричного прогнозування окремих показників розвитку системи експортного контролю з урахуванням змін у глобальній економіці.

Список використаних джерел

1. Бовенко О.Я. Реформування системи експортного контролю Європейського Союзу / О.Я.Бовенко // Вісник експортного контролю. – 2011. – № 4. – С. 26–29.
2. Галака С.П. Експортний контроль в системі міжнародної безпеки / С.П.Галака, Г.М.Перепелиця, О.І.Сівер / За ред. О.М. Гришуткіна. Київ: КНУ, 2012. 336 с.
3. Гришуткін О.М. Питання оновлення нормативно-правової бази у галузі державного експортного контролю / О.М.Гришуткін // Вісник експортного контролю. – 2011. – № 2. – С. 7–13.
4. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/549-15>.
5. Експортний контроль [електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3409-eksportnij-kontrol.html>
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т 1. / Редкол.: С.В.Мочерний (відп.ред) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
7. Остапенко А.В. Основи законодавства ЄС у сфері контролю товарів і технологій подвійного використання / А.В.Остапенко // Вісник експортного контролю. – 2011. – № 1. – С. 21–24.
8. Современный экономический словарь [терминолог. словарь] / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
9. Експортний контроль [електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3409-eksportnij-kontrol.html>
10. Green Paper. The dual-use export control system of the European Union: ensuring security and competitiveness in a changing world. [електронний ресурс]. – Доступний з: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/june/tradoc_148020.pdf

УДК 351.9:005.591:332.1

Л.О. ШАНАЄВА–ЦИМБАЛ,
кандидат наук з державного управління, НУБіП України

Державне регулювання ринкової економіки

Проаналізовано необхідність регулювання ринкової економіки державою. Розглянуто основні моделі та методи переходу до ринкової економіки. Наведені найбільш важливі економічні функції держави та напрямки, що зумовлюють необхідність державного регулювання ринковою економікою.

Ключові слова: державне регулювання, ринкова економіка, методи, моделі, механізми, функції, напрямки держави.

Государственное регулирование рыночной экономики

Проанализирована необходимость регулирования рыночной экономики государством. Рассмотрены основные модели и методы перехода к рыночной экономике. Приведены наиболее важные экономические функции государства и направления, которые обуславливают необходимость государственного регулирования рыночной экономикой.

Ключевые слова: государственное регулирование, рыночная экономика, методы, модели, механизмы, функции, направления государства.

State regulation of market economy

The necessity of regulation of a market economy by the state is analyzed. The main models and methods of transition to a market economy are considered. The most important economic functions of the state and the directions that determine the necessity of state regulation of the market economy are given.

Keywords: state regulation, market economy, methods, models, mechanisms, functions, directions of the state.

Постановка проблеми. Регульована ринкова економіка – це економіка вільного ринку, регульована державою за допомогою системи економічних заходів і професійного законодавства. Існує три рівні регулювання ринку. Перший – саморегулювання, тобто свобода дій виробника, суб'єктів виробництва. Другий – регулювання ринкових відносин інститутами і засобами громадянського суспільства. Третій рівень – державне регулювання. Науково – обґрунтований синтез державних і ринкових регуляторів дасть можливість реалізувати соціально-економічні цілі розвитку суспільства та забезпечить соціальну справедливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про ступінь втручання держави в економіку давно ведуться суперечки між теоретиками різних напрямків та наукових шкіл. Серед сучасних досліджень вітчизняних вчених із даної проблематики відзначаються праці Онишко С.В., Старостенко Г.Г., Калетніка Г.М., Поснова Т.В., Кубай О.Г., Чистова С.М., Куценка Т.Ф., Никифорова А.Є. та ін. Вплив державного регулювання на стабілізацію ринкової економіки аналізували Міхасюк І., Мельник А., Скибицька Л. та ін. Вплив державного управління на економіку досліджували зарубіжні науковці: Дж.М.Кейнс, К.Ендрю, Ж.Бовера, К.Крістенсон та ін.

Метою статті є обґрунтування необхідності державного регулювання ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні світовий досвід доводить, що не можна повністю покладатися на саморегульований механізм

ринку. Світова фінансово-економічна криза є яскравим підтвердженням того, що ринок сам по собі не може забезпечити здорових суспільних відносин і не гарантує довгострокової економічної стабільності.

Регульована економіка – головний засіб, архимедів важіль, за допомогою якого можна прискорити створення в нашій країні ефективної ринкової системи. Наука і практика знають два методи переходу від командної до ринкової економіки. Перший – метод поступового входження в ринок (китайський варіант – шлях «м'якого» входження). Другий – метод прискореного входження в ринок (польський варіант – шлях «шокової терапії»). Принципова відмінність цих методів полягає в наступному. У процесі переходу від дефіцитного ринку (коли попит на товари і послуги вище їх пропозиції) до рясного ринку (попит на товари і послуги менше їх пропозиції) метод поступового входження передбачає використання принципу одночасного зростання попиту і пропозиції при випереджаючому темпі зростання пропозиції, а в основі методу прискореного входження в ринок лежить принцип одночасного зниження зростання попиту і пропозиції при випереджаючому темпі зниження попиту.

Якщо перший метод передбачає зростання до стану рясного ринку, то другий – зниження зростання до стану, коли Попит < Пропозиції, і тільки потім їх зростання [2]. Практика показує, що для України більш прийнятний шлях Китаю, так як в цьому випадку перехід до ринкової економіки

відбувається не за рахунок населення країни. За роки ринкової реформи Китай по ВВП вийшов на третє місце в світі після США і Японії, в той час як в Польщі «шокова терапія» завдала удару по виробництву і рівню життя населення.

Розрізняють дві основні моделі ринкової економіки: ліберальну і соціально орієнтовану. Вони відрізняються лише напрямками задоволення економічних потреб населення (див. таблицю).

Розвиток країни не можна однозначно віднести до першої або до другої моделі. Так, наприклад, США і Великобританії ближче ліберальна економіка, а Німеччини, Австрії, Швеції – соціально орієнтована. [3] Нашій країні більше підходить модель соціально орієнтованої економіки, так як люди, живучи в умовах командної системи, звикли до розгорнутої державної соціальної допомоги.

Не слід забувати, що одним з істотних недоліків ринкової економіки є нестабільність. Навіть самі послідовні її прихильники згодні з цим. Ринкова економіка розвивається циклічно, тобто періодично економічне зростання переривається кризами надвиробництва. Вперше така криза вибухнула в 1925 році і з тих пір кризи регулярно зіштовхують суспільство з шляху прогресу.

Вивчаючи природу економічних криз, англійський учений Джон Мейнард Кейнс першим розробив теорію державного регулювання ринкової економіки і за це визнається одним з найвидатніших економістів нарівні з Адамом Смітом і Карлом Марксом. Він довів, що ринковий механізм не може обійтися без державного регулювання, тобто без впливу держави на діяльність економічних суб'єктів і ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення нормальних умов для

функціонування ринкового механізму, вирішення економічних і соціальних проблем. Державне регулювання має різні форми: бюджетно-податкове, кредитно-грошове, адміністративне. Це пов'язано з недоліками ринкового механізму:

Розвиток ринкової економіки неминуче супроводжується концентрацією виробництва і виникненням монополії. А монополія веде до застою і гальмування прогресу. В даний час вважається, що для нормальних конкурентних відносин має бути 8–15 виробників, принаймні не менше 4–5. Якщо 4 виробника (фірми) контролюють 80% продажів, то ринок є монополізованим. І взагалі, вільна конкуренція – явище вельми рідкісне в сучасній ринковій економіці, вона є лише одним з варіантів ситуації на ринку (конкуренція, монополія та ін.).

Ринкова економіка є нестабільно функціонуючою системою внаслідок дії основних економічних законів: вартості, попиту і пропозиції, конкуренції та ін.

Ринковій економіці властива диференціація доходів виробників. Дія ринкового механізму спрямована перш за все на забезпечення ефективності виробництва, в силу цього він відтворює соціальну нерівність. Наприклад, дія ринкового механізму призводить до того, що кішка багатого господаря може отримувати молоко, яке необхідно дитині з бідної сім'ї. Щоб змінити ситуацію, суспільство повинно втручатися в процес функціонування ринкового механізму, і це відноситься до будь-якої моделі ринкової економіки. Економіка Сполучених Штатів являє собою переважно ринкову економіку ліберального типу, де істотну роль грає уряд на федеральному, місцевому рівні та на рівні штатів. Сьогодні близько 4/5 національного

Принципові особливості двох основних моделей ринкової економіки

Ліберальна ринкова економіка	Соціально орієнтована ринкова економіка
Домінування приватної власності Максимальна свобода суб'єктів ринку, що відгороджує їх від втручання держави Державне регулювання основних макроекономічних процесів Відстороненість держави від вирішення більшості проблем життєзабезпечення населення Домінування принципу: працююча людина має забезпечити себе, свою сім'ю і старість сама	Економіка зі значним приватним сектором Регламентация державою ринкових відносин (як державних, так і приватних структур) Державне регулювання макроекономіки і мікроекономіки Рішення державою багатьох проблем життєзабезпечення населення Державне регулювання зайнятості, доходів населення, а при певних умовах і цін
Державна соціальна опіка поширюється тільки на знедолених і жебраків	Держава піклується про всіх членів суспільства. Велика частина національного бюджету витрачається на охорону здоров'я, освіту, науку, культуру, суспільний транспорт, соціальне і пенсійне забезпечення громадян.

Джерело: авторська розробка.

продукту забезпечується ринковою системою, а інша частина виробляється під егідою уряду. Уряд здійснює також ряд програм соціального страхування і соціального забезпечення, ставлячи собі за мету перерозподіл доходів в приватному секторі економіки. Статистика показує, що податки і загальний обсяг державних витрат (на покупку товарів і послуг і на соціальні програми) складають приблизно 1/3 національного продукту.

Відзначимо частину найбільш важливих економічних функцій держави.

Створення правової бази та сприятливого економічного середовища, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи.

Захист конкуренції. Виходячи з того, що система вільного підприємництва, закони попиту і пропозиції залежать від конкуренції, держава заохочує і захищає конкуренцію шляхом встановлення і закріплення «правил гри», постачає населенню інформацію про умови на ринку і стан економіки, допомагає у вирішенні економічних суперечок.

Забезпечення макроекономічної збалансованості та стабільності розвитку економіки шляхом державної економічної політики: фіскальної (встановлення рівня оподаткування і державних витрат), грошової (регулювання грошової маси), регулювання доходів (від вільного встановлення зарплати і цін до директивного контролю), зовнішньоекономічної (торгова політика і регулювання обмінного рівня валюти).

Вплив на розподіл ресурсів з метою підвищення ефективності виробництва, так звана мікроекономічна сторона політики держави.

Перерозподіл доходів з метою забезпечення соціальної справедливості: прогресивне оподаткування, підтримка малозабезпечених верств населення.

Функції держави в ринковій економіці свого часу окреслив прем'єр-міністр Великобританії Вільям Гладстон: «Обов'язок уряду – створювати такі умови, щоб людям було важко здійснювати погане і легко чинити правильно». Цим правилом визначається ступінь участі держави в регулюванні ринкової економіки з використанням методів бюджетного навантаження (співвідношення податкових надходжень до бюджету і ВВП). Чим вище ці співвідношення, тим вище ступінь участі держави в ринковій економіці. Остання є величиною не постійною, а функціональною. Відповідно до методу бюджетного навантаження, від того, яку частину

ВВП витрачає держава [4,8], багато в чому залежить процвітання і розвиток країни. Одні економісти переконані, що чим більше ця частина, тим краще. Інші дотримуються протилежної думки.

Про адекватність дій уряду свідчать результати обраної економічної політики, зокрема ефективність розподілу і використання фінансових і матеріальних ресурсів.

Бюджетні кошти розподіляють державні чиновники, які не ризикують своїми грошима, як приватні власники, а це неминуче веде до зниження ефективності економічної діяльності, виробництва, що в свою чергу, є причиною скорочення інвестицій в подальший економічний розвиток. Отже, обмежуються можливості економічного зростання. Відомо, що збільшення податкових вилучень, державних витрат, бюджетного дефіциту на 1% ВВП при інших рівних умовах призводить до зниження економічного зростання і рівня споживання також приблизно на 1%. Є думка, що при рівні податків в державі менше 33% доходу воно розвалиться, а оптимальною є ставка 42%. Практика спростовує даний норматив. Наприклад, в США усі податки з підприємств, включаючи соціальні платежі, не перевищують 20% національного доходу, а якщо виключити з розрахунків підприємства, що виробляють і реалізують підакцизні товари (алкоголь, тютюн), то частка податкових і соціальних платежів всіх інших підприємств ніколи не перевищить 14% національного доходу. У 1981–1986 рр Артур Лаффер з групою однодумців переконав адміністрацію Рональда Рейгана провести податкову реформу. В результаті були істотно знижені ставки податків на підприємства і громадян. Зниження податків в період правління Рейгана призвело до зростання реального добробуту американців більш ніж на 30%. За прикладом США знизили ставки податків більшість розвинених країн. Найнижчі ставки були встановлені в Канаді, і через одинадцять років канадці за рівнем життя вийшли на перше місце.

Наявність тіньової економіки, «витоку мізків» і капіталів тісно пов'язане з рівнем оподаткування. Наприклад, в Чехії відсутні обмеження на готівковий оборот грошей, необов'язкові касові апарати в магазинах, немає жорсткого ліцензування комерційної діяльності. Аналогічна картина спостерігається в Туреччині. У цих країнах менше посадовців податкової інспекції, у вільному обігу практично всі тверді валюти світу, немає помітної за масштабами

тіньової економіки і корупції. Причина відома – реальне оподаткування підприємств набагато нижче, ніж у нас. Звідси впливає висновок: капітал не тікає туди, де податки вище, він прагне туди, де умови для його зростання сприятливіші.

Не слід сподіватися на те, що при зменшенні ролі держави «невидима рука» ринку все зробить сама. Їй необхідна допомога держави, але мова йде не про командування бізнесом, а про звільнення ринку від монополізму, регіональної замкнутості, відомчого свавілля і інших чинників, які перешкоджають дії ринкового механізму.

Економічна наука виробила конкретні рекомендації в сфері державного регулювання ринкової економіки. Його головними інструментами є податки, ставка відсотка за кредит, грошова пропозиція, розміщення державних замовлень на виробництво товарів.

Сучасне державне управління ринковою економікою повинно здійснюватися в наступних напрямках:

- емісія грошей і грошове регулювання як безумовна прерогатива держави;
  - створення і підтримка правової бази ринкових відносин, включаючи законодавчий захист приватної власності і прав споживачів;
  - підтримка конкурентного середовища та заходів, спрямованих на недопущення монополізації економіки;
  - виробництво суспільних благ, освіта, фундаментальна наука, правоохоронна діяльність, сфера послуг, реалізація завдань, пов'язаних з обороною країни;
  - мінімізація негативних побічних ефектів від ринкової діяльності, зокрема охорона навколишнього середовища;
  - подолання високої соціальної диференціації суспільства, підтримка соціально вразливих груп населення [4];
- Важливою функцією держави є вироблення і реалізація національних пріоритетів, в тому числі в соціально-економічній сфері:
- подальша стабілізація економічного зростання, вироблення збалансованої макроекономічної політики з метою досягнення сталого розвитку з урахуванням національної безпеки, соціальних і економічних вимог;
  - забезпечення зростання суспільної продуктивності праці шляхом реалізації інноваційної політики та прискорення науково-технічного прогресу;

- всебічне сприяння розвитку освіти і зростання професійної кваліфікації робочої сили;

- забезпечення соціальної функції держави через оптимізацію програм у сфері пенсійного та медичного страхування;

- подолання негативного стану природного середовища, вдосконалення екологічних регуляторів, включаючи вироблення відповідної політики в зв'язку зі змінами клімату в світі [1].

Висновки

Таким чином, державне регулювання економіки спрямовано на підтримку загальної макроекономічної рівноваги, тобто рівноважного стану трьох основних видів ринків: товарів і послуг, факторів виробництва і фінансового. Воно настає тоді, коли в результаті взаємодії попиту і пропозиції на ринку товарів і послуг встановлюється рівновага обсягу продукції і цін; на ринку факторів виробництва – рівновага чинників виробництва і витрат; на фінансовому ринку – рівноважний рівень позичкового відсотка. Для досягнення макроекономічної рівноваги в умовах ринку (попит > пропозиції, попит = пропозиції, попит < пропозиції) пропонуються апробовані підходи трьох основних течій економічної теорії: неокейнсіанства, монетаризм і «економіка пропозицій». Кейнсіанській підхід ефективний, коли економіка переживає стадію спаду, монетаристський – в період стабілізації, а рекомендації теорії «економіки пропозицій» прийнятні для стимулювання прискореного економічного зростання.

Список використаних джерел

1. Дідківська Л.І. / Л.І. Дідківська, Л.С. Головка Державне регулювання економіки: Навч.посіб. – 5-те вид.,стер.–К.: Знання, 2006. – 213 с.
2. Дудзяк О. А. Оцінка агротуристичної привабливості регіону: основні фактори та показники / О. А. Дудзяк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент» Вип. 5/2 (40). 2010. – с.16–20.
3. Калетнік Г. М. Державне регулювання економіки / Г.М. Калетнік, А.Г. Мазур, О.Г. Кубай; Мво освіти і науки, молоді та спорту України, Мво аграр.політики і продовольства України, ВНАУ. – К.: Хай-Тек Прес, 2011.– 427 с.
4. Забуранна Л. В. Фактори впливу на процес формування стратегії економічного розвитку АПК / Л. В. Забуранна, Н. В. Попрозман // Актуальні про-

блеми економіки. – 2015. – Вип. № 8 (170). – С.111 – 119.

5. Кукурудза І. І. Політична економія [Текст]: матеріали до семінарів / І. І. Кукурудза. – Черкаси: Ред.- вид. від. Черкаського держ.ун-ту, 1999. – 314 с.

6. Національна економіка / Старостенко Г.Г., Онишко С.В., Поснова Т.В. – К.: Ліра – К, 2011. – 432 с.

7. Новак Н. Л. Економічні інтереси суб'єктів господарювання у розвитку аграрної сфери [монографія] / Н. Л. Новак. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 352 с.

8. Попрозман Н. В. Формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва [монографія] / Н. В. Попрозман. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 300 с.

9. Wasilewski M. Methodological aspects of creating the system of indicators of crisis prevention as the foundation for stabilization of agricultural production based on Ukrainian experience / M. Wasilewski, L. Ziburanna, N. Poprozman, M. Orlykowskyi // Economics and Organization of Agri-Food Sector (Scientific Journal of Warsaw University of Life Sciences-SGGW). – 2016. – Vol. 4. – pp. 23 – 35.

УДК: 339(075.8)

Л.Б. ШОСТАК,
д. е. н., професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки Міністерства економічного розвитку та торгівлі
Т.Г. СОРОЧИНЕЦЬ,
науковий співробітник

Економічна дипломатія як державний інструмент захисту національних інтересів у сфері зовнішньоторговельних відносин

Сучасна економічна дипломатія характеризується динамікою, значною відкритістю, складними інструментами, багатовимірністю та просторовими конфігураціями, що створюють більш сприятливі можливості для захисту національних інтересів в умовах глобалізації. Вона є важливим важелем для зміцнення міжнародної конкурентоспроможності країни, отримання конкурентних переваг на світовому ринку. Особливу роль економічної дипломатії як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки підтверджує зростаюча увага іноземних урядів до цього виду діяльності. Економічна дипломатія сприяє забезпеченню сталого економічного зростання та підвищенню рівня міжнародного іміджу держав. Все це вимагає термінового посилення активності економічної дипломатії, посилення його ролі у популяризації національних економічних інтересів на міжнародній арені, розвитку експорту та інших форм зовнішньоекономічного співробітництва на основі рівноправних та максимальних вигідних умов для держави. У зв'язку з придбанням асоційованого членства в Європейському Союзі та запровадження режиму вільної торгівлі, ефективність економічної дипломатії України набуває особливого значення у забезпеченні послідовної зовнішньої політики з метою зміцнення конкурентоздатності країни та загальнодержавної зовнішньоекономічної стратегії.

Ключові слова: економічна дипломатія, глобалізація, економічне співробітництво, міжнародна конкурентоспроможність.

Л.Б. ШОСТАК,
д. э. н., профессор, главный научный сотрудник, Государственный научно-исследовательский институт информатизации и моделирования экономики Министерства экономического развития и торговли
Т.Г. СОРОЧИНЕЦЬ,
научный сотрудник

Экономическая дипломатия как государственный инструмент защиты национальных интересов в сфере внешнеторговых отношений

Современная экономическая дипломатия характеризуется динамикой, значительной открытостью, сложными инструментами, многомерностью и пространственными конфигурациями, которые создают благоприятные возможности для защиты национальных интересов в условиях глобализации. Она является важным рычагом для укрепления международной конкурентоспособности страны, получения конкурентных преимуществ на мировом рынке. Особую роль экономической дипломатии как инстру-

мента повышения конкурентоспособности национальной экономики подтверждает растущее внимание иностранных правительств к этому виду деятельности. Экономическая дипломатия способствует обеспечению устойчивого экономического роста и повышению уровня международного имиджа государств. Все это требует срочного усиления активности экономической дипломатии, повышения ее роли в популяризации национальных экономических интересов на международной арене, развития экспорта и других форм внешнеэкономического сотрудничества на основе равноправных и максимально выгодных условий для государства. В связи с получением ассоциированного членства в Европейском Союзе и введения режима свободной торговли, эффективность экономической дипломатии Украины приобретает особое значение в обеспечении последовательной внешней политики с целью укрепления конкурентоспособности страны и общегосударственной внешнеэкономической стратегии.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, глобализация, экономическое сотрудничество, международная конкурентоспособность.

L. SHOSTAK,

Dr. of economical science, Professor, Principal Researcher, State Research Institute of Informatization and Economic Modeling, Ministry of Economic Development

T.SOROCHYNETS,

Researcher fellow

Economic diplomacy as a state tool for protection of national interests in the field of foreign trade relations

The evolution of world economic diplomacy had briefly discussed in the article. Modern economic diplomacy is characterized by dynamism, offensive character, considerable openness, expansion, complicate tools, multivariateness and spatial configurations that create more favorable opportunities for the effective security of national interests in the face of globalization. Modern economic diplomacy is an important lever for strengthening international competitiveness of the country, gaining competitive advantages in the global market. The special role of economic diplomacy as an instrument for increasing the competitiveness of the national economy is confirmed by the growing attention paid to this type of activity by foreign governments. Economic diplomacy contributes to ensuring sustainable economic growth and raising the level of international image of states. All of this demands urgently the intensification of the activity of economic diplomacy, the strengthening of its role in promoting national economic interests in the international arena, the development of exports and other forms of foreign economic cooperation on the basis of equal and maximum profitable for the state.

The questions of the effectiveness of Ukrainian economic diplomacy, particular in connection with the acquisition of associate membership in the European Union and the introduction of a free trade regime now have a great importance. A number of factors contribute to the increase of the efficiency of economic diplomacy, the key of which is a consistent foreign policy for strengthening national competitiveness. Among other important factors is the development of a nationwide foreign economic strategy. Great importance is the right balance between the priorities of economic diplomacy, its proper financial, organizational and personnel support. At present, economic diplomacy, as one of the most important functions of the state under globalization, becomes comprehensive, systemic, based on the close interaction of a wide range of state structures, public organizations and business alliances. Thus economic diplomacy and economic security have risen to the top of international policy agenda, driven by a mix of political and economic factors.

Keywords: economic diplomacy, globalization, economic cooperation, international competitiveness.

Problem definition. In an increasingly globalized world's economy, the national interests of the state underground on effective cooperation in the political, economic, trade, scientific, cultural and other spheres. However, depending on the specific situation and the formation of national interests at one or another stage of country development, emphasis should be placed on a certain type of cooperation. In particular, one of the central places in the diplomatic activity to date is

economic cooperation. The economic situation in the world is very complicated, and the establishment and maintenance of effective economic relations and contacts with foreign states absolutely need support from a professional personnel recruitment service.

In general, the concept of economic diplomacy includes the practical activities of foreign policy, foreign economic departments, in some cases, in conjunction with private companies, in order to achieve

the goals and objectives of «foreign economic policy». Modern economic diplomacy is characterized by dynamism, offensive character, considerable openness, expansion and complication of the used tools, multivariateness and movement of spatial configurations. The various levels of economic diplomacy – multilateral, plurilateral (regional and interregional, integration) and bilateral – are increasingly interacting and complementing each other, while creating more favorable opportunities for the effective provision of national interests in the face of globalization.

Today's economic diplomacy is an important lever for strengthening international competitiveness of the country, gaining competitive advantages in the global market. Therefore, in recent years the most active forms of economic diplomacy have been most widely used, including political and diplomatic support and lobbying for domestic exports, numerous interconnected measures aimed at improving the conditions of access of national companies to foreign markets (first of all, trade and political measures), use Multilateral and regional organizations for the promotion of their own interests, targeted influence on partners with the use of financial, resource and other means of pressure.

The special role of economic diplomacy as an instrument for increasing the competitiveness of the national economy is confirmed by the growing attention paid to this type of activity by foreign governments. Real successes in this direction recently were demonstrated by the new industrialized countries. Economic diplomacy contributes to ensuring sustainable economic growth and raising the level of international image of states. All of this demands urgently the intensification of the activity of economic diplomacy, the strengthening of its role in promoting national economic interests in the international arena, the development of exports and other forms of foreign economic cooperation on the basis of equal and maximum profitable for the state.

At the same time, numerous issues of the functioning of modern economic diplomacy, in connection with the development of globalization processes, require further in-depth analysis to ensure an adequate response to a dynamically changing world reality. These include new trends in multilateral and plurilateral diplomacy, whose institutions are much more modernized and reformed in our time, namely:

- Increasing the level of diplomatic representation and efficiency of their work;

- Significant intensification of cooperative diplomacy, which creates significant competitive advantages for participating countries;

- The rapid growth of the number of bilateral preferential trade agreements, which reflects, in particular, the crisis in the operation of the multilateral trading system;

- Constant modernization of mechanisms and instruments of economic diplomacy, its close crossing with the export promotion policy;

- Attraction of foreign investments;

- Strengthening national competitiveness.

Aim of study. Determine the tasks and ways of increasing the effectiveness of the diplomatic mechanism in the field of international trade of Ukraine.

Analysis of research.

The question of the effectiveness of Ukrainian economic diplomacy, particular in connection with the acquisition of associate membership in the European Union and the introduction of a free trade regime, needs further analysis in order to provide an adequate response to changes in certain «rules of the game». These include new trends in multilateral and plurilateral diplomacy, whose institutions are much more modernized and reformed in our time, namely:

- Increasing the level of diplomatic representation, and efficiency of their work;

- Significant intensification of integration diplomacy, which creates significant competitive advantages for participating countries;

- The rapid growth of the number of bilateral preferential trade agreements, which reflects, in particular, the crisis in the operation of the multilateral trading system;

- Constant modernization of mechanisms and instruments of economic diplomacy, its close crossing with the export promotion policy;

- Attraction of foreign investments;

- Strengthening national competitiveness.

A number of factors contribute to the increase of the efficiency of economic diplomacy, the key of which is a consistent policy implemented by developed and many new industrialized countries, aimed at strengthening national competitiveness. The policy serves as the material basis for successful economic diplomacy. Among other important factors is the development of a nationwide foreign economic strategy. Especially when this strategy, along with the main goals, outlines the methods

of their achievement and defines concrete tasks in relation to significant segments of foreign economic relations, individual regions and markets, provides effective tools for solving the tasks.

Great importance is the right balance between the priorities of economic diplomacy, its proper financial, organizational and personnel support. At present, economic diplomacy, as one of the most important functions of the state under globalization, becomes comprehensive, systemic, based on the close interaction of a wide range of state structures, public organizations and business alliances.

In most cases, even the definition of classical diplomacy is perceived by the wider community as multivariate, which is due to many years of experience in the diplomatic profession and, to a certain extent, with its dual nature, the fact that any action of a diplomat is at the same time a state reaction to certain events, and according to the style of its execution – a personal act. Famous English diplomat and parliamentarian Sir Harold George Nicholson in the «Diplomacy» (1939) made a list of definitions of the term «diplomacy», while losing support for the definition of the Oxford Dictionary (the work or art of the diplomat), which in his opinion «helps to avoid both the loose sands of foreign policy and the mire of international law» [1].

Changes in the strategies of diplomacy after its institutionalization, especially the 1990s of the XX century, have been noticed by Western researchers. Research programs [2 – 10] were proposed based on new approaches that enabled the coverage of all types and sectors of diplomacy in the concept of an institution that operates in a social and economic environment.

Today, the world community has started to improve the mechanisms and institutions of collective regulation of world economic processes [3, 4, 8]. The search for an adequate state and supra-national mechanism for regulating global economic processes is under way in the formation of new approaches to development policy, management and functioning, existence and coexistence.

In the context of the traditions of historical and international legal schools, scientists analyze diplomacy as a complex institution, which evolves according to the rules set by the state institutions and in accordance with the laws of the service environment (political, economic, military, and energy).

The emergence of economic diplomacy for some time went in the context of the global economy, eco-

nomical theory and the dynamics of demand for trade representation, marketing positioning of business interests abroad and in line with state economic and political security. It must be admitted that in the scientific literature there has not yet been a clear and meaningful definition or formulation of the concept of «economic diplomacy», so its interpretation is extremely broad. As a result, this scientific direction remains blurred, which can be easily transformed into the subject of economic, political, diplomatic, strategic or other disciplines, for example, such as international relations and foreign policy. Attempts to determine economic diplomacy as a term are now made by many foreign researchers and on various aspects of practical diplomacy, namely, among them, are those where economic diplomacy is considered a scientific direction that studies the complex of trade and economic relations and diplomacy, as well as other factors that interact themselves and have a significant influence on the foreign economic policy of the state.

The economic aspect in foreign policy had its place since its inception. However, implicit economic problems are also contained in the discourse on the history of international economic relations in general and in the study of foreign economic policy and diplomacy more closely related to our study [2].

The Institute of Diplomacy for Economic Purposes was born relatively recently and established in the second half of the twentieth century. It represents the economic results obtained by means of diplomacy, regardless of whether it uses economic levers or not to achieve them. Economic diplomacy can not be considered only in terms of the use of economic mechanisms in international relations. Concessions or sanction the use of more favorable economic position is the only means of pressure and are analogous demonstration of military force, particularly in circumstances where the purpose of the action is the political dimension of relations [5, 7, 8]. These opportunities are manifested in interstate relations in the face of military confrontation. Diplomacy becomes a mechanism for the implementation of foreign policy by the state authorities as a means of beneficial use of information and negotiations based on foreign representatives. Diplomatic service used in the economy in various ways, ranging from the guarantee of freedom of trade routes, opening markets, colonies and zones of influence, preparation of trade agreements.

There are several stages of formation of diplomacy and its economic specialization. From the end of the Middle Ages to the Renaissance (XIV–XVI centuries), international life was regulated by the governments of such large shopping centers as Venice, Genoa, Vienna, Cologne, Danzig, Riga. The main economic doctrine (the totality of public attitudes of that time) served mercantilism. Governments acted in line with the logic of increasing their economic and political power by supporting exports and not contributing to the development of imports. In conditions where the state regulated and acted within the limits of the possibility of coercion (export ban, import monopolies, military actions, the plunder of new open territories) there was no great need for diplomacy. The results of these actions led Spain to the economic and political crisis and the negative changes in its international status in the world at that time.

Specificity of the XVII century was the task of obtaining the maximum active balance of trade balance in the conditions of the emergence of new industries under the jurisdiction and support of royal people in the form of granting monopoly authority for the production of export products and thus protected from competition. The state industrial policy was aimed at expanding the export range.

At the same time, the requirements of prospective development of industry and trade formed certain state interests, where diplomacy opportunities could be used. Diplomatic way of establishing economic relations between states is trade agreements, financial agreements and currency conventions. However, these diplomatic measures still demanded the reinforcement of the authority of military force. In the XVIII century there are agreements based on the policy of international exchange and reflect the economic power of the signatory states. Thus, as a result of diplomatic maneuvers, an agreement was signed in Methune in 1703, according to which the UK received access to the markets of Portuguese possessions in South America, Africa and Asia. In the same century, the first permanent embassies and customs offices were established, which are important attributes of the state and nowadays.

The industrial revolution gave an impetus to trade expansion in the form of the acquisition of increasingly larger markets, which was observed over 130 years (1750–1870's). This need was met by colonial possessions, the abolition of customs barriers. Already there were real opportunities for in-

roducing free trade principles. It was in France in the writings of Francois Quesnay that physiocracy was conceptualized as a philosophy of free movement of goods: proclaimed the principles of natural freedom, the right to an independent solution to their economic problems.

Adam Smith in his work, «The Exploration of Nature and the Causes of the Wealth of Nations» (1776), proved that international trade is successful when there is protection against state pressure. Entrepreneurs find ways to effectively use resources optimize and specialize in production and sales. In such conditions, the whole economy wins: state and entrepreneurship in particular.

In the XVIII century, the practice of negotiating was changed. Colonies were the subject to diplomatic bargaining. The Utrecht Treaty of 1713 was the first treaty taking into account the interests of the colonies in the ratio of forces between the great powers. Thus, the Spanish King Philip II under the pressure of international circumstances and diplomats had to leave the territorial concessions in Europe and satisfy commercial requirements of Great Britain in Spanish America. Later, the Paris Treaty of 1763 put an end to the Seven Years' War and the monopoly of France in West Indies and Canada, captured by England. At the Congress of Vienna, when continental diplomacy was still occupied by a status issues, insular diplomacy Britain, understanding the importance of the ocean and overseas territories in trade, defended the right to Tobago, Saint Lucia to Netherlands Antilles, Ile de France, Rodriguez, Seychelles Indian Ocean Cape Province and part of Guiana. Thanks to the experience of colonial diplomatic negotiations in the nineteenth century at the Paris Congress, which marked the end of the Crimean War, had worked out the principle of freedom of navigation of the seas and in particular on the Danube.

At this time, diplomacy, like the rest of the scientific world, received support in the theory of international trade and the relative advantages of David Ricardo (Principles of Political Economy and Taxation, 1817). The classical economic theory completed by John Stuart Mill's work «Principles of Political Economy», which introduced the notion of «terms of trade», according to which the prices of exported and imported goods could fluctuate, which had a positive or negative effect on the specialization of the state.

Intellectual weapons of diplomats grew in the transition from economic to autonomous from political, which contributed to the creation of objective grounds for the participation of economic diplomacy in negotiations on tariff policies, privileges and guarantees for domestic commerce abroad.

In 1870–1914, the era of development of investment institutes (banks, states) continued. At the Berlin Conference, which was held with the participation of diplomats from 14 leading states in 1884–1885 under the chairmanship of Bismarck, although not all interests were taken into account, but the mechanism of entry into the de facto was developed. In accordance with the agreement, the participating countries should refrain from aggressive actions and occupation of territories without notifying other concerned about their claims. In addition, open door and co-operative use of the Congo River, including free trade, was agreed upon.

At the Madrid (1880) and Alchejsar (1906) conferences was an attempt to address the problems of the combined use of natural resources of Morocco. Thus, the problems of colonial possessions in the second half of the nineteenth century become overly regulated and burdened by treaties, which slowed the process of conflict resolution. International life required new ways of acting to change colonial strategies. Such a new strategy for that time was the organization of zones of influence, which consisted in obtaining concessions for the development and lease of territories. Diplomacy supported entrepreneurs in obtaining rights to extraction of minerals, commercial privileges or contracts of cooperation with local authorities in the field of water supply, extraction and delivery to consumers of gas and electricity, projects for the construction of canals, ports, railways, roads, etc.

British diplomacy was leading in the specialization of providing a monopoly of world trade in coal, and later on oil. Since 1889, she has begun to play one of the key roles in the extraction of fuel and energy resources of Burma, Egypt, Trinidad, Persia and Iraq.

In everyday international life, European states have often used economic leverage, their position of creditors to strengthen their influence on less developed countries. The practice of international financial relations has developed a mechanism according to which at the time of economic troubles the country offered financial incentives. In the process of servicing a loan, the state became a debt-

or and could not recover funds in time, on which the creditor state reacted by diplomatic protests and threats of financial and military sanctions, as well as the introduction of monitoring, in particular over customs revenues, which simplified control and provided a certain level of safety of the future Investment and contract execution. Such maintenance of expenses and incomes, and often control of the activities of the central bank of the creditor country, provided the lender with the role of a monopolist in the domestic market of the debtor. In this scenario, with minor variations, Western countries operated in Egypt in 1876, Turkey in 1881 and 1901, Tunisia in 1886, and Greece in 1898. In 1913, China also suffered a classical fate of bad debtors: over its financial control of the international banking consortium was established, which enabled the lenders to make profitable operations on the Chinese market.

The US government has used in America the so-called «dollar diplomacy» as an upgraded version of getting a decisive influence on foreign exchange through solid creditor positions and the ability to cover all debts. The protection of creditors from careless debtors has strengthened the commercial reputation of the US financial system and contributed to its economic expansion in all areas of American business: railways, roads, electricity generation, mining, petroleum industries, banana plantations, sugar and cocoa. Mexico, Central America (Colombia, Nicaragua, Honduras), the Caribbean (Cuba, San Domingo, Haiti) felt the consequences of a close interweaving of the political and economic interests of US diplomacy.

Thus, economic mechanisms and instruments of diplomacy provided governments with economic security and promotion of the strategic tasks of national companies in international markets. The diplomatic arsenal of economic means of influence included actions, financial assistance, customs privileges, sanctions, manifestations of open hostility in the form of a customs war, the introduction of an embargo and an economic blockade.

The customs tariff served as a means of pressure since its introduction. The high duties set by Colbert in 1664–1667 were directed against the interests of Great Britain and Holland (which led to the war with Holland), and the Walpole rate of 1720–1723, respectively, against France. The list of customs wars contains the practice of embargo, be-

cause it represents a complete cessation of trade relations. Until the 20th century, in the practice of international economic relations, only blockades were used: the continental blockade by Napoleon's initiative in 1806, the French blockade of the Chinese coast during 1884–1885, and Siam in 1893.

Economic diplomacy, demonstrating its successes, was established as a mechanism cheaper and more effective compared to military action. By the XVIII century, the art of diplomats was the ability to give the appropriate form to all that came from the equilibrium of the military forces, in order to obtain the most possible benefits from the articles of treaties. Political and anticipation played a role, as evidenced by the potential of the Westphalian agreements and the Final Act of the Vienna Congress. However, the position and, accordingly, the international system, enshrined in these documents, were determined, first of all, by the ratio of military potential. Diplomacy gained independence in the process of complicating the level of interaction between international actors and actors in the international market since the 19th century, when the country's economic power and the adequacy of its foreign policy becomes its strategic asset in advancing national interests and national security. Economic interests became more and more important, and the history of economic diplomacy was the history of the penetration of the economy into inter-state relations. It was the country's economic potential that made it possible to establish certain correlation between their possible impact on negotiations or when editing articles of the treaty of a political nature.

The protection of compatriots remains the main task of diplomats, but this has already happened in the world more civilized, with greater respect for the norms of international law. Access to markets remains an important practice in diplomacy, but this is happening in the measure of ensuring the freedom of trade and administrative control over markets in the area of compliance with the rules of competition and the resolution of commercial collisions. Trade contracts are concluded more regularly and in the form they become multilateral, and on the content of financial and currency. Although diplomats always supported domestic entrepreneurs, however, in a situation where businessmen are increasingly independent of the state, the form and content of their business is complicated and

the experience of their communication with a foreign partner reaches a certain level of competence of the diplomats themselves, the form of relations on the line of the state – the diplomat – the entrepreneur become a mutually beneficial cooperation.

In the first half of the XIX century the world market was formed as a subsystem of the economy, connected with the exchange of goods outside the national economy and the monetary and financial support of such an exchange. It has become a form of established links between national markets, which, thanks to the success of transport, especially railway, in the construction of roads finally established itself as an integral part of the global market economy system. Foreign trade has become world-wide. World credit and currency markets were formed. Mass migration of labor resources testified to the emergence of the international labor market. Consequently, a system of international economic relations has developed as a result of the interaction of the entire set of world economic ties. The main factors of this process were the development of a large machine industry, the formation of a colonial system, an international division of labor, which divided the world into industrialized developed and economically backward countries.

The level of legal support of international activity has also increased. In the world, there was an extensive system of international and national law regulating relations between states and governments. The Hague Conventions of 1899 and 1907 on the peaceful settlement of international disputes were agreed and worked. All this in aggregate proved imperfect, but created the basis for finding a fair solution to problems.

However, at the beginning of the twentieth century the phenomena that accompanied the industrial stage of the development of the leading European countries resulted in a global crisis. The material basis of this crisis was the modernization, namely, the rapid development of market relations on the basis of industrial production and technological progress. This, on the one hand, allowed the leading powers to make a sharp leap forward, on the other hand, exacerbated social, national and other problems in society and caused the phenomena that threatened Western civilization with rebirth. With the development of industrial progress, along with the filling of markets by goods and services, moral and humanistic values, in particular, were increasingly inferior to the corpo-

rate, technocratic, totalitarian mass consciousness. This trend not only manifested itself in the spiritual sphere, but also contributed to the unprecedented strengthening of the role of the state, which turned into a bearer of a nationwide idea, which gradually replaced the ideas of democracy.

The Germans called this new era of imperial rivalry «Weltpolitik». Europe was divided into two hostile blocs of states – the Entente and the Triple Alliance. The most irreconcilable were the interests of Germany and England.

The world at that time witnessed the development of the Anglo–German conflict in many directions. First of all, contradictions between England and Germany arose in the field of industrial competition. The German bourgeoisie with the help of military indemnities and labor created the people before the beginning of the XX century. Advanced industry in terms of industrial production, Germany overtook England and ranked first in Europe. In the European market, German goods were increasingly displacing English. While in Europe markets Germany sold 76% of its exports, England only 38%. In addition, in England itself, the German capitalists sold 11% of their exports.

Thus, after the Second World War, there appeared a number of specialties of economic diplomacy: «food diplomacy», «financial diplomacy» and «energy diplomacy». Such inclusion in the concept of economic diplomacy of more narrow branch components is evidence that the true meaning of this activity may not be the task of expanding mutually beneficial economic cooperation, but the use of national resources for foreign policy purposes, or to obtain benefits at the expense of trading partners, pressure in the form of the application of «Power failure». Such versatility of economic diplomacy has given rise to a special scientific discourse.

Thus, economic diplomacy is a state instrument of an institutional nature, the use of which should be aimed at protecting national security and national interests, in particular in the field of foreign trade relations. From a scientific point of view, an institutional approach to understanding foreign policy and the economy can explain the process of implementing decisions. It is a foreign mechanism of foreign policy (foreign affairs government structure), which is understood by the state institutions responsible for the formation and implementation of foreign policy, and also contribute to the foreign economy.

In order to substantially improve the situation in the field of foreign trade, a mechanism for preventing destructive processes should be put in place in its management. It is impossible to do without timely adoption and implementation of managerial decisions on the systematic coherence of tax, financial, investment, structural, scientific and technical, industrial, agricultural, customs, tariff and other components of economic policy in order to subordinate them to the achievement of strategic goals of foreign economic activity and constant control over The status of the foreign trade sphere. Necessary search for new approaches to the role and place of the state in the management of foreign trade processes, in the definition and implementation of current and future interests.

Conclusions

In view of the continuation of the liberalization process of foreign economic activity, it is logical to expect further strengthening of competitive pressure on the national economy in the short term, limiting export opportunities. In doing so, particular attention should be paid to internal factors that have an impact on the structure and development of the foreign economic sector in Ukraine.

The most important domestic factors that have influenced the structure and development of foreign trade in Ukraine are as follows:

- unfavorable macroeconomic conditions in the state of national economy, which caused permanent political crisis and military conflict with Russia (2013–2017);
- the structure of national production, the level of its integration into the regional and world economic systems;
- the quality and competitiveness of domestic products, the level of its certification and compliance with international standards;
- the volume of national production of specific types of products and the correspondence to their needs of domestic and foreign markets;
- the ineffectiveness of the state's economic policy, its non-compliance with the objectives of sustainable development and structural adjustment of the national economy;
- imperfect tax and monetary and fiscal policy of the state;
- unfavorable investment climate of the country in caused by current cyclic stages of development, which limits the possibility of expanded reproduction;

- instability of the national currency and strengthening of inflation processes;
- the ineffectiveness of national policy for attracting investments to promote restructuring of economy and increase production to increased demand for products;
- the ineffectiveness measures aimed at the improvement of quality and degree of processing of raw materials, production expansion and i export innovative products;
- the ineffectiveness of export promotion policy and import regulation, improvement of its structure, and support national exporters with export of products and commodities on the external and the internal market;
- the ineffectiveness of the system and structure of the management of foreign trade relations;
- inefficiency of customs–tariff regulation, which leads to imports' increase;
- geopolitical factors.

Taking into account the above factors, the occurrence of which depends largely on the actions of government, is essential for effective regulation productive structure, protection of domestic producers from competitiveness and improvement of stimulating advantageous for the interests of the state foreign economic contacts.

References

1. Harold George Nicholson [e–recourse] – Access mode: <https://www.britannica.com/biography/harold-nicolson>
2. Lee Donna, Brian Hocking (2010) «economic diplomacy» in Robert A. Denmark (ed.) the international studies encyclopedia, vol. ii, pp 1216–1227. Wiley Blackwell [e–recourse] – Access mode: https://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=dr1Owfhr6xi8af50jvabw#nfpr=1&q=economic+diplomacy

3. Economic diplomacy Stephen Woolcock and Nicholas Bayne / The Oxford Handbook Of Modern Diplomacy edited by Andrew f. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur [e–recourse] – Access mode: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862-e-22>

4. Florence Bouyala In–depth analysis EU economic diplomacy strategy / Policy departmentdg expo/b/poldep/note/2017_66 en march 2017 – pe 570.483 [e–recourse] – Access mode: [http://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/idan/2017/570483/expo_ida\(2017\)570483_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/idan/2017/570483/expo_ida(2017)570483_en.pdf),

5. Economic diplomacy for America [e–recourse] – Access mode: <https://www.state.gov/e/eb/economicdiplomacy/>

6. Economic diplomacy: a new tool for promoting development [e–recourse] – Access mode: <http://defimedia.info/economic-diplomacy-new-tool-promoting-development>)

7. Economic diplomacy between China and Africa: transformation and restructuring [e–recourse] – Access mode: <http://carnegietsinghua.org/2015/01/15/economic-diplomacy-between-china-and-africa-transformation-and-restructuring-pub-58880>,

8. Economic diplomacy and the need for a new multilateralism by Christine Lagarde, managing director, international monetary fund – <https://www.imf.org/en/news/articles/2015/09/28/04/53/sp102914>

9. Economic diplomacy [e–recourse] – Access mode: <http://www.orfonline.org/topic/international-affairs/economic-diplomacy/>

10. Dikarev OI, Almashi I.M. Strategies for Ukraine: geopolitical, geo–economic and energy sources of integration. – Uzhhorod: All–Ukrainian State Publishing House «Carpathians», 2011. – 406 p.

УДК 330:35(477)

Г.Ю. ЯЦЕНКО,

к.е.н., н.с. відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Фактори економічного зростання в Україні в сучасних умовах

У статті проаналізовано негативний вплив значних макроекономічних дисбалансів на динаміку економічних процесів в Україні.

Визначено, що: • перевищення темпів зростання реальної заробітної плати та реальних доходів над реальними темпами зростання продуктивності праці, • суттєвий рівень безробіття, • надмірна девальвація національної грошової одиниці по відношенню до вільно конвертованих іноземних валют пригнічують темпи зростання та рівень конкурентоспроможності української економіки.

Ключові слова: економічне зростання, макроекономічні дисбаланси, «ВВП–розрив», конкурентоспроможність національної економіки.

А.Ю. ЯЦЕНКО,
к.э.н., н.с. отдела моделирования и прогнозирования экономического развития
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

Факторы экономического роста в Украине в современных условиях

В статье проанализировано отрицательное влияние значительных макроэкономических дисбалансов на динамику экономических процессов в Украине.

Определено, что: • превышение темпов роста реальной заработной платы и реальных доходов над реальными темпами роста производительности труда, • высокий уровень безработицы, • чрезмерная девальвация национальной денежной единицы по отношению к свободно конвертируемым иностранным валютам подавляют темпы роста и уровень конкурентоспособности украинской экономики.

Ключевые слова: экономический рост, макроэкономические дисбалансы, «ВВП–разрыв», конкурентоспособность национальной экономики.

Н. YATSENKO,
Ph.D in Economics, Research Fellow of the Department of modeling and forecasting of economic development, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences

Factors of economic growth in Ukraine in modern conditions

The author analyzes the negative impact of harmful macroeconomic imbalances on economic processes in Ukraine.

It was determined that: excessive growth of real wages and real incomes over real rates of labor productivity growth, a high unemployment rate, excessive currency depreciation suppressed growth rates and the level of competitiveness of the Ukrainian economy.

Keywords: economic growth, macroeconomic imbalances, «GDP–gap», the competitiveness of the national economy.

Постановка проблеми. Прийнятий у 2016 р. план пріоритетних дій українського уряду на найближчі роки свідчить про спрямованість нинішньої макроекономічної політики на забезпечення зростання економіки України. Повноважними державними органами виокремлено декілька передумов досягнення зазначеної мети, зокрема: забезпечення національної безпеки, макроекономічної стабільності, створення сприятливого бізнес-клімату, утвердження верховенства права та протидія корупції тощо. Важливість зазначених передумов в сучасних умовах не викликає сумніву, проте сталий успіх їх реалізації не може бути досягнутий без вирішення проблеми небезпечних макроекономічних дисбалансів в українській економіці.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Проблема забезпечення економічного зростання та макроекономічної збалансованості є однією з найважливіших довгострокових цілей економічної політики уряду будь-якої країни. Тому її вивченню присвячено наукові праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Вагомий

внесок у розкриття системи чинників економічного зростання в сучасних умовах здійснили такі економісти як П. Сенищ, В. Воротін, О. Луговой, М. Турунцева, І. Воскобойников, Є. Астаф'єва, С. Палаш, А. Аганбегян, В. Видяпин, В. Іноземцев, та ін.

Вивченню питань забезпечення стабільного та динамічного зростання економіки присвячені наукові праці В. Гейця, Я. Базилюка, Л. Сімківа, Є. Лоскутової, О. Анчишкіна, С. Глаз'єва, Р. Нуреева, Ю. Шараєва та ін. Дослідженнями, пов'язаними із моделюванням економічної динаміки, займаються М. Скрипниченко, С. Светульков, С. Малков, Я. Вагапова та інші.

Питання, пов'язані з економічними шоками та дисбалансами, успішно опрацьовують зарубіжні вчені К. Адамс, А. Апокін, Є. Бородушко, М. Бустере, В. Вайт, Л. Григор'єв, Є. Мішенін, Д. Парк, Я. Столярчук, Р. Страуб, М. Фідора тощо, а також українські економісти О. Власюк, Р. Косодій, В. Сіденко, Н. Шелудько, Т. Шемет, Л. Шинкарук, Т. Шинкоренко та інші науковці.

Аналіз публікацій дозволяє зробити висновок про нагальність вирішення питання обмеження та нейтралізації негативного впливу значних макроекономічних дисбалансів на вітчизняну економіку та забезпечення економічного зростання в країні. З огляду на це, мета статті полягає у ідентифікації руйнівних дисбалансів в економіці України та визначенні на цій основі чинників відновлення економічного зростання.

Зростанню ВВП, а отже і довгостроковому економічному зростанню в основних секторах економіки України перешкоджають дисбаланси та диспропорції [1]. І якщо за період з 2001 р. по 2009 р. непропорційності між ростом балансового капіталу банків (144,1%), ростом номінального ВВП (121,1%) і грошової маси (136,5%); диспропорції між обсягом грошової маси та обсягами зобов'язань банків (до 157% у 2009 р.) тощо спровокували в Україні затяжну стагнацію виробництва після 2008 р., то наразі сталому відновленню української економіки заважають зворотні процеси, зокрема посилення тенденції демонетизації економіки (зростання номінального ВВП за три квартали 2016 р. на 18,2% су-

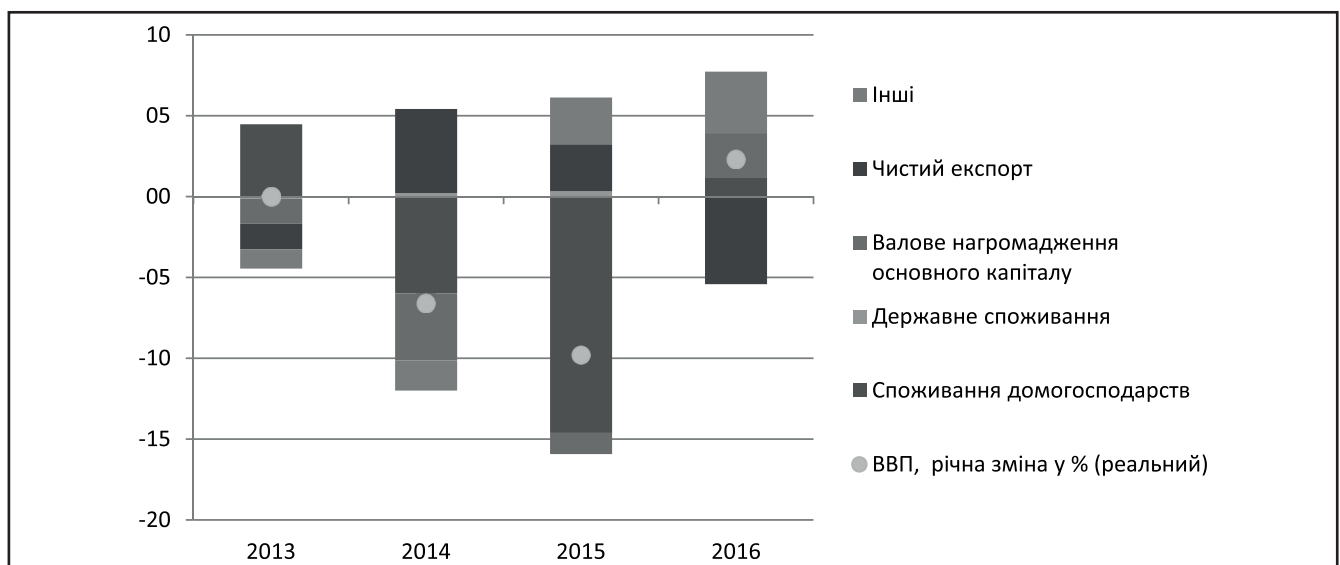
проводжувалось зростанням грошової маси M2 лише на 5,8% [2]).

У 2015 р. зміна реального ВВП у річному вимірі склала -9,9%. Поступальне відновлення української економіки розпочалось у I кв. 2016 р. Приріст реального ВВП у зазначений рік (2,3%) забезпечено насамперед зростанням валового нагромадження основного капіталу. У цілому за рік зміна обсягу реального валового нагромадження основного капіталу склала 20,1%, внесок у зростання ВВП оцінюється на рівні 2,7% (табл. 1, рис. 1) [3, 4]. Іншими чинниками відновлення економічного зростання у 2016 р. виступили, зокрема: поліпшення ситуації у вітчизняній промисловості (у грудні 2016 р. порівняно із листопадом 2016 р. індекс промислової продукції становив 102,1%), послаблення умов кредитування (зниження середньої відсоткової ставки за кредитами в національній валюті з 21,8% в 2015 р. до 18,5% в 2016 р.), поліпшення споживчих настроїв (у грудні 2016 р. індекс споживчих настроїв українців зріс на 9,7 п. порівняно із показником листопада [5]) тощо. У цілому, внесок інших чинників у зростання ВВП у 2016 р. склав 3,8% (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1. Внесок у зростання ВВП, %

Компоненти ВВП	2013	2014	2015	2016
Споживання домогосподарств	4,5	-6,0	-14,6	1,2
Державне споживання	-0,1	0,2	0,3	0,0
Валове нагромадження основного капіталу	-1,6	-4,2	-1,3	2,7
Чистий експорт	-1,6	5,2	2,9	-5,4
Інші	-1,2	-1,9	2,9	3,8

Джерело: За даними Wiiw Databases: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiw.ac.at/>

Рисунок 1. Внесок у зростання ВВП, %

Джерело: За даними Wiiw Databases: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiw.ac.at/>

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Незважаючи на позитивні показники економічного зростання, оцінки динаміки «ВВП–розриву»¹ свідчать про наявність в українській економіці значних невикористаних можливостей (рис. 2). Так, до початку 2004 р. реальний ВВП був нижчим за потенційно можливий, тобто українська економіка перебувала нижче свого потенційного рівня. Протягом 2004–2008 рр. можна спостерігати збільшення рівня завантаженості виробничих потужностей в економіці України. У 2004 р., 2006 р., 2008 р. «розрив ВВП» утримувався на рівні близько нульового. У 2007 р. відбулось перевищення реальним ВВП свого потенційного рівня (на 1,5%). Суттєвий економічний бум протягом зазначених років (2004–2008 рр.) мав наслідком значне уповільнення української економіки вже у 2009 р. із поступовим рухом до збільшення розриву між потенційним і фактичним ВВП у подальші роки. У 2016 р. реальний ВВП все ще залишається нижчим за потенційно можливий рівень, розрив ВВП склав 30%. Виходячи з цього, вітчизняна економіка працює не на повну потужність як з боку пропозиції, так й з боку попиту.

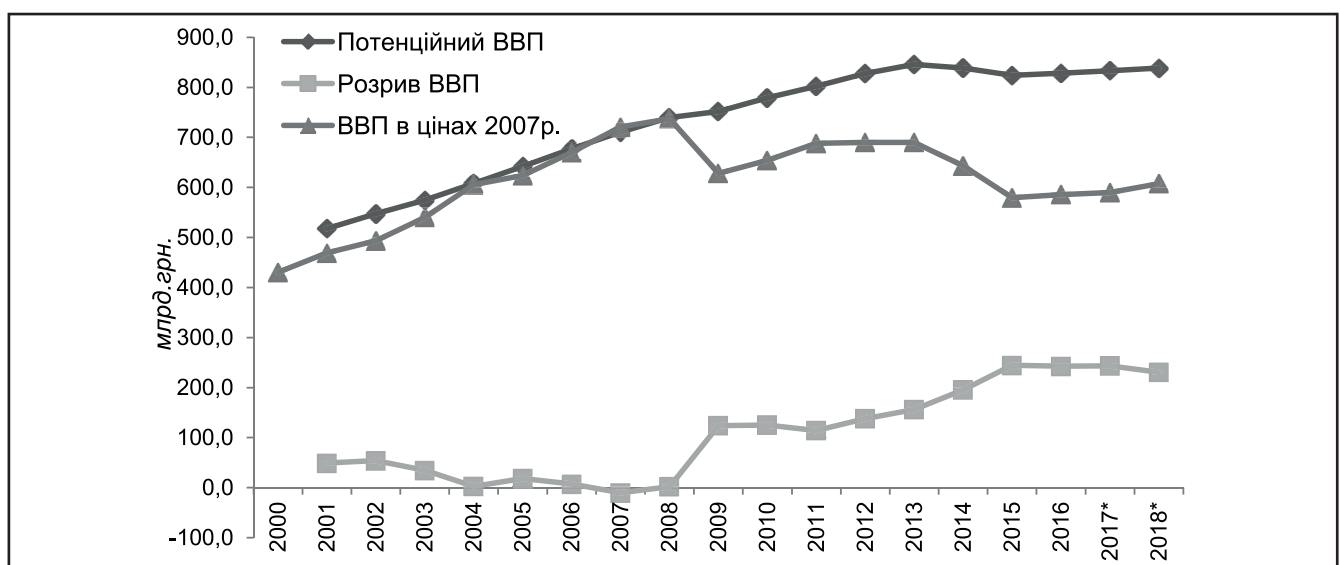
До факторів, які визначили динаміку розриву ВВП у 2000–2016 рр. належать, насамперед: спад промисловості (протягом 2008–2009 та 2012–2015 рр. індекс промислової продукції до відповідного періоду попереднього року опустився нижче 100%); зростання рівня безробіття

¹ Розрив ВВП представляє собою процентну різницю між фактичним ВВП і його потенційним рівнем.

(з 6,4% у 2008 р. до 8,8% у 2009 р. та до 9,3% в 2016 р.); погіршення добробуту населення, що добре видно по динаміці зниження реальної заробітної плати в країні з 119,3% у 2001 р. до 108,2% у 2013 р. тощо.

Протягом 2017–2018 рр. динаміка ВВП України, скоріше за все, перебуватиме нижче свого потенційного рівня. За результатами кількісного аналізу, на це, передусім, впливатиме суттєвий рівень безробіття (9,2% у 2017 р. та 8,1% у 2018 р.), коливання рівня інфляції (з 10,5% у 2017 р. до 6,1% у 2018 р.), невисокий рівень інвестиційної активності (інвестиції в основний капітал не перевищать 0,8%), відсутність модернізації об'єктів основних засобів тощо. Зазначене призведе до помірних темпів зростання ВВП України (у 2016 році – 2,5%, у 2017 році – 3,0%, у 2018 – 3,0%) (рис. 3) та обумовлюватиме відставання реального ВВП від потенційно можливого. Негативний «ВВП–розрив» у річному вимірі перевищуватиме 50%. Однак, за нашими розрахунками, скороченню розриву ВВП більш ніж на половину сприятиме підвищення рівня витрат на виконання наукових та науково–технічних робіт з 0,6% ВВП до 1,7% ВВП у 2017 р.

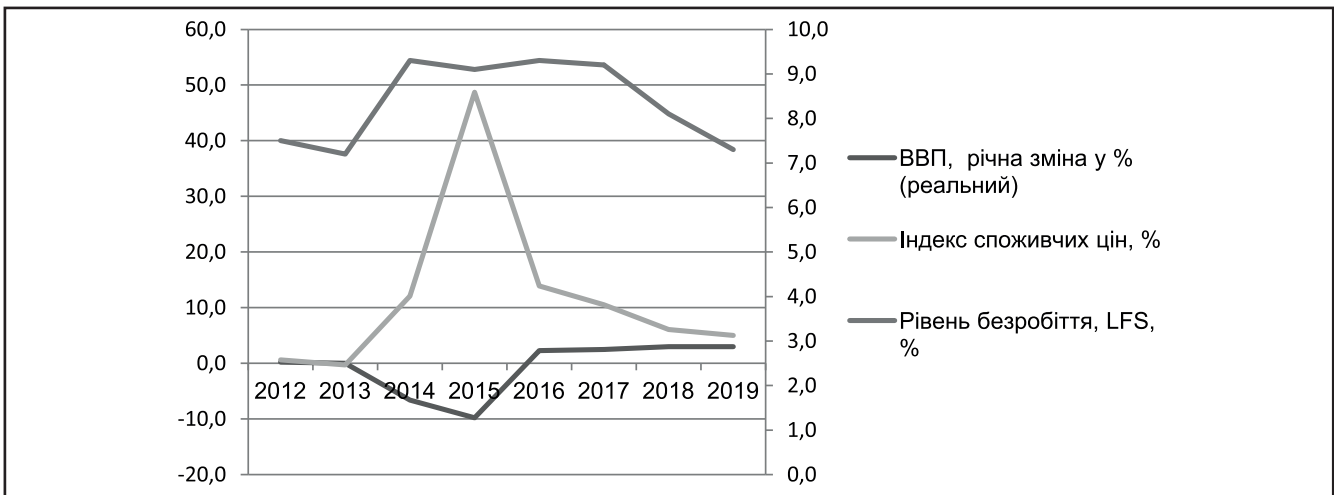
Важливе значення у встановленні рушійних сил зростання економіки держави має виявлення факторів приросту ВВП (екстенсивних та інтенсивних). Економічне зростання протягом періодів 2000–2008 та 2010–2013 рр. в Україні забезпечувалося взаємодією екстенсивних факторів.²

Рисунок 2. Динаміка потенційного та фактичного ВВП та їх розрив, 2000–2018 рр.

Примітка. * – оцінка.

Джерело: власні розрахунки за даними Держстату України.

Рисунок 3. Динаміка основних макроекономічних показників в Україні

Джерело: За даними Wiiw Databases: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiw.ac.at/>

торів (людський та фізичний капітал). Домінування впливу інтенсивних факторів (якість основного капіталу, робочої сили, технологій) на динаміку ВВП з 2011 р. обумовлено виключно суттєвим зниженням внеску основного капіталу (основних засобів) з 34,1% у 2010 р. до 17,6% у 2011 р. і не свідчить у цілому про інтенсивний характер розвитку економіки України протягом 2011–2013 рр.

Подальший аналіз найважливіших складових факторів економічного зростання засвідчив, що погіршення економічної ситуації в Україні у посткризовий період обумовлено здебільшого низьким рівнем продуктивності праці (табл. 2), підвищення якої значною мірою гальмується відсутністю належних умов виробництва (сучасних нових виробничих технологій, нових комп'ютерних розробок, переходу до механізованого складання різноманітних виробів тощо).

Низький рівень середньої заробітної плати в Україні, євро/місяць (у порівнянні із таким самим показником економіки Польщі) дає можливість підвищувати конкурентоспроможність вітчизняної економіки і, відповідно, компенсувати низький рівень продуктивності праці. У цілому, вплив цих двох складових (рівень заробітної плати, продуктивність праці) зумовлює нижчу вартість одиниці виготовленої в Україні продукції у порівнянні з європейськими аналогами (табл. 2). Останнє надає конкурентні переваги українській продукції і чинить позитивний вплив на зростання ВВП країни.

Оцінка внеску динаміки макроекономічних показників (темپ приросту середньої заробітної плати, темп приросту реального ВВП, темп

зростання зайнятості, темп приросту валютного курсу) у динаміку вартості одиниці виготовленої продукції засвідчила, що протягом досліджуваного періоду (2001–2016 рр.) значний вплив на зміну вартості одиниці виготовленої продукції чинили темпи приросту середньої заробітної плати та режим валютного курсу. Отже, незважаючи на існування в Україні низького рівня оплати праці серед країн колишнього СРСР і Європи³, саме динаміка заробітної плати значною мірою впливає на подорожчання продукції українського виробництва (табл. 3, рис. 4). Зазначене підтверджує притаманність українській економіці недоліку перевищення темпів зростання реальної заробітної плати та реальних доходів над реальними темпами зростання продуктивності праці. Іншою негативною тенденцією є від'ємний внесок складової зайнятості населення у динаміку вартості одиниці виготовленої продукції. Так, у 2014 р. цей показник склав –11,4%, у той же час рівень безробіття в зазначеному році сягнув 9,3%. У наступні роки від'ємний внесок темпу зростання зайнятості у приріст вартості одиниці виготовленої продукції поступово скорочується (до –9,0% у 2015 р. та –1,2% у 2016 р.), проте, подолання високого рівня безробіття залишається важливим чинником прискорення економічного зростання України.

Падіння курсу української гривні від початку 2009 року (рис. 5) стало чинником зростання експорту у 2010–2011 рр. та зростання ВВП (відповідно

³ Україна посідає останнє місце в Європі за рівнем заробітної плати [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://azov.press/ukr/ukraina-posida-ostannje-misce-v-vropi-za-rivnem-zarobitnoi-plati>

Таблиця 2. Макроекономічні показники України у порівнянні з економікою Польщі (Польща=100%)

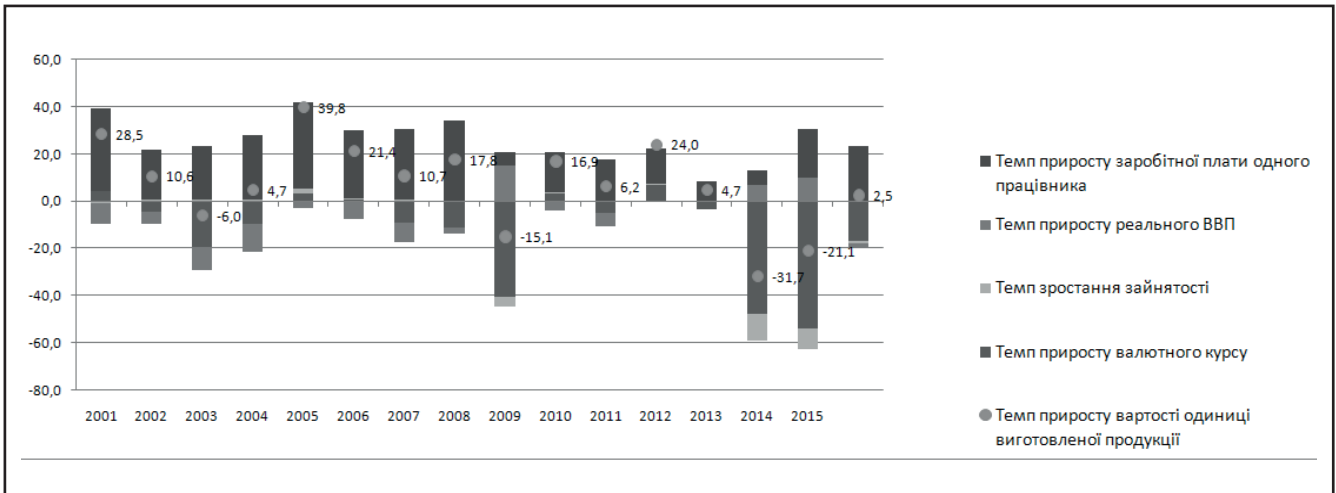
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Заробітна плата	9,7	11,6	13,8	15,5	17,8	21,5	25,9	27,7	28,0	24,5	26,3	28,7	34,9	35,3	24,5	18,5	19,6
Продуктивність праці	29,5	31,3	31,1	32,4	34,7	34,7	36,2	37,9	38,4	33,1	33,3	33,7	32,1	31,5	32,8	31,7	32,1
Вартість одиниці виготовленої продукції	32,9	37,1	44,2	47,7	51,2	62,0	71,4	72,9	72,8	73,9	79,0	85,2	108,8	111,9	74,8	58,4	61,1

Джерело: За даними *Wiiw Databases*: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiv.ac.at/>

Таблиця 3. Вплив динаміки макроекономічних показників (темпи приросту середньої заробітної плати, темп приросту реального ВВП, темп зростання зайнятості, темп приросту валютного курсу) на динаміку вартості одиниці виготовленої продукції

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Темп приросту вартості одиниці виготовленої продукції	28,5	10,6	-6,0	4,7	39,8	21,4	10,7	17,8	-15,1	16,9	6,2	24,0	4,7	-31,7	-21,1	2,5
Темп приросту заробітної плати одного працівника	35,2	21,0	22,8	27,5	36,7	29,2	29,7	33,7	5,5	17,5	17,6	14,9	7,9	6,6	20,5	23,6
Темп приросту реального ВВП	8,8	5,3	9,5	11,8	3,1	7,6	8,2	2,2	-15,1	4,1	5,4	0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,0
Темп зростання зайнятості	-1,0	0,6	0,4	0,7	1,9	0,2	0,8	0,3	-3,7	0,4	0,3	0,1	0,2	-11,4	-9,0	-1,2
Темп приросту валютного курсу	-4,3	4,5	19,8	9,7	-3,3	-0,8	9,2	11,4	41,0	-3,1	5,3	-7,4	3,3	48,1	54,2	16,8

Джерело: За даними *Wiiw Databases*: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiv.ac.at/>

Рисунок 4. Вклад складових елементів (темپ приросту заробітної плати одного працівника, темп приросту реального ВВП, темп зростання зайнятості, темп приросту валютного курсу) у динаміку вартості одиниці виготовленої продукції

Джерело: За даними Wiiw Databases: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiw.ac.at/>

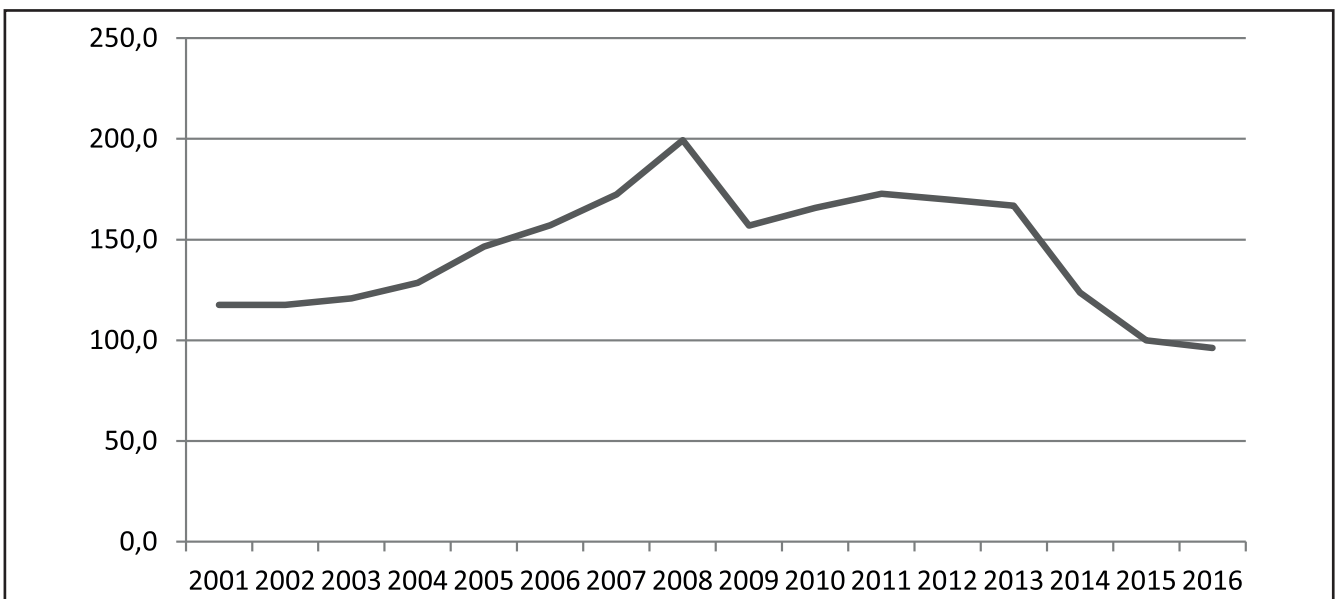
4,1% та 4,5%). Проте, неконкурентоспроможність вітчизняної продукції на світовому ринку призвела до того, що зниження цін на неї внаслідок знецінення національної валюти суттєво не вплинуло на попит, через нееластичність останнього по відношенню до ціни. Зазначене і завадило утриманню та закріпленню на зовнішніх ринках національних товаровиробників у 2014–2015 рр., коли девальвація національної грошової одиниці України по відношенню до вільно конвертованих іноземних валют (до долара США та євро) склала близько 300%. Отже, в сучасних умовах знецінення грив-

ні недоцільно розглядати як фактор прискорення економічного зростання України.

Висновки

У цілому, розбалансованість реального сектору української економіки перешкоджає досягненню довгострокової мети зростання економіки України. На нашу думку, для вирівнювання існуючих дисбалансів та забезпечення зростання ВВП, держава має сприяти:

- створенню об'єктів інноваційної інфраструктури, основними напрямками в діяльності яких

Рисунок 5. Динаміка реального валютного курсу протягом 2001–2016 рр., скоригованого на відносний рівень цін (відносно дол.США, 2015 р. = 100%)

Джерело: За даними Wiiw Databases: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiw.ac.at/>

повинні стати стратегічні сфери: агропереробка, сучасне машинобудування, авіаційна галузь, суднобудування. Відзначене дозволить активізувати діяльність високотехнологічних виробництв, відродити їм роль генератора інновацій. При цьому замовником інноваційної продукції повинна виступати держава;

– всебічній підтримці органами виконавчої влади всіх рівнів інтеграції галузей економіки з науковими та іншими навчальними закладами;

– створенню транскордонних кластерів, що буде сприяти підтримці експорту національної наукомісткої продукції і стимулюванню внутрішнього споживання. Відзначене активізує нові шляхи досягнення міжнародної конкурентоздатності підприємств галузі. Ініціаторами створення таких кластерів можуть виступати торгово-промислова палата та інші форми бізнес-асоціацій;

– створенню технопарків на території вільних економічних зон з метою залучення іноземного капіталу та нових технологій, що, в свою чергу, дозволить модернізувати промисловість, збільшити промисловий експорт, підвищити рівень зайнятості;

– комерціалізації наукових розробок за рахунок виходу підприємств і наукових установ на міжнародний ринок інноваційних технологій шляхом приєднання до системи трансферу технологій INDEV Державного комітету з інвестицій та розвитку;

– скороченню рівня безробіття в результаті проведення ряду заходів, зокрема: дослідження ринку праці щодо актуальності різних спеціальностей; створення нових робочих місць та підвищення доходів громадян шляхом відновлення роботи підприємств та стимулювання розвитку національного виробництва; розробку та впровадження протекціоністської політики захисту національних товаровиробників за умови лібералізації економічної політики.

Список використаних джерел

1. Скрипниченко М.І. Індикатори ідентифікації небезпечних дисбалансів в економіках емерджентного типу [Текст] / М.І. Скрипниченко, Г.Ю. Яценко // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 2. – С. 7–20.

2. Макроекономічний прогноз – 2017: економіка та людина [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://iser.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/makroekonomichnii-prognoz-2017-ekonomika-ta-liudina>

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ukrstat.gov.ua/>.

4. Офіційний сайт Wiiw Databases: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://data.wiiw.ac.at/>

5. Споживчі настрої в Україні, грудень 2016: індекс склав 57,1 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/press-release/cci-dec-2016/>

В.П. ЯЦЮТА,
к.е.н., доцент кафедри фінансів, Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана
А.В. ЯЦЮТА,
к.е.н., керівник «Юнайтед логістик»

Класифікація житлового ринку і житла

У статті проведено теоретичне дослідження житлових ринків і житла, запропонована їх класифікація.

Ключові слова: житловий ринок, ринок незавершеного будівництва житла, ринок готового житла, первинний та вторинний ринок житла, житло: економ, комфорт, бізнес класу.

В.П. ЯЦЮТА,
к.е.н., доцент кафедри фінансов, Киевський національний економічний університет ім. В.Гетьмана
А.В. ЯЦЮТА,
к.е.н. руководитель «Юнайтед логистик»

Классификация жилищного рынка и жилья

В статье проведено теоретическое исследование жилищных рынков и жилья, предложена их классификация.

Ключевые слова: жилищный рынок, рынок незавершенного строительства жилья, рынок готового жилья, первичный и вторичный рынок жилья, жилье: эконом, комфорт, бизнес класса.

V. YATSUTA,

Candidate of sciences (Economics), assistant professor of Finances chair, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

A. YATSUTA,

Candidate of sciences (Economics), chief executive in «United Logistic» Market relations in housing sphere of Ukraine

Classification of housing market

The theoretical research of classification of and its components housing are given in the article.

Keywords: *housing market, market of incompleting housing construction, market of finished housing, primary and secondary market of finished housing, market of social housing, economic, business premium and luxury.*

Підвищення рівня добробуту та якості життя громадян України неможливі без вирішення проблем – забезпечення населення комфортабельним житлом. У свою чергу, в ринкових умовах господарювання, кожне житло має свої будівельні матеріали відповідної якості, місце знаходження, організаційну структуру та джерела фінансування, що відповідає певним якісним вимогам, ціновому рівню та отримуваним доходам. Тому, встановленню оптимального співвідношення між якісною оцінкою вибраного житла і отримуваним доходом сприятиме класифікація житлових ринків і житла.

Постановка проблеми. Дослідження класифікації ринків житла в Україні зумовлено цілим рядом проблем, які виникли в цій сфері це: по-перше, тривала монополізація державою житла, визначення нею обсягу будівництва та структури житла, джерел фінансування, розподілу та ціноутворення на житло, що призвела до однорідності будівництва житлових об'єктів і не вимагало їх класифікації; по-друге, проведення приватизації і комерціалізації, ліквідації централізованої системи розподілу житла, формування конкурентного середовища, розширення кола учасників ринку житла, утворення нових механізмів управління житловим фондом та вільного придбання житла привели до корінних змін в інституційній організації ринку житла. Разом з тим, ринок житла характеризується інституційною неповнотою та структурною асиметрією, недосконалістю фінансово-кредитної системи, падінням реальних доходів, що виявляються в зниженні доступності житла для більшості населення. Тому, населенню необхідно надати можливість на практиці порівнювати якість житла та його ціну, таку можливість надає класифікація житлового ринку і житла.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Окремі аспекти дослідження сутності житлового ринку та його складових знайшли своє відображення у працях українських учених, науковців ближнього зарубіжжя та роботах західних вчених. Особливого значення для розвитку теорії та практики функціонування житлових ринків набули роботи таких авторів, як А. Бабіча, М. Батора, О. Бессонова, А. Буряченко, О. Гриценко, В.Жилина, В. Зайчикова, О. Кащенко, О. Кириленко, О. Ковалевської, В. Кравченко, І. Луїної, С. Максимова, О. Музики, Г. П., М. Федотової, Дж.Фрідмана, Г. Харісона, Г. Цимермана проте в більшості випадків вони досліджують лише окремі аспекти розвитку та функціонування житлової сфери, як правило, пов'язані з проблемами організації, регулювання та управління ринку житла, його окремих складових. Незважаючи на суттєві досягнення в даному напрямку, недостатньо уваги приділяється дослідженню динамічних змін економічних відносин, які відбуваються на житлових ринках та бачення їх розвитку в Україні, відсутнє загальноновизнане поняття житлового ринку та якісний аналіз інституційної структури житлового ринку. Тому, класифікація

житлового ринку створить належні умови для забезпечення надійного і ефективного функціонування ринку житла.

Мета статті полягає в дослідженні динамічних змін економічних відносин, що відбуваються на житлових ринках країни та класифікувати їх, що сприятиме встановленню оптимального співвідношення між ціною і якістю житла.

Виклад основного матеріалу. Важливо зазначити, що функціонування національного ринку житла складається з житлових ринків окремих міст і регулюється не тільки дією об'єктивних економічних законів, а й законодавчими актами

держави, рішеннями місцевих органів влади, їх можливістю фінансової підтримки, регулювання та всією сукупністю інституційної організації цього ринку. Отже, житлові ринки, як галузь знань та як сфера економічної діяльності, характеризуються багатьма специфічними поняттями, тому для проведення теоретичних досліджень, та практичної роботи в цій галузі необхідно їх упорядкувати та систематизувати по певним ознакам, тобто класифікувати.

Слід зазначити, що сучасні наукові підходи до розкриття сутності житлового ринку не дають чіткого формулювання його категоріально-понятійного апарату. Так, наприклад, А. Асаул, І. Брижань, В. Чевгакова [1] Т. Завора [2] М. Коваленко, Л. Радванська [3] розглядають житловий ринок, як складову більш широкого ринку – ринку нерухомості. А. Ларіонов, [4] О. Ковалевська [5] вважають, що ринок житла – це сукупність ринку будівництва житла і ринку готового житла та являє собою систему економічних відносин між замовниками, підрядниками, державою, інвесторами, постачальниками і кредитними установами в області безпосереднього будівництва житла, його розподілу, обміну і споживання з використанням основних факторів виробництва: землі, праці, капіталу і підприємницької діяльності. Аналогічне відношення до житлового ринку простежується і у поглядах закордонних учених Дж. Фрідмана, Н. Ордуея, Г. Харісона [6, с. 17].

Не вдаючись в дискусію, зазначимо, що подібні наукові погляди не достатньо обґрунтовані, тому ми не можемо з ними погодитися. З нашої точки зору, безпідставно до ринку готового житла включені системи економічних відносин пов'язані з процесом житлового будівництва, житлових послуг та інші складові всієї інфраструктури житлової сфери. Це пов'язано з тим, що початкова стадія будівництва, незавершене будівництво і готове житло – це різні види товарів, що продаються в межах житлової сфери, відповідно і різні групи продавців і покупців, тому між ними виникають принципово різні системи економічних відносин. Так, наприклад, на початковій стадії, або в ході будівництва може реалізуватися будівельна продукція, яка набуває форми товару, але ще не представляє готового житла і тоді економічні відносини між будівельною компанією, інвестором та покупцем змінять свій характер, бо по-перше, на початковій стадії будів-

ництва відбудеться акт купівлі–продажу товару не як готового житла, а в формі купівлі–продажу проектно–кошторисної та дозвільної документації, земельної ділянки виділеної під забудову; по-друге, свої характерні риси має товар представлений в формі незавершеного будівництва, його особливістю є те, що розпочаті і незавершені будівельно–монтажні роботи різної складності; по-третє, відбудеться зміна вартості та ціни реалізації товару; і по–четверте, значно зростає фактор ризику. Тому ми вважаємо, що початкова стадія будівництва, незавершене будівництво і готове житло – це будівельна продукція, що реалізується в межах житлової сфери незалежно одна від одної, але тісно пов'язані між собою.

Отже, якщо ми в основу класифікації покладемо ступінь готовності житлових об'єктів, виставлених на ринку, то виділиться ринок початкової стадії будівництва, ринок незавершеного будівництва та ринок готового житла.

На практиці загальноприйнятим вважається поділ ринку готового житла на первинний (де відбувається реалізація сукупності угод, що до купівлі–продажу житла в новобудовах) і вторинного ринку житла (де відбувається реалізація угод що до купівлі–продажу житла, що перебувало у використанні). Тобто, в основу поділу ринку готового житла на первинний і вторинний покладено час появи їх на ринку, що обумовлює відмінності в правовому (наявність колишніх власників), матеріальному (міра зносу) і, як наслідок, в економічному відношенні.

Спільним на первинному і вторинному ринку є – готове житло, як товар, а відмінність обумовлена тим, що кожен з ринків має свої об'єкти, суб'єкти, організаційну структуру та інші фактори. Так, на первинному ринку інвестори створюють власні реалізаційні контори житла де відбувається масова його реалізація, або користуються послугами відомих агентств з продажу нерухомості, які в змозі продавати значні обсяги житла. В Києві такими агентствами є: «Благовіст», агентство елітної нерухомості Київ Інтернэшнл (Kiev International Realty), «Планета Оболонь», «Park Lane», «Domik.ua» та інші. На вторинному ринку житла, як правило користуються послугами приватних реалторів, або реалторських контор послуги в яких значно дешевші.

Цінова політика, яка сформувалася на первинному ринку житла протягом 2016 року, ма-

ла значні коливання в різних містах України. Так, в м. Києві квадратний метр житла в економ класі коливався від 13 до 16 тисяч гривень, в Одесі аналогічне житло коштувало 12 тис. грн. за квадрат і в Львові до 11 тис. грн. за квадрат. Важливо зазначити, що ціни на первинному ринку житла в доларовому еквіваленті мають тенденцію до зниження. Так, в м. Києві двокімнатну квартиру, на початку зведення будинку, загальною площею до 70 квадратних метрів в 2016 році можна було купити за 35 – 40 тисяч доларів, а два роки тому таке житло коштувало до 70 тисяч доларів, що майже в двічі дорожче, аналогічна ситуація склалася і в інших містах України.

На вторинному ринку житла ціна одного квадратного метра житла мала також значні коливання в різних містах України. Так, в м. Києві один квадратний метр житла економ-класу до 40 квадратних метрів в 2016 року коштував від 25000 тис. гривень до 30000 тис. гривень, що майже в двічі дорожче ніж на первинному ринку. Значне відхилення ціни квадратного метра житла на вторинному ринку від первинного, на початку зведення будинку, відбувалося в зв'язку з зростанням ризиків.

В Харкові ціна одного квадратного метра житла на вторинному ринку коливалась від 11.5 тис. гривень до 13 тис. гривень, в Дніпрі відповідно від 10.1 до 12.3 тис. гривень, Львові – від 12.0 до 14.0 тис. гривень, що майже однаково з ціною первинного ринку, це є свідченням відсутності значних ризиків.

Найбільш інтенсивно ринки житла функціонують в містах мільйонниках і дуже великих містах, яких разом налічується в Україні 8. В цих містах первинний і вторинний ринок житла працює, бо створилися певні об'єктивні умови: по-перше, в цих містах концентрується значна частина фінансово забезпечених юридичних та фізичних осіб, які інвестують свої кошти в придбання квартир з метою задоволення своїх власних житлових потреб та з метою здачі житла в оренду і отримання доходу. Так, по даним аналітичного центру агентства нерухомості Park Lane (м. Київ), в грудні 2016 року обсяг капіталовкладень в елітне житло Києва (вартістю від 250 тис. дол.) склало 5 млн. 593 тис. дол., що на 140% більше показників листопада, по-друге, в цих містах банки частіше видають іпотечні кредити, що також сприяє розвитку ринку житла; по-третє, місцеві

органи управління цих міст мають можливість за рахунок бюджетних коштів вкладати кошти в придбання соціального житла. Так в 2017 році Київська влада витратить 1 млрд. 598 млн. грн. на придбання соціального житла, що сприяє розвитку ринку житла.

В великих містах, яких в Україні налічується 37, житлові ринки, також функціонують, але обсяги реалізації і ціна одного квадратного метра житла значно менші ніж в містах мільйонниках та дуже великих міст. Так, ціни, які сформувалися на первинному ринку житла великих міст протягом 2016 року, мали також певні коливання. Так, в м. Тернополі квадратний метр житла в економ класі коливався від 7.6 тис. грн. до 12.5 тисяч гривень, в Полтаві аналогічне житло коштувало від 7.2 тис. грн. до 14 тис. грн. за квадрат. Це пов'язано з тим, що в цих містах проживає менша частина заможних людей здатних інвестувати свої кошти в житлове будівництво. При цьому банки не так часто і не в значних сумах видають іпотечні кредити, що також не сприяє нарощуванню обсягів будівництва та продажу житла. Так, в Тернополі, молодіжний кредит на житло, банки практично не видають. Не сприяє розвитку ринку житла те, що місцеві органи управління цих міст, практично, не мають можливості за рахунок власних коштів здійснювати інвестування в будівництво соціального житла. В цій групі міст не сформувалась в повній мірі інфраструктура житлового ринку. Отже, житлові ринки великих міст значно відрізняється від функціонування житлових ринків міст мільйонників і дуже великих міст тому, вони мають бути виділені в окрему групу класифікації житлових ринків.

Житлові ринки в малих та середніх містах, яких в Україні налічується 415, носять кризовий характер, первинний ринок житла не функціонує, бо житлове будівництво практично не ведеться. На вторинному ринку житла інколи відбуваються акти купівлі-продажу житла, але ці операції важко назвати ринковими тому, що вони носять епізодичний характер. При цьому, в містах розташованих поблизу міст-мільйонників та дуже великих міст, первинний житловий ринок неоганізовано функціонує, це пов'язано з тим, що вартість житла значно нижча ніж в містах мільйонниках та великих містах. Так, наприклад, в Борисполі, що поряд з Києвом, квадратний метр житла на первинному ринку в економ класі коливався від 8.5 до 11.5 тисяч гривень, на вторинному ринку ці-

на одного квадратного метра житла коливається в межах від 13.2 до 13.7 тис. грн. аналогічні ціни на житло склалися в Броварах, Обухові та інших пригородних містах, тому ринки цих міст мають бути виділені в окрему групу класифікації.

Отже, в основу класифікації житлових ринків, з нашої точки зору, слід покласти статус міста. Виходячи зі статусу міста можна виділити житлові ринки малих та середніх міст, житлові ринки передмість, житлові ринки великих міст, житлові ринки міст-мільйонників і дуже великих міст.

Проведені дослідження свідчать про те, що ціна одного квадратного метра житла в різних містах відхилялась від середнього значення і коливалась, як на первинному так і на вторинному ринку, в залежності від класу будівлі, яка має свої кількісні та якісні параметри, місця розташування та інших показників. Так, в місті Києві в 2016 році ціна одного квадратного метра житла коливалась на первинному ринку від 13000 гривень до 81000 гривень.

На сьогодні в Україні немає на законодавчому рівні закріплених стандартів, які б дозволяли чітко віднести конкретну квартиру або визначений будинок до певного класу, тому кожен забудовник може вільно класифікувати житло як хоче.

Часто професіонали посилаються на класифікацію, прийняту в 2006 році Українською будівельною асоціацією (УБА). Вона передбачає п'ять класів житла: соціальне, економ, бізнес, преміум і де-люкс. При цьому слід зазначити, що на практиці дуже важко відрізнити соціальне житло від економ класу, бо вони майже ідентичні, аналогічно також важко відрізнити клас преміум і де-люкс. При встановленні класу житла на практиці, як правило, відштовхуються від вартості квадратного метра житла, що в першу чергу залежить від престижності та місцезнаходження будинку чи квартири.

Аналіз вимог різних забудовників, що до встановлення відповідного класу житлу, дозволив прийти до висновку, що в основу його класифікації слід покласти доступність мешканців міст до того, чи іншого житла. Характерною рисою доступності житла є попит на той чи інший клас житла. Зазвичай найбільшим попитом користується житло класів «економ», «комфорт» і «бізнес», це пов'язано з тим, що на практиці легко визначити їх суттєві відмінності і визначитись з ціною та можливістю його придбання.

Житло економ-класу вважається найбільш дешевим. Будинки цієї категорії, як правило, зводяться на околицях міста. При будівництві використовується збірна (панельна) технологія. Площі квартир невеликі, планування однотипні, які не передбачають можливості перепланування.

Житло комфорт-класу має більш високий рівень комфортабельності, будуються такі будинки із застосуванням високотехнологічних методів, використовуються матеріали європейської якості. Для комфорт-класу характерні продумані різноманітні варіанти планування. Кількість квартир на поверсі не перевищує восьми, тож і жила площа більша, ніж в квартирах нижчого класу.

В квартирах бізнес-класу все продумано до дрібниць, починаючи з вибору місця розташування і рівня охоронної системи. Житлові комплекси бізнес-класу, як правило, будуються за індивідуальним проектом. Розташовані такі будинки в центральних районах міста, де є гарна транспортна розв'язка і добре розвинена інфраструктура. Для категорії «бізнес» характерно високоякісне інженерне обладнання, великі вікна дизайнерське оформлення прибудинкової території, швидкісні та безшумні ліфти, є підземний або наземний паркінг.

Отже, в залежності від ступеня доступності житла на первинному і вторинному ринку, з нашої точки зору, слід виділити окремі категорії житла, як то «економ», «комфорт» і «бізнес» класу.

Важливо зазначити, що в українців значно зросла заінтересованість до купівлі житла за кордоном. Придбання закордонного житла розглядається українцями не тільки як житло, а як об'єкт інвестування, бо після завершення будівництва житло здається в оренду. Основними чинниками, що сприяють участі українців в інвестуванні закордонного житла є: по-перше, вартість закордонного житла більш стабільна; по-друге, закордонне житло більш врегульоване правовому плані; і по-третє, значно впливає інтеграція України до Європейського союзу. Слід зазначити, що доходи від вкладених інвестицій залежать від країни, місця розташування, типу будівлі та інших факторів. Отже Україна вийшла на світовий ринок житла, який можна розглядати як сукупність національних ринків житла окремих країн, що пов'язані між собою міжнародними економічними відносинами. Тому, за місцем розташування слід виділити внутрішній національний ринок житла і міжнародний житловий ринок.

Висновки

Житловий ринок, з нашої точки зору, слід класифікувати в залежності від наступних ознак: ступені готовності житлових об'єктів, необхідно виділити ринок початкової стадії будівництва, ринок незавершеного будівництва та ринок готового житла. Виходячи зі статусу, міста можна виділити житлові ринки малих та середніх міст, житлові ринки передмість мільйонників та дуже великих міст, житлові ринки великих міст, житлові ринки міст-мільйонників і дуже великих міст. За місцем розташування слід виділити внутрішній національний ринок житла і міжнародний житловий ринок. В залежності від ступеня доступності житла на первинному і вторинному ринку, з нашої точки зору, слід виділити окремі класи житла, як то «економ», «комфорт» і «бізнес» класу.

Список використаних джерел

1. Економіка нерухомості: Підручник. А.М.Асаул, І.Б.Брижань, В.Я.Чевгакова. – К.: «Лібра», 2004. – 304.
2. Завора Т. Ринок нерухомості та особливості його функціонування на загальнодержавному та регіональному рівнях в Україні // Економіст, № 10, 2006, С.40–43.
3. Коваленко М.А., Радванська Л.М. Ринок нерухомості: фінансові аспекти. Навчальний посібник. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2002. – 160 с.
4. Ларионов А. Н. Стратегия развития рынка жилья Волгоградской области [Текст] / А. Н. Ларионов. – Волгоград: ВолгГАСА, 2002. – 456 с.
5. Ковалевська О.П. Концепція формування і розвитку ринку житла в Україні. Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток».
6. Харрисон Г. С. Оценка недвижимости : учеб. пособие. [Текст] / Г. С. Харрисон; пер. с англ. – М. : РИО Мособлупрполиграфиздата, 1994. – 231 с.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О.М. КИРИЧЕНКО,

к.е.н., доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Навчально–наукового інституту економіки і управління НУХТ

Основні проблеми маркетингових досліджень для здійснення зовнішньоекономічної діяльності

В статті розглянуто особливості, основні проблеми, напрями формування та тенденції розвитку маркетингових досліджень у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: маркетинг, менеджмент, дослідження, зовнішньоекономічна діяльність, розвиток, зовнішній ринок.

О.Н. КИРИЧЕНКО,

к.э.н., доцент кафедры менеджмента и администрирования
Учебно–научного института экономики и управления НУХТ

Основные проблемы маркетинговых исследований для осуществления внешнеэкономической деятельности

В статье рассмотрены особенности, основные проблемы, направления формирования и тенденции развития маркетинговых исследований в сфере внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: маркетинг, менеджмент, исследования, внешнеэкономическая деятельность, развитие, внешний рынок.

O. KYRYCHENKO,

Associated Professor of Management and Administration Department, Education and Scientific
Institute of Economics and Management, National University of Food Technologies

Main problems of marketing research for execution of foreign economic activity

The features, main problems, directions of formation and tendencies of development of marketing researches in the field of foreign economic activity are considered in the article.

Keywords: marketing, management, research, foreign economic activity, development, external market.

Постановка проблеми. Більшість комерційних операцій на світовому ринку здійснюється на основі маркетингу. Дослідженнями встановлено, що більше 75% комерційних фінансових невдач відбувається

через помилки в обранні маркетингової стратегії та її застосуванні у міжнародній комерційній діяльності.

Від якості маркетингових досліджень, оперативного використання їх результатів значною мі-

рою залежить ефективність діяльності фірм на зовнішньому ринку та їх фінансове благополуччя.

Тому питання визначення основних проблем маркетингових досліджень для зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та шляхів їх вирішення потребує вивчення теоретичних і практичних напрацювань у сфері маркетингу зовнішньоторгівельних операцій, досвіду західних і вітчизняних фірм в цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання вдосконалення організації і здійснення маркетингових досліджень, планування зовнішньоекономічної діяльності надано у роботах вітчизняних і зарубіжних економістів. Серед таких дослідників слід відмітити наукові праці М. Алексєєва, В. Богачова, В. Іванова, С. Васильченко, О. Мельника, Н. Версаль, А. Буреніна, Ф. Котлера, Н. Пітеля, В. Пілюшенко, М. Портера, А. Гілберта, Е. Дихтль, Х. Хершгена та ін.

Але особливостям визначення проблем маркетингових досліджень при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в умовах сучасної економічної ситуації в Україні, що на сьогодні є особливо актуальним в контексті важливого етапу євроінтеграції України у зв'язку із введенням в дію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, приділено недостатньо уваги.

Мета статті – визначення основних проблем маркетингових досліджень у питаннях прийняття рішень щодо здійснення зовнішньоторгівельних операцій, які зумовлені потребою зниження рівня невизначеності та оцінки можливих ризиків.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах глобалізації міжнародне економічне співробітництво є одним з головних чинників впливу на рівень розвитку економіки країн і світового прогресу. Складовим елементом такого співробітництва є ЗЕД. Основними мотивами її розвитку на державному рівні є поширення ринків збуту продукції за межі країни з метою одержання максимального прибутку; закупівлі необхідної сировини, технологій і обладнання; залучення іноземних інвестицій та ін. [1].

Найбільш розвиненою формою міжнародних економічних відносин є міжнародна торгівля, яка виступає основною складовою зовнішньоекономічної політики держави.

Динаміка зовнішньої торгівлі України у розрізі географічної структури (у млн дол. США) представлена у табл.1. Протягом 2012–2016 років в Україні спостерігається тенденція скорочення обсягів зовнішньоекономічної діяльності, що може пояснюватись як складними наслідками другої хвилі фінансово-економічної кризи, так і окупацією частини української території та військовими діями на Сході. Падіння обсягів експорту-імпорту товарів пригальмувало у 2016 році, коли тенденція по імпорту товарів змінилась на позитивну. Загальний обсяг операцій по торгівлі товарами у 2016 році проти 2015 майже не змінився.

Суттєві зміни відбулись у географії основних зовнішньоторговельних партнерів України. На фоні падіння експорту товарів за останні п'ять років

Таблиця 1. Географічна структура експорту-імпорту товарів в Україні у 2012–2016 роках (млн дол. США)

	Усього*	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (28)	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Експорт									
2012	68830,4	25318,6	43511,8	17424,0	17123,7	17681,1	5638,2	2607,7	50,9
2013	63320,7	22077,3	41243,4	17064,2	16758,6	16813,0	5094,7	2163,6	40,1
2014**	53901,7	14882,3	39019,4	17122,1	17002,9	15350,9	5098,2	1372,2	23,5
2015**	38127,1	7806,1	30321,0	13248,3	13015,2	12378,9	3803,3	785,6	13,6
2016**	36361,7	6031,5	30330,2	13790,1	13496,3	11796,3	3865,1	735,2	18,3
Імпорт									
2012	84717,6	34497,2	50220,4	27569,6	26237,2	17140,5	851,3	4446,7	195,7
2013	76986,8	27941,6	49045,2	28566,2	27046,5	15237,3	749,8	4339,9	93,7
2014**	54428,7	17276,9	37151,8	22383,0	21069,1	10848,3	679,9	3021,5	182,2
2015**	37516,4	10485,5	27030,9	16665,3	15330,2	7235,8	601,7	2336,6	169,6
2016**	39249,8	8565,4	30684,4	18470,2	17140,8	8920,5	553,9	2594,8	120,6

* З урахуванням не розподілених обсягів товарів.

** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя

Джерело: [2]

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

на 47,2%, експорт до країн СНД (за рахунок найбільш суттєвого скорочення обсягів операцій з Росією) впав на 76,2%. На фоні зменшення загального імпорту за той самий період на 53,7%, по країнах СНД цей показник знизився на 75,2%. В той же час попри інтеграційні очікування України щодо виходу українських товарів на європейські ринки, спостерігається досить поступове зростання обсягу експорту товарів до країн ЄС – на 3,7% у 2016 році відносно 2015, при цьому рівень експорту 2012 року ще не досягнуто.

Розглядаючи показники товарної структури по найбільш вагомим позиціям експорту України у 2017 році можна зробити висновок, що основними товарами, якими торгує Україна на зовнішніх ринках, залишаються продукти рослинного походження, жири та олії, продукція чорної металургії, мінеральні продукти, а також машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (таблиця 2).

Аналіз діяльності ЗЕД свідчить, що на сьогодні у вітчизняних суб'єктів міжнародного бізнесу здебільшого відсутні маркетингові стратегії просування продукції на зовнішніх ринках, планування зовнішньоторговельних операцій здійснюється приблизно. Діючими до цього часу структурами управління не вирішувались наступні основні функції маркетингу: аналіз зовнішнього ринку, оцінки чинників, які впливають на збут, розробка зовнішньоторговельної стратегії і тактики суб'єктів ринку. Таке становище не дозволяє товаровиробникам ефективно використовувати потенційні можливості світового ринку [3].

Важливим кроком держави на шляху підтримки вітчизняних експортерів стало створення в Україні Експортно-кредитного агентства (ЕКА), схвалене Верховною Радою наприкінці 2016 року, яке має запрацювати не пізніше серпня 2017 року. Агентство створюється для стимулювання експорту товарів, робіт і послуг укра-

Таблиця 2. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у січні-травні 2017 року

Назва товарів	Експорт			Імпорт		
	млн. дол. США	у % до січня-травня 2016	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до січня-травня 2016	у % до загального обсягу
Усього	17242,1	125,9	100,0	18572,2	128,6	100,0
у тому числі						
Продукти рослинного походження	3721,5	126,8	21,6	680,2	97,4	3,7
у тому числі						
зернові культури	2863,2	123,1	16,6	110,5	97,1	0,6
Жири та олії тваринного або рослинного походження	2095,5	131,2	12,2	97,1	103,7	0,5
Готові харчові продукти	1226,9	141,4	7,1	659,6	101,8	3,6
Мінеральні продукти	1655,7	164,8	9,6	4592,6	169,9	24,7
у тому числі						
палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	290,3	154,0	1,7	4307,1	176,8	23,2
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	633,0	104,5	3,7	2673,9	111,9	14,4
Деревина і вироби з деревини	443,0	93,8	2,6	84,7	121,3	0,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	3926,0	125,7	22,8	1093,7	130,6	5,9
у тому числі						
чорні метали	3378,2	124,6	19,6	399,3	137,7	2,1
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	1628,2	116,2	9,4	3548,2	128,2	19,1
реактори ядерні, котли, машини	644,4	113,0	3,7	2077,6	125,5	11,2
електричні машини	983,8	118,4	5,7	1470,6	132,0	7,9

Джерело: [2]

їнського виробництва, у тому числі шляхом підтримки маркетингових стратегій. Номенклатура експорту налічує понад 15 позицій, включаючи продукти харчування, товари легкої промисловості, машинобудування, літакобудування, суднобудування, виробництво ядерних реакторів, котлів, електромашин, залізничного транспорту. Також агентство на добровільних засадах здійснює страхування, перестраховування, гарантування експортних договорів і бере участь у програмах часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами. Початковий статутний капітал агентства становитиме близько 200 мільйонів гривень бюджетних коштів.

Джерелами фінансування агентства є бюджетні, власні кошти, інвестиції, залучені в іноземних чи вітчизняних інвесторів на поворотній або безповоротній основі, кошти міжнародних фінансових організацій. Передбачається, що створення експортно-кредитного агентства сприятиме збільшенню обсягів експорту вдвічі до 2019 року [4].

В маркетинговій діяльності центральне місце займає дослідження ринків. Адже саме на ринку найбільш чітко виявляються попит на товари, інтереси і потреби споживачів. З огляду на це доцільним видається розглянути фактори, що характеризують міжнародне ринкове середовище.

Комплексний аналіз середовища міжнародного маркетингу передбачає побудову системи факторів, які характеризують вплив середовища на діяльність фірми в галузі міжнародного маркетингу. Перелік таких факторів надається у табл. 3.

Всі фактори внутрішнього й зовнішнього середовища поділяються на такі, що піддаються управлінню та контролю з боку підприємства, і ті, до яких необхідно пристосовуватись.

З метою більш детального вивчення зовнішнього середовища, його можна поділити на

основні: економічну, соціально-культурну, політико-правову і природну [5].

Для характеристики економічної сфери доцільно використовувати наступні блоки:

- 1) загальна характеристика типу економічної системи і моделі ринкової економіки;
- 2) результати функціонування економіки країни-партнера з бізнесу;
- 3) основні ринкові показники.

Перший блок. Для характеристики економічного середовища Ф. Котлер рекомендує розглядати чотири типи економічних систем залежно від галузевої структури:

1 – економічні системи, які забезпечують існування. В них більшість зайнята примітивним сільським господарством, основна частина продукції споживається, а лишки обмінюються на основні товари і послуги;

2 – економічні системи, які експортують природні ресурси. Така країна, як правило, багата на окремі види природних ресурсів, експорт яких є основним джерелом прибутку;

3 – економічні системи, для яких характерна промисловість, що розвивається. В таких країнах частка промислового виробництва становить 10–20 % ВВП (Індія, Єгипет, Філіппіни). В них зростання виробництва збільшує імпорт сировини та машинобудівного обладнання і скорочує ввезення готової продукції;

4 – індустріальні економічні системи, країни з індустріальною економікою – основні експортери готової продукції і капіталу.

У міжнародному маркетингу для оцінки перспективної купівельної спроможності залежно від рівня доходів населення виокремлюють чотири типи країн:

- 1) країни з низьким рівнем доходів (ВВП на душу населення становить 785 дол. США і нижче).

Таблиця 3. Фактори середовища міжнародного маркетингу

Фактори вітчизняного маркетингового середовища		Фактори закордонного маркетингового середовища
Контрольовані фактори внутрішнього середовища	Неконтрольовані фактори зовнішнього середовища	Неконтрольовані фактори зовнішнього середовища
1. Інструментарій маркетингу: товар, ціна, просування, розподіл 2. Виробничі фактори: фінансово-економічні, виробничо-технічні, організаційні	1. Політико-економічні: економічні, конкуренція, політико-правові 2. Інші: науково-технологічні, демографічні, природно-географічні	1. Політичні фактори та принципи державного регулювання ринкових відносин 2. Правові 3. Економічні 4. Соціально-культурні 5. Інші: науково-технологічні, демографічні, природно-географічні

Джерело: [5]

До них належать: Албанія, Афганістан, В'єтнам, Замбія, Індія, Нігерія, Чад, Азербайджан, Вірменія, Туркменістан, Таджикистан та ін.;

2) країни з доходами нижче середнього рівня (від 785 до 8125 дол.): Алжир, Болгарія, Грузія, Єгипет, Іран, Ірак, Китай, Латвія, Литва, Україна (номінальний ВВП на душу населення у 2016 році становив 2 185,9 дол. США) [6].

3) країни з доходами вище середнього (від 3126 до 9655 дол.): Аргентина, Бразилія, Угорщина, Польща, Туреччина, Чехія, Естонія, Італія, Канада, США, ФРН, Франція, Швеція, Швейцарія, Японія та ін.

Другий блок характеризує результати функціонування економіки країни – партнера по бізнесу. Для цього необхідно розглянути динаміку й останні дані про рівень основних макроекономічних показників. Значні рівні макроекономічних показників свідчать про достатньо високий рівень розвитку держави, в якій діє конкуренція, але існує і більше бар'єрів для економічних перспектив країни, яка намагається вийти на ринок.

Рівень розвитку країни і рівень добробуту оцінюється узагальнюючим показником – валовим внутрішнім продуктом (ВВП) (або валовим національним продуктом (ВНП)), темпи змін якого характеризують стадію, на якій перебуває економіка. Так, зростання ВВП на 6 % за рік у високорозвинутих країнах свідчить про функціонування економіки в стані підйому, за яким можуть наступити падіння і криза.

Другим макроекономічним показником є національний дохід. Високий рівень доходу і споживання забезпечує високий життєвий рівень населення, який характеризується різноманітністю промислових товарів, продуктів харчування, забезпеченням житлом та ін.

Чим вищий рівень доходу і різноманітніше споживання, тим вищий життєвий рівень населення, тобто забезпечення населення промисловими товарами, продуктами харчування, житлом та ін. Висока якість життя населення є привабливим фактором, що спонукає до витрат у розвиток експорту країну, що намагається вийти на ринок.

Показники чисельності та густоти населення, рівня зайнятості та безробіття, структури та динаміки оплати праці у зацікавленому регіоні потребують окремого вивчення.

До макроекономічних показників відносять рівень інфляції, її характер, протиінфляційні заходи,

які застосовує влада. В цілому інфляція послаблює курс валют і дестабілізує країну в політичному аспекті.

Особливу увагу слід приділити платіжному балансу (особливо поточному), який є важливим показником зовнішньоекономічної діяльності країни. Перевищення імпорту над експортом свідчить про дефіцит платіжного балансу. І навпаки, перевищення експорту над імпортом формує активне сальдо балансу. Для країн, які розвиваються, характерний дефіцит платіжного балансу, і для його ліквідації ці країни змушені збільшувати експорт та ліквідувати основні економічні диспропорції. Країни, які мають активне сальдо платіжного балансу, як правило, задоволені своїм становищем.

При розгляді економічних факторів зовнішнього середовища доцільно виконати аналіз зацікавленої сфери бізнесу, рівень її розвитку, особливості та перспективи.

Проведення аналізу економічних факторів 1-го і 2-го блоків дає лише загальне уявлення про країну-партнера. Основним є аналіз 3-го блоку економічних факторів.

Третій блок включає основні ринкові показники, що характеризують:

- 1) стан попиту і пропозиції;
- 2) місткість ринку;
- 3) доступність ринку;
- 4) потенціал ринку;
- 5) рівень цін;
- 6) стан і структуру конкуренції;
- 7) склад можливих постачальників, споживачів, посередників;
- 8) вимоги до якості, безпеки, реклами, упаковки, маркування.

Вищезазначені показники, на нашу думку, допомагають визначити стратегію і тактику щодо комерційних операцій з країною, на ринок якої виходить вітчизняний виробник.

Маркетингові дослідження на рівні товаровиробників – це збір, обробка і аналіз даних про ринки, конкурентів, споживачів, ціни, ринкові можливості фірми з метою зниження підприємницького ризику в процесі прийняття управлінських рішень.

Головним завданням служби маркетингових досліджень підприємства є розроблення основних напрямків і методології ринкових досліджень, визначення характеру і джерела необхідної інформації, здійснення планування і контролю

конкретних дослідницьких програм, узагальнення отриманих результатів і підготування необхідних рекомендацій. Проте можна виділити найтипівіші завдання, на рішення яких вони спрямовані. Це: вивчення характеристик ринку, вимірювання потенційних можливостей ринку, аналіз розподілу часток ринку між фірмами, аналіз збуту, вивчення ділової активності, вивчення товарів конкурентів, короткострокове прогнозування, вивчення реакції на новий товар і його потенціал, довгострокове прогнозування, вивчення політики цін.

Усю проблематику, пов'язану з дослідницькою функцією маркетингу, можна звести до двох основних груп. Перша – передбачає вивчення товарів і товарного асортименту, дослідження споживання і покупців, аналіз ринків. За отриманими результатами складається програма виробництва і її матеріально-фінансове забезпечення, а також визначаються шляхи і засоби просування товару на ринок, виробляються форми організації й управління збутом, намічається загальна збутова політика. Друга група – вивчення збуту, тобто маркетингових операцій. Аналіз збуту озброює керівництво даними торговельної статистики, згрупованими за різними ознаками, що дає змогу виявити найсуттєвіші аспекти нинішніх і минулих досягнень у сфері продажу [7].

При дослідженні іноземних ринків використовуються традиційні методи та інструменти. Разом з тим тут є своя специфіка, яка визначається об'єктом дослідження.

В залежності від техніки проведення досліджень, характеру інформації, способів її надходження і використання, маркетингові дослідження у зовнішньоекономічній сфері можна розділити на такі види:

Кабінетні дослідження, що проводяться на основі вторинної інформації, яка може бути одержана в результаті вивчення урядових звітів, досьє зовнішньоторгових організацій, комп'ютерних банків даних і т.д. Такі дослідження відносно недорогі і дають можливість одержати відповідь, наприклад, про стан митного законодавства, стан економіки окремих країн, стан і тенденції розвитку кон'юнктури окремих ринків, торговельно-політичні режими, вартість перевезень різними видами транспорту та ін.

З кабінетних досліджень і починаються маркетингові дослідження іноземних ринків. Проте такі дослідження не дають можливості одержати від-

повідь на всі запитання, що цікавлять підприємство, і не всі країни володіють такою інформацією.

Полюове дослідження, яке являє собою дослідження ринку на місці. Дослідження є найбільш складним і дорогим, але найбільш ефективним, тому що дозволяє отримати первинну інформацію, оцінити реальний споживацький попит і фактори, що його формують, враховувати результати досліджень для розробки керівництвом підприємства тактики поведінки на ринку.

Крім вищезазначених, використовуються і такі методи дослідження іноземних ринків, як метод пробного продажу, підтримки особистих ділових контактів з представниками іноземних фірм та ін.

Отже, маркетингове дослідження ринку означає насамперед визначення об'єктивних економічних тенденцій його розвитку: попиту, пропозиції, цін, стану конкуренції тощо.

Таким чином, маркетингові дослідження дають можливість більш чітко розуміти ситуацію на зовнішньому ринку, коли проводяться вчасно. Вони ґрунтуються на загальних принципах планування ЗЕД підприємства. Разом з тим маркетингове дослідження зовнішньоторговельної діяльності мають свої специфічні особливості. При виході на зовнішній ринок виникає принципово нова ситуація, більш різноманітнішим стає зовнішнє середовище, збільшується число факторів, що впливають на прийняття рішень при плануванні ЗЕД. Це призводить до того, що:

- підвищується ступінь невизначеності в діяльності підприємства;
- зростає ступінь ризику, з'являється додатковий ризик його діяльності;
- збільшується потреба в інформаційному забезпеченні підприємства;
- підвищуються вимоги до координації різних напрямків і сфер їх діяльності.

Все це і визначає специфіку маркетингових досліджень, робить необхідним їх використання в плануванні ЗЕД.

Дослідники приділяють увагу методам маркетингових досліджень відповідно до їх переваг та недоліків, які можуть використовуватися у різних сферах (табл.4) [8].

Автор поділяє таку точку зору і вважає доцільним підприємствам, які займаються ЗЕД, звернути особливу увагу щодо переваг та недоліків кожного методу, а також найпривабливіші сфери застосування у зв'язку з особливостями методів.

Таблиця 4. Сфери застосування методів маркетингових досліджень відповідно до їх переваг та недоліків

Метод	Переваги	Недоліки	Сфера застосування
1. Аналіз документів	Відносно низькі матеріальні затрати. Невисокі затрати часу. Широкий вибір джерел отримання інформації	Прихований характер інформації. Суб'єктивний характер аналізу інформації. Інформація не завжди достовірна	Використання даного методу дослідження доцільне при всіх формах зовнішньоекономічної діяльності
2. Опитування споживачів	Зіставність результатів опитування. Відносна дешевизна	Суб'єктивність інформації, що надається, іноді її неточність. Необхідність прямого доступу до споживачів, конкурентів та інших об'єктів дослідження. Значні затрати часу	Використовується в основному в діяльності фірми на внутрішньому ринку. При виході на зовнішній ринок доцільніше займатися дослідженням не самостійно
3. Спостереження	Не залежить від бажання об'єкта до співпраці. Максимальна об'єктивність вхідної інформації. Урахування довколишньої ситуації	Необхідність доступу до об'єкта спостереження. Значні затрати часу. Складність відстеження мотивів поведінки суб'єкта, його інтересів	Використання активів із-за кордону. Контрактні форми ЗЕД. Міжнародні інвестиції
4. Експертні оцінки	Різнобічний аналіз проблеми. Отримання унікальної інформації. Оперативність. Використання знань експертів повною мірою. Надійність інформації	Складність організації процедури. Складність отримання єдиної групової думки. Суб'єктивність експертів у баченні інформації. Затрати можуть бути дуже високими	Міжнародна торгівля. Міжнародний лізинг. Використання активів із-за кордону. Контрактні форми ЗЕД. Міжнародні інвестиції
5. Експеримент	Виявлення найбільш значущих факторів впливу. Максимальна наближеність до реальності. Урахування мотивів	Затрати часу. Фінансові, трудові, матеріальні затрати. Можлива сильна зарегульованість. Неможливість урахування всіх факторів. Необхідність у безпосередній участі об'єкта дослідження. Висока частка ризику	Міжнародна торгівля. Міжнародні інвестиції
6. Економіко-математичні методи	Чіткість запропонованих рішень. Відносна дешевизна. Надійність інформації. Оперативність. Зіставність результатів. Відносно низький рівень ризику [2]	Необхідність кадрів відповідної кваліфікації. Необхідність володіння вихідними даними. Трудомісткість	Міжнародна торгівля. Міжнародний лізинг. Використання активів із-за кордону. Контрактні форми ЗЕД
7. Математичне моделювання	Урахування значної кількості факторів. Дешевизна	Складність методу. Нестійкість взаємозв'язків. Затрати часу. Часто залежність від результатів експерименту	Міжнародна торгівля. Використання активів із-за кордону. Контрактні форми ЗЕД

Джерело: [5]

Висновки

1. Основний зміст маркетингу полягає в тому, що будь-яке господарське рішення повинно прийматися виходячи з аналізу ринкової ситуації та тен-

денцій її зміни, а також з урахуванням імовірної реакції ринку на прийняте рішення. Цим визначаються місце і значення дослідницької функції маркетингу, важливість розроблення добре скоординованої

програми вивчення й оцінки різних чинників, від яких залежить успіх виробничої і ринкової політики.

2. Маркетингова діяльність за кордоном охоплює не тільки збут, а й інші сфери діяльності, а саме: науково-дослідницькі розробки, виробництво, постачання, та фінанси. Міжнародний маркетинг підвищує прибутковість операцій завдяки зниженню ступеня ризику та невизначеності на світових ринках, які вищі, ніж на національних. Так, за результатами досліджень причин прорахунків та невдач у міжнародному бізнесі, 53 % припадає на частку маркетингу, 35% пов'язані з управлінням, 12% – з правовими, виробничими та фінансовими прорахунками.

3. Призначення маркетингових досліджень – забезпечення інформацією, яка є необхідною у процесі управління маркетингом, а саме: аналізу, розробки маркетингових стратегій, планування, контролю й регулювання маркетингової діяльності.

4. Необхідність маркетингового дослідження зумовлена потребою зниження ризику прийняття невірної рішення за рахунок кращого вивчення й розуміння стану та динаміки факторів міжнародного ринкового середовища.

Список використаних джерел

1. Пітель Н.Я. Маркетинговий менеджмент підприємств АПК – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. УДК 65.012.32:631.1.027

2. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Богачов В.І. Експортний маркетинг в діяльності підприємств АПК України / В.І. Богачов, Н.В. Шашло – 2010. Режим доступу: URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtip/2008_14/bogachev.pdf.

4. Закон України № 1792-VIII від 20.12.2016 «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1792-19>

5. Маркетинг в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю підприємства – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1333060741020/ekonomika/marketing_upravlinni_zovnishnoekonomichnoyu_diyalnistyu_pidpriyemstva

6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/> та ін.;

7. Ілляшенко С. Маркетингові дослідження: Навчальний посібник / Сергій Ілляшенко; За ред. Сергія Ілляшенка.; М-во освіти і науки України, Сумський держ. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 191 с.

8. Кириченко О. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : навч. посібн. / Кириченко О. А. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 384 с.

УДК 631.115.8(477)

Я.Я. РИБАК,

молодший науковий співробітник Національного наукового Центру «Інститут аграрної економіки»

Рівень розвитку молочарських кооперативів в Україні. Ринок молока

Стаття присвячена вивченню сучасного стану розвитку молочарських кооперативів та ринку молочної продукції в Україні. Досліджено основні проблеми на шляху розвитку заготівельно-збутових кооперативів, проаналізовано ринкове середовище щодо заготівлі і збуту молока та молочної продукції від господарств населення. Обґрунтовано необхідність розвитку молочарських кооперативів в Україні та їхнє значення в забезпеченні зайнятості сільського населення, розвитку економічної і соціальної складової на селі. Відзначено важливу роль кооперативів що стосується питань продовольчої безпеки країни. Запропоновано напрямки та механізми розвитку молочарських кооперативів: заходи інформаційного просвітництва серед сільського населення; спрямованість молочарських кооперативів на вирішення низки складностей пов'язаних з виробництвом молока в господарствах населення (кооперативні пасовища, штучне осіменіння та ветеринарний догляд; створення власного кормовиробництва); залучення до співпраці органів влади, проекти міжнародної підтримки, навчальні та наукові заклади.

Ключові слова: сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, кооперативна освіта, ринок молочної продукції.

Я.Я. РЫБАК,

младший научный сотрудник Национального научного центра «Институт аграрной экономики»

Уровень развития молочных кооперативов в Украине. Рынок молока.

Статья посвящена изучению современного состояния развития молочных кооперативов и рынка молочной продукции в Украине. Исследованы основные проблемы на пути развития заготовительно–сбытовых кооперативов, проанализировано рыночную среду по заготовке и сбыту молока и молочной продукции от хозяйств населения. Обоснована необходимость развития молочных кооперативов в Украине и их значение в обеспечении занятости сельского населения, развития экономической и социальной составляющей на селе. Отмечено важную роль кооперативов что касается вопросов продовольственной безопасности страны. Предложены направления и механизмы развития молочных кооперативов: меры информационного просвещения среди сельского населения; направленность молочных кооперативов на решение ряда сложностей связанных с производством молока в хозяйствах населения (кооперативные пастбища, искусственное осеменение и ветеринарный уход, создание собственного кормопроизводства) привлечение к сотрудничеству органов власти, проекты международной поддержки, учебные и научные заведения.

Ключевые слова: *сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, кооперативная образование, рынок молочной продукции.*

Ya. RYBAK,

Scientific Associate National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics»

Level of development of milk cooperatives in Ukraine. The milk market

The article is devoted to the study of the current state of development of milk cooperatives and the dairy market in Ukraine. The main problems on the development of stock–purchase cooperatives were explored, the market environment concerning harvesting and marketing of milk and dairy products from the households was analyzed. The necessity of development of milk cooperatives in Ukraine and their importance in providing employment of rural population, development of economic and social component in rural areas is substantiated. The role of cooperatives concerning the issues of food security of the country was noted. Areas and mechanisms of development of milk cooperatives are offered: measures of informational education among rural population; The focus of milk cooperatives on the solution of a number of complexities associated with the production of milk in households (cooperative pastures, artificial insemination and veterinary care, the creation of own fodder production); Involvement of the authorities, international support projects, educational and scientific institutions.

Keywords: *agricultural servicing cooperative, cooperative education, dairy market.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку сільського господарства в Україні спостерігається тенденція до укрупнення товарного виробництва. За останні роки значного розвитку досягли агрохолдинги та інші великі сільськогосподарські підприємства–латифундисти. Це призводить до виникнення багатьох проблем в сільській місцевості, зокрема: високий рівень безробіття, відсутність робочих місць, низький рівень життя, недостатня кількість фінансових ресурсів для закупівлі обладнання, високий рівень міграції, низька довіра до уряду та ЗМІ, відсутність програм навчання веденню підприємницької діяльності на селі, недостатній доступ селян до юридичних консультацій і можливостей співпраці, розвал соціальної інфраструктури.

В останні роки великої популярності набуває розвиток обслуговуючих кооперативів, зокрема молочарських серед дрібних та середніх виробників сільськогосподарської продукції. Проте через значні проблеми розвитку таких формувань (наявність великої кількості посередницьких структур та відсутність здорової конкуренції на аграрному ринку) кооперативи потребують значної підтримки з боку держави. Підтримка та розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів приведе до збільшення обсягів виробництва якісної сільськогосподарської продукції, зростання соціального капіталу та підвищить добробут селян. Світовий досвід підтверджує ефективність запровадження кооперації в сільському господарстві. В

деяких розвинутих країнах від 40 до 90 % виробленої продукції реалізується через систему сільськогосподарської кооперації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час все більше назріває необхідність відродження сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Цій темі присвятили свої праці вчені-аграрники Й.Децовський [11], В.Зіновчук [3;4], Корінець Р.Я., М.Малік [6;7], Л.Молдаван [8], А.Пантелеймоненко [9], В.Цимбал [10] та інші науковці. У їхніх доробках можна чітко простежити розвиток кооперації Галичини у міжвоєнні роки і до сьогодні, зрозуміти суть кооперації, її переваги для простого селянина-господаря й роль у відродженні українського села. Важливе значення для розвитку кооперації мають дослідження, в яких розкривається сутність сучасних кооперативних формувань та особливості їх організації як в Україні, так і за її межами. Проте проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, з огляду на їх актуальність, потребують подальшого дослідження.

Метою даної статті є розкриття проблем у розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та стану ринку молока, висвітлити сучасний рівень організації кооперативних структур і виявити фактори, які негативно впливають на розвиток кооперативного руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринку молока та молокопродуктів в Україні проходить у складних організаційно-економічних і фінансових умовах. Визначальною тенденцією на рин-

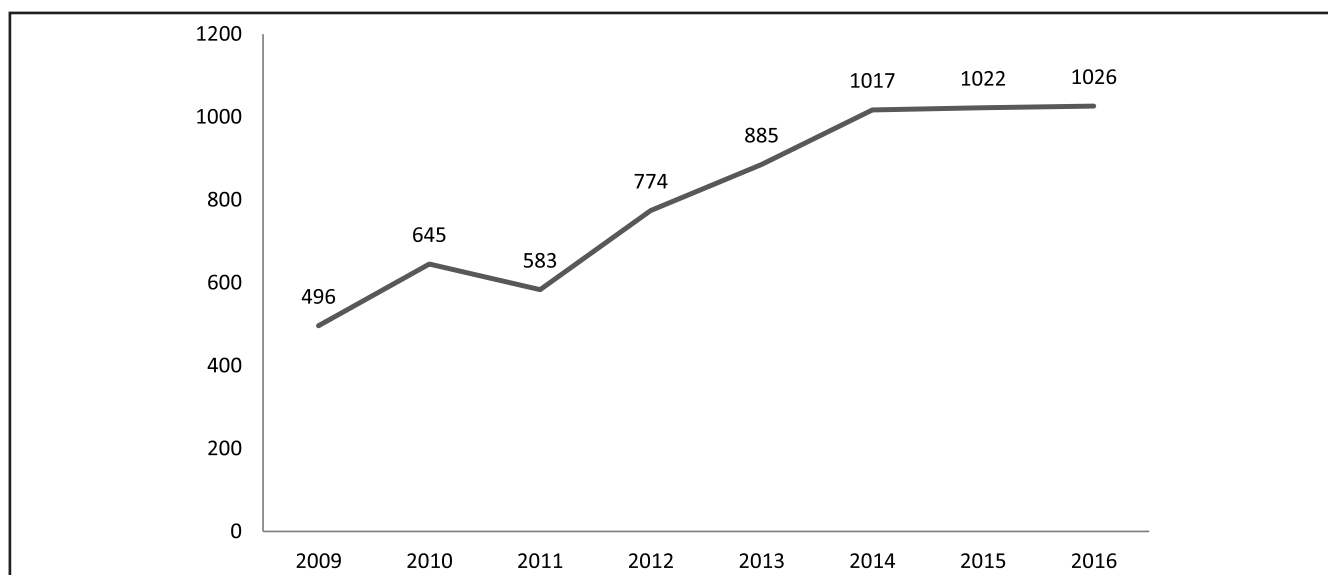
ку молока України останні п'ять років було значне підвищення цін як на молочну сировину, так і на готову продукцію. Високий рівень цін не тільки сприяв зростанню ефективності роботи молочної галузі, але й значно мотивував імпорт закордонної молочної продукції на український ринок.

Обсяги виробництва молочної продукції залежать від обсягів виробництва молока та стану тваринництва в країні. Чисельність поголів'я корів протягом 2011 – 2016 рр. в Україні зменшувалася на 8,3 %. У 2016 р. порівняно з 2015 р. зниження становило 1,8 %.

Ще один важливий чинник, що формує пропозицію на ринку, – продуктивність корів. За розрахунками, проведеними згідно з даними Держстату, в Україні виробництво молока за період незалежності скоротилось у 2,1 раза і у 2016 р. становило лише 10,39 тис. т (у 1990 р. – 24,5 млн т). Спад відбувся здебільшого за рахунок зменшення частки молока, виготовленого сільськогосподарськими підприємствами, у 7,4 раза. Водночас у господарствах населення виробництво молока за цей період зросло в 1,5 раза.

Проілюстровані дані кількості зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України в 2009–2016 рр. (див. рисунок) свідчать, що їх кількість досягла свого максимуму у 2016 році.

Значне зростання кількості кооперативів протягом 2011 – 2014 рр. свідчить про активну державну підтримку щодо розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Станом на

Динаміка кількості зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України

Джерело: складено автором за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України

01.01.2016 року кількість кооперативів збільшилась і становить 1026 одиниць.

Так, якщо у 2005 році обслуговуючих кооперативів було 1127 од., то на початок 2012 року – 774 тобто на 353 од. менше, або на 31,4%. Якщо порівнювати з 2016р. то можна сказати, що розвитку, в порівнянні із 2005р., не відбулось. При цьому далеко не всі вони реально функціонують.

В цілому створення та діяльність молочарських сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні відбувається нерівномірно, що не дозволяє забезпечити отримання продукції високої якості, оскільки у цих виробників відсутні умови для впровадження новітніх технологій утримання та годівлі тварин. Молоко, вироблене у господарствах населення, відповідає вимогам лише другого ґатунку, тоді як вироблене на великих сільськогосподарських підприємствах в основному реалізується вищим і першим ґатунком.

За розрахунками, проведеними згідно з даними Держстату, протягом останніх 10 років частка молока, закупленого на сільськогосподарських підприємствах, була найвищою у 2013 р. (49,1%), найнижчою – 27,5% – у 2007 р., в інші роки знаходилась у межах 31,5 – 44%. Дослідженням встановлено, що у 2012 р. вперше за останнє десятиріччя обсяги закупівлі молока на сільськогосподарських підприємствах перевищили його кількість від господарств населення. Розбіжність становила 270,4 тис. т, або 13,5%.

У 2013 році частка молока, придбаного переробними підприємствами у с/г товаровиробників, становила 50,9% проти 48,3% у 2012 році. В той час як частка сировини, придбаної в населення, скоротилась до 39,9% з 42,6%, відповідно.

Але останні роки спостерігається обнадійлива тенденція щодо покращення якості молока. Так, частка молока екстра класу при закупівлі у всіх категоріях господарств у 2015 році зросла з 3,2% до 4,4%, вищого ґатунку – з 20% до 23%. Відповідно, скоротилась частка молока нижчої якості: відсоток молока II ґатунку зменшився з 34% до 31%.

Зазначимо, що з молока, закупленого в корпоративному секторі, 9,8% – це молоко екстра класу; 34,3% – молоко вищого ґатунку; і 34,3% – першого. В той же час, населення поставило на переробку 13,1% молока першого ґатунку та 82,6% другого [14].

Одним із факторів стабільного розвитку галузі молочного скотарства є сприятлива цінова си-

туація. Ціни на молочну сировину в Україні формуються під впливом трьох основних чинників: попиту з боку молокопереробних підприємств, сезонності виробництва і частково зміни основних виробничих витрат, що формують собівартість молочної сировини як для товаровиробника, так і з урахуванням можливих витрат переробних підприємств.

У 2012 році уряд затвердив мінімально допустимий рівень цін на молоко. Постановою № 807 від 22 серпня 2012 року «Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на молоко на 2012 рік» було затверджено мінімально допустимий рівень цін у гривнях за 1 т (без урахування податку на додану вартість) на молоко незбиране (не піддане будь-якій обробці, переробці чи пакуванню для потреб подальшого продажу) другого ґатунку у розмірі 2200 грн/т. Активна дія цієї Постанови дозволила підвищити наприкінці року закупівельні ціни для господарств населення.

У 2009 – 2013 рр. закупівельні ціни на молоко від усіх категорій господарств відзначалися значними коливаннями. Найбільш стрімким було зростання закупівельних цін на молоко у 2010 р.

Згідно з даними Держстату, у 2014 р. середня ціна, яка склалась в Україні на молоко та молочні продукти, продані переробним підприємствам від усіх категорій господарств, становила 2386,2 грн/т проти 2736,1 грн/т у 2013 р., тобто на 12,8% нижча. За інформацією Мінагрополітики, у 2014 року середньозважена закупівельна ціна на молоко I ґатунку, вироблене в сільськогосподарських підприємствах, становила 4,04 тис грн/т, II ґатунку – 2,8 тис грн./т.

Ціна молока I ґатунку була найнижчою у Кіровоградській області (3,1 тис грн./т), а найвищою – в Харківській – 4,15 тис грн/т. Середня ціна на молоко II сорту коливалася за регіонами від 2,2–2,4 тис. грн/т у Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях до 3–3,3 тис. грн/т у Київській, Херсонській, Донецькій та Полтавській областях.

Нестабільність цінової ситуації викликана багатьма чинниками. Собівартість виробництва молока на агропідприємствах зростає паралельно з підвищенням попиту на нього з боку переробних підприємств, які прагнуть не тільки забезпечити внутрішній ринок, а й збільшити обсяги експорту.

Разом з тим, упродовж 2015 року ціни на молоко в багатьох країнах перебували на нижчому рівні за українські. Так, у липні середня ціна на молоко в

Україні (враховуючи базові показники жиру 3,4 %, білка – 3 %) становила 3,6 тис. грн/т. При цьому у Польщі, Естонії, Латвії, Німеччині, Новій Зеландії молоко закуповували дешевше 3 тис. грн/т у гривневому еквіваленті. У грудні закупівельні ціни на молоко першого сорту (3,4% жиру і 3,0% білка) в середньому вже склали 4,65 тис. грн. / т, тоді як у Німеччині молоко з жирністю 4,0% і білком 3,4% коштувало 420 €/т, в США – 350 €/т (3,7% жиру), а в Новій Зеландії – 390 €/т (4,2% жиру і 3% білка). Зі збільшенням обсягів виробництва молока, збільшились і обсяги виробництва цільно-молочної продукції (ЦМП).

Важливою характеристикою рівня розвитку молочного сектора будь-якої країни є виробництво молока на одну особу. У 2016 році споживання молока та молочних продуктів на 1 особу у перерахунку на молоко в країні склало 243,3 л на рік – це в 3 рази нижче європейського рівня. Найбільше молока на одну особу вироблено у Данії – 873 кг, далі йдуть Нідерланди – 707, Білорусь – 683, Швейцарія – 536 та Фінляндія – 426 кг. У цих країнах і найвищий рівень споживання на одну особу. [11]

За рекомендаціями Міністерства охорони здоров'я з річних норм необхідне споживання молока однією особою на рік становить 380 кг. Тоді загальний фонд його споживання в Україні мав би становити щонайменше 17 млн т. це говорить про те, що в Україні ще не повністю використані резерви наповнення внутрішнього ринку молоком та молочною продукцією.

Переломним став 2013 рік. Саме тоді Україна скоротила продаж на зовнішні ринки такої продукції, як молоко і вершки згущені та сири і наростила обсяги експорту масла, молочної сироватки, молока та вершків незгущених. В минулому році Україна експортувала 59 тис. т сиру, що на 13% менше за показники 2012 року [15].

Основними країнами збуту молочної продукції були Російська Федерація, Молдова, Казахстан, Туркменістан та інші країни пострадянського простору.

Щодо подальших перспектив, то слід очікувати продовження помірного зростання молочного ринку, незважаючи на складну економічну ситуацію.

Причому зростання продовжиться як за рахунок збільшення виробництва, так і за рахунок імпорту. Імпорт буде збільшуватись тому, що європейські молочні продукти вже зараз цілком

здатні конкурувати з українськими не тільки якістю, а й за ціною, адже вартість сировини в Європі нижче, ніж в Україні. Однак для того, щоб почати експансію, європейським виробникам потрібно наростити виробництво молока на своїх ринках, що вимагає певного часу.

Щодо розвитку та створення кооперативів, які одним із основним напрямків своєї спеціалізації визначали збір та заготівлю молока, надання супутніх сервісних послуг своїм членам, тобто так званих молочарських кооперативів, то можна говорити, що починаючи з 2000 року не був в Україні рівномірним. Найбільш активно створення кооперативів відбулося у 2009 році, коли в цілому по Україні їх було зареєстровано біля 60. Певну роль у цьому зіграла Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2009 року № 723 «Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів». За декілька років до цього, так само як і за два останні роки, щорічна кількість зареєстрованих кооперативів становила близько 20. Разом з тим, із зареєстрованих кооперативів лише певна частина наразі веде господарську діяльність по збору та реалізації молока. 2011 року лише 60 кооперативів реалізували молоко, при цьому середній об'єм закупівель молока на один кооператив становить близько 500 кг/день. Лідерами по об'єму заготівлі молока в день по результатах 2015 року стали кооперативи Вінницької області, створені ще 2006 року. Деякі з них заготовляють 3 т/день і більше [12].

Наприклад, у с.Панка Сторожинецького району Чернівецької області з 11 травня 2011 року функціонує районне об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів під назвою «Господар Підгір'я». До його складу входять три сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи: «Новобросківецький», «Стор-Агро громада», «Комарівська Нива». При підтримці Сторожинецької районної ради та налагодженій співпраці з Міжнародною благодійною організацією «Добробут громад» в жовтні 2012 року було запущено кооперативний молокопереробний завод «Молочний край» максимальною потужністю 12 тон за зміну.

При створенні кооперативного заводу залучено кошти й майно загальною сумою 1372.6 тис грн., із них:

– кооперативу «Новобросківецький» – приміщення площею 780 кв.м вартістю 525 тис.грн і кошти 10.8 тис.грн.;

– кооперативу «Стор–Агрогромада» – кошти 13.6 тис.грн;

– Сторожинецької районної Ради – кошти 423.2 тис.грн;

– Чернівецька обласна Рада – кошти в розмірі 400 тис.грн.

Кооператив надає послуги з переробки молока своїм членам, яких нині нараховується понад 700 осіб. А готова продукція кооперативу, на відміну від приватних заводів, має високі якісні характеристики та нижчу реалізаційну ціну [13].

У селі Сушки Козельщинського району Полтавщини укрупнення вирішили досягти іншим чином – організували молокоприймальний кооператив, що об'єднав десятки звичайних селян, які утримують корів. У 2011 році тут було створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (СОК) «Молочник–Сушки», завданням якого є збирання молока від населення, охолодження й відправка на молокозавод.

У реалізації цього проекту селянам допомогла Полтавська обласна сільськогосподарська дорадча служба, яка знайшла фінансування через фундацію «ХайферПроджектІнтернешенл» і компанію «Данон–Україна». Власне ця компанія й купує молочну сировину у товаровиробників. Головною ланкою СОК «Молочник–Сушки» є закупівельний пункт із танком–охолоджувачем, а також невеличка лабораторія, де визначають якість молока. Остаточний результат щодо вмісту сировини визначає районна ветлікарня.

У ході дослідження з'ясувалося, що високих показників, які й визначають ціну на молоко, досягти було досить непросто. Із селянами, які утримують максимум по 3–4 корови, разом із дорадчою службою проводилися навчання з годівлі тварин, особливостей догляду, правильного доїння та охолодження молока. Завдяки цій програмі надії в селян зросли в середньому на 30%.

Нині кооператив налічує 160 постійних членів, які утримують загалом 280 голів ВРХ, і ще кілька десятків здавачів, які не є членами СОК «Молочник–Сушки». Члени кооперативу мають низку переваг перед звичайними селянами, які здають молоко. Це щомісячні бонуси за якість молока в розмірі до 100 грн, забезпечення спеціалістами кооперативу ветеринарного догляду, осіменіння

тварин. В Сушках запроваджена програма передачі корови: теля від одержаної в дарунок голштинської корови селянин повинен передати сусідові на безоплатній основі. Пройде кілька років і порідний склад корів у селян якісно зміниться.

Питання ціни тут стоїть гостріше, ніж на будь-якій іншій фермі. Адже ніхто не відміняв закупівельні контори, які іноді можуть запропонувати навіть вищу, ніж кооператив, ціну. Посередники можуть платити за літр навіть 3 грн, однак влітку пропонують значно менше. Водночас кооператив гарантує доволі стабільну ціну на молоко базисної жирності. Хоч це й не ферма, однак селянам спільними зусиллями вдалося досягти того рівня якості сировини, що вимагає «Данон», і тепер вони почуваються захищеними. Звичайно, не завадила б також і державна підтримка. Проте з усього видно, що українське молочне тваринництво може розвиватися і в межах невеликих ферм та кооперативів. Думка про те, що за нинішніх умов зможе вижити лише великотоварна ферма, не підтверджується на практиці. У разі створення невеликої ферми чи кооперативу селянам удалося переконати молокопереробні підприємства в якості свого молока й отримати за нього стабільну та достойну ціну.

Досвід існуючих кооперативів засвідчує, що у своїй роботі молочарський кооператив повинен прагнути до мінімізації маршруту збору та збільшення обсягів заготівлі молока. Для забезпечення беззбитковості обсяг заготівлі молока повинен бути не менше 1,5 т/день і довжина маршруту по збору молока 100–120 км.

Висновки

Якою повинна бути підтримка матеріальної бази молочарських кооперативів? Якщо говорити про можливий розподіл заходів підтримки, з точки зору державної політики, на безпосередніх виробників продукції скотарства (домогосподарства) і їх об'єднання (кооперативи), то при цьому заходи щодо перших можуть стосуватись умов утримання, доїння (або технології в широкому розумінні), а щодо других – налагодження збуту сировини та постачання кормів і сервісів.

Необхідно вказати також на опосередкований ефект розвитку галузі скотарства в домогосподарствах, а саме на можливість збереження середнього класу в сільській місцевості як такого. Для прикладу, специфіка рослинницької галузі

вказує на те, що навіть при застосуванні сучасних технологій, вирощуванні комерційно-привабливих культур та збуті цієї продукції за порівняно високими цінами, великими партіями, прибутковість господарювання в рослинництві в більшості господарств не перевищує 1–2 тис. грн. в перерахунку на гектар земель в обробітку. В особистих селянських господарствах цей показник є суттєво нижчим, зважаючи на те, що замість економії на власній праці (умовно безкоштовній) такі господарства постають перед необхідністю сплачувати послуги із обробітку земель (оранка, збирання урожаю тощо) за порівняно високими розцінками. Тому, як наслідок, прибуток від обробітку власних паїв виявляється незначним, а домогосподарства більше зацікавлені в тому, щоб здавати їх в оренду. Після початку формування ринку земель наслідком може стати обезземелення жителів сільської місцевості по мірі продажу земельних паїв.

Єдиним можливим способом уникнути такого сценарію є формування більш високої доданої вартості, зокрема за рахунок виробництва продукції тваринництва. Гармонізація цих відносин можлива за рахунок того, що постачальницько-збутовий кооператив може надавати послуги також із обробітку земель, виходячи із собівартості таких робіт. Іншими словами, мова йде про формування міні-кластеру, що виводить дрібнотоварну систему господарювання на більш високий техніко-технологічний рівень і може стати попереднім етапом для формування технологічних середніх ферм, що використовують місцеві ресурси та наявні земельні угіддя. Досвід формування кооперативного руху в Україні засвідчує, що незважаючи на значну кількість реалізованих благодійних проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності дрібних виробників сільськогосподарської продукції, створення кооперативів, розвиток цього напрямку в Україні залишається проблемним. Значна кількість законодавчих питань (узгодження між собою різних норм, законів) досі залишаються не вирішеними, а серед сільського населення ідея кооперації не набула масового поширення.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. С., яким я його знав / М.С. Грушевський // «Український історик» – 1966, № 01–02.
2. Збарський В.К. Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі / В.К.Збарський, О.О.Волошин // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 62–66.

3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с.

4. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США./ В.В. Зіновчук – Логос, 1996.224с.

5. Качор А. М. І. Туган-Барановський / А.М. Качор – Вінніпер 1969.

6. Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й.Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 104.

7. Малік М.Й. Розвиток малих підприємницьких форм . Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп., за заг.ред. акад. НАН П.Т.Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 342с– Розд.6, підрозд.6.2.– С. 167–172.

8. Оцінка перспектив залучення молоді до сільськогосподарської обслуговуючої кооперації / Корінець Р.Я., Рибак Я.Я. // Регіональна економіка. – 2014р.. – №4. С. 155–164.

9. Молдаван Л.В. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності / [Л.В. Молдаван, Д. Ф. Крисанов, Л. О. Удова] // Економіка АПК – 2010. – № 11. – С. 121–129.

- 10.Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: моногр. / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 347 с.

- 11.Цимбал В. О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі / В. О. Цимбал // Агроінком. – 2011. – №4 – 6. – С.72–80.

- 12.Матеріали всеукр. наук.–прак. конф.:

- 13.«Розвиток і збереження українського села – нагальна потреба сьогодення», присвяченої 110-річчю від дня народження професора Євгена Храпливого 15–16 трав. 2008 р. м.Заліщики.

14. Офіційний сайт благодійної організації «Добробут громад». Молокопереробний завод отримує необхідне для роботи обладнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heifer.org.ua/uk/golovna-stornka/281-molokopererobnij-zavod-otrimu-neobxdne-dlya-roboti-obladnannya.html>

- 15.Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] : Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>

- 16.Діловий аграрний інтернет ресурс «Agro times». Невеликі ферми та власники індивідуальних господарств можуть одержувати прибуток від молока. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/journals/article/rentabelne-molocharstvo-dlya-dribnih>

17. Barton D (2000). What is a cooperative? Unpublished paper, Kansas State University, USA. Barton DG (1989). What is a cooperative? In Cooperatives in agriculture, ed. D. Cobia, 1–20. New Jersey, USA: Prentice–Hall, Inc.

18. Birchall J (2005). Co–operative principles ten years on. International Cooperative Alliance, Issue 2, 98(2):45–63. <http://www.ica.coop/>

19. Cropp R (2002). Historical development. Unpublished paper, Wisconsin Center for Cooperatives, University of Wisconsin–Madison, USA.

20. Food and Agricultural Organization (FAO). 2001. Farming Systems And Poverty: Improving Farmers' Livelihoods in a Changing World. Rome and Washington D.C.: FAO and World Bank.

УДК 338.4

О.В. ЗАХАРЧЕНКО,

к.е.н., доцент Одеська державна академія будівництва та архітектури

Ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві

Досліджено проблеми, що супроводжують розвиток аграрних підприємств. Наведено основні чинники ресурсощадної діяльності аграрних формувань. Охарактеризовано використання сучасних технологій у сільському господарстві. Приділено увагу питанням енергозбереження на підприємстві, як найбільш затратного виду ресурсу на виробництві.

Ключові слова: сільське господарство, рослинництво, тваринництво, аграрне виробництво, інноваційні технології, ресурсозберігаючі технології.

А.В. ЗАХАРЧЕНКО,

к.э.н., доцент Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Ресурсосберегающие технологии как фактор формирования конкурентных преимуществ в сельскохозяйственном производстве

Исследованы проблемы, сопровождающие развитие аграрных предприятий. Приведены основные факторы ресурсосберегающей деятельности аграрных формирований. Охарактеризовано использование современных технологий в сельском хозяйстве. Уделено внимание вопросам энергосбережения на предприятии, как наиболее затратного вида ресурса на производстве.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, аграрное производство, инновационные технологии, ресурсосберегающие технологии.

O. ZAKHARCHENKO,

Ph.D., associate professor Odessa State Academy of Engineering and Architecture

Resource–saving technologies as a factor of formation of competitive advantages in agricultural production

The problems accompanying development of agrarian enterprises are investigated. The main factors of resource–saving activity of agrarian formations are given. The use of modern technologies in agriculture is characterized. Attention is paid to energy saving at the enterprise, as the most costly type of resource in production.

Keywords: agriculture, plant growing, livestock, agricultural production, innovative technologies, resource–saving technologies.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки успіху досягають ті підприємства, які випереджають за показниками розвитку конкурентів. Особливу увагу приділяють питанням ефективного використання матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів, що використовуються для ведення операційної та збутової діяльності.

Сільське господарство України ще не досягло високого конкурентного положення як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це під-

трішньому, так і на зовнішньому ринках. Це під-

тверджується, переважно, сировинно-орієнтованим напрямком його функціонування. Неодмінним успіхом, повинен стати поступовий перехід від реалізації сировини до напівфабрикатів та готової продукції. Останнє не можливе без формування та реалізації ресурсорієнтованої стратегії на підприємстві, що дозволить намітити основні шляхи переходу на вищий щабель розвитку та залишати додатково створену вартість на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями ресурсозбереження на підприємствах сільського господарства займаються відомі вітчизняні науковці. Серед них можна виділити дослідження В.Я. Амбросова [1], Л.М. Березіної [2], В.І. Гавриша та В.С. Ніценка [12; 13], С.І. Гончаренко [3], В.Г. Грановської [4], Т.В. Кожемякіної [5] Л.І. Крачок [6], О.Б. Кузьменка [7], А. Мазаракі та Т. Мельник [8], К.В. Павлова [9] та ін.

Інноваційні технології не тільки змінюють технологію виробництва, знижують витрати на одиницю використаних у процесі виробництва ресурсів, економію живої й уречевленої праці, а й підвищують екологічність продукції, економічні показники діяльності підприємства. Саме через призму інноваційної активності досліджують проблеми ресурсозбереження у сільському господарстві такі вчені як В.Я. Амбросова [1], Л.М. Березіна [2], Л.І. Крачок [6] та С.І. Гончаренко [3].

Доцільним рахуємо підвищити ефективність сільського господарства шляхом інтенсифікації виробничих процесів, про що свідчать дослідження проведені В.Г. Грановською [4].

Інші науковці підкреслюють необхідність поступового переходу від традиційного споживання енергетичних ресурсів до альтернативних замінників природного походження. У своїх дослідженнях В.І. Гавриш, В.С. Ніценка й К.В. Павлова [9; 12; 13] акцентують увагу на впровадженні альтернативних джерел палив як джерела екологічно чистих відновних видів палива у сільськогосподарських процесах. Використання альтернативних палив, на їхню думку, є перспективним напрямком зменшення енергетичної залежності від зовнішніх по відношенню до них постачальників енергетичних ресурсів та суттєву економію на витратах, що підвищує кінцеву результативність функціонування усього господарського комплексу.

З позицій підвищення конкурентних переваг на інноваційній основі, можна виділити роботи А. Мазаракі, Т. Мельника [8] та Т.В. Кожемякіної [5].

Таким чином, обґрунтовано теоретичний та сформувано методичний базис щодо об'єкта дослідження.

Важливим чинником зростання якості виробництва виступають інноваційні технології направлені на ощадне використання наявних ресурсів, підвищення конкурентних переваг в сільськогосподарських підприємствах. Що й виступатиме предметом дослідження.

Метою дослідження виступають ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві.

Виклад основного матеріалу. Методологічну базу дослідження складає законодавство України, а саме Закони України «Про інвестиційну діяльність» та «Про інноваційну діяльність».

Інноваційна діяльність згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» визначається як одна з форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу [10]. Така діяльність охоплює:

- виробництво та реалізацію інноваційних видів технічних засобів та відповідних їм технологій;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;
- реалізацію довготривалих науково-технічних програм зі значними термінами окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розроблення і впровадження нової ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального та екологічного стану.

Об'єктами інноваційної діяльності виступають [11]:

- інноваційні програми і проекти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;
- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;
- товарна продукція;
- механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Як бачимо, сформувано механізм забезпечення ефективного розвитку інноваційної діяльності підприємств, у т.ч. сільського господарства.

У структурі економіки України порівняно з країнами ОЕСР частка матеріального виробництва в

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

доданій вартості сформувалась, передусім, за рахунок сільського господарства та промисловості, які продукують вироби головним чином третього і четвертого технологічних укладів [8, с. 14]. Однією з причин цього стану можна назвати орієнтацію економіки на таку її порівняльну перевагу, як дешева робоча сила. За відсутності конкуренції та стимулів до оновлення саме дешевизна робочої сили виштовхує інновації, мінімізує можливості їх впливу на розвиток економіки. Створення засад для економічно обґрунтованого зростання заробітної плати на основі підвищення продуктивності праці залежить від державної політики, впровадження у процес виробництва технологічних та організаційних інновацій [8, с. 15–16].

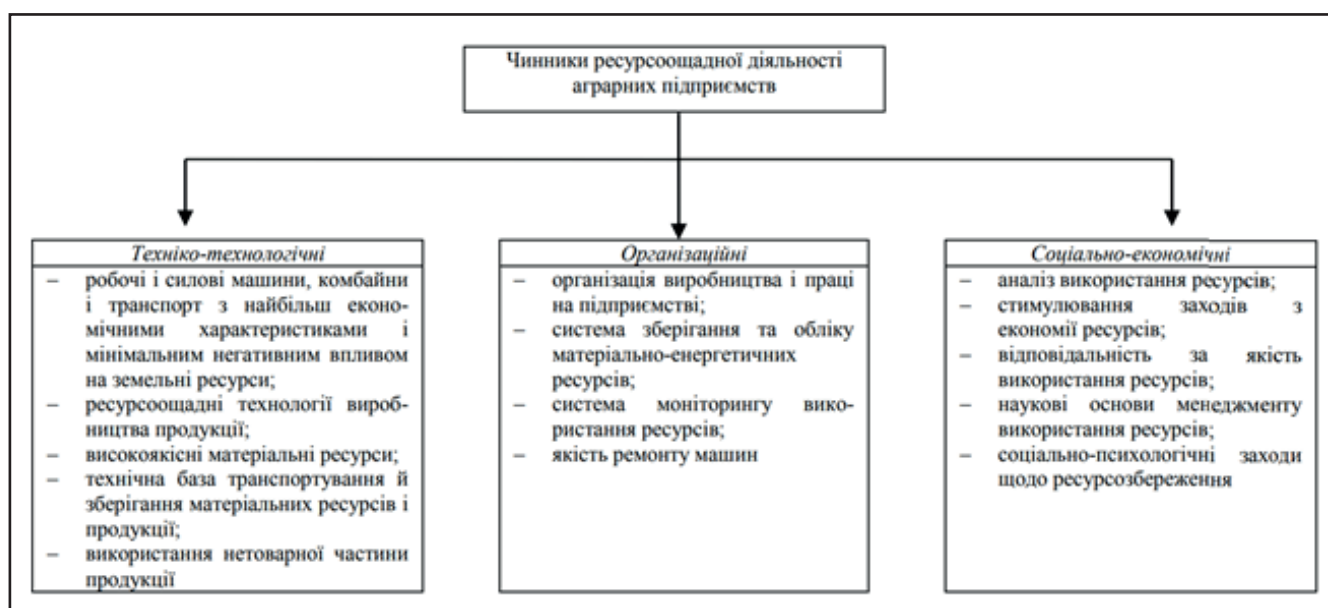
Проблеми стабілізації національної економіки, у т.ч. числі і підприємств АПК, зумовлюють необхідність активізації інноваційної діяльності. Звідси пріоритетною бачимо проблему формування механізмів управління ефективним розвитком суб'єктів господарювання в умовах освоєння інновацій. Це потребує опрацювання стратегії, що відповідає потребам економічного розвитку у довготривалій перспективі. Вирішення такого широкомасштабного завдання потребує критичного комплексного аналізу та переосмислення підходів, які склалися, створення основ забезпечення ефективного розвитку суб'єктів господарювання у сфері АПК за умов освоєння інновацій. На жаль, у сфері АПК України нині надзвичайно мало суб'єктів господарювання, які

повною мірою здійснюють інноваційну діяльність. Така ситуація значною мірою обумовлена станом національної економіки, що характеризується інвестиційною кризою, деградацією науково-технічного та виснаженням кадрового потенціалу, а наслідком є низька інноваційна активність підприємств АПК [2, с. 126–127].

У зв'язку з цим сільське господарство потребує радикальних перетворень, особливо, що стосується ефективності використання ресурсів. Дана проблема вирішується зміною поглядів менеджменту підприємства відносно використання у виробничих процесах ресурсозберігаючих технологій.

Під ресурсоощадною діяльністю дуже часто розуміють метод господарювання, який охоплює комплекс технічних, економічних, організаційних заходів, що спрямовані на раціональне використання ресурсів та забезпечення потреб у них, головним чином, за рахунок економії [5].

Ресурсозбереження слід розглядати з позицій розширеного відтворення, руху ресурсів у процесі виробництва, як процес, який постійно повторюється. По-перше, сутність ресурсозбереження полягає в економії суспільно необхідної праці і проявляється у зменшенні витрат виробництва, зростанні норми прибутку, зменшенні техногенного впливу на навколишнє середовище; по-друге, цей процес визначається конкретними формами прояву: матеріалозбереження, землезбереження, працезбереження, енергозбереження тощо; по-третє, ресурсозбереження слід

Групи чинників ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств

Джерело: [7, с. 143]

розглядати як процес, який постійно повторюється і досягається на основі впровадження інновацій поряд з ефективнішим використанням традиційних чинників виробництва [4, с. 48–49].

До групи чинників ресурсощадної діяльності, що впливають на аграрні підприємства, можна віднести: техніко–технологічні, організаційні та соціально–економічні (див. рисунок).

Складовими ресурсозберігаючих технологій повинні стати наведені в таблиці.

Найбільшу питому вагу у структурі витрат сільськогосподарських товаровиробників становлять енергетичні ресурси (наприклад, опалення приміщень (теплова енергія), освітлення та робота обладнання (електрична енергія), механізація виробничих процесів за допомогою паливно–мастильних матеріалів (нафтопродукти світлі)).

Забезпечення енергетичних ресурсів, за висновками Гавриша та В.С. Ніценка [12], будь–якої держави може здійснюватися у двох напрямках. По–перше, економічно розвинені країни (при відносно низькій самодостатності первинних енергоресурсів) покривають свій дефіцит за рахунок імпорту. Достатні фінансові ресурси дозволяють стимулювати використання всіх видів альтернативних моторних палив. По–друге, країни з викривленим розвитком економіки, через нестачу фінансів, використовують стратегію самообмеження споживання енергії та альтернативної енергетичної самодостатності.

Ось чому в сучасному світі розпочато розробку управління альтернативними паливами, метою якого є визначення ефективних способів виробництва та використання альтернативних видів палива [13, с. 41].

Як показує аналіз та досвід, зниження енергетичних затрат можна забезпечити не тільки за

рахунок удосконалення технології, але із використанням сортів та гібридів більш стійких до погодних умов, хвороб вирощування в скорочених сівозмінах, за нетрадиційними попередниками. Такі технологічні рішення повинні здійснюватися в тісному зв'язку з біологічними особливостями культур, біосфери як фактора [1, с. 8].

Найбільш доцільним за таких умов є виробництво біогазу (збагачення до біометану – аналогу природного газу) та побічної продукції (біодобрив) для задоволення потреб аграрників. Підприємство повинно спроектувати та побудувати біогазовий комплекс (біогазову станцію чи установку).

Так, К.В. Павлов, В.І. Гавриш і В.С. Ніценка [9, с. 3–4] пропонують використовувати наступну фізичну модель біогазового комплексу. Деяке аграрне формування (чи сукупність аграрних формувань певного регіону) може виробити достатню кількість субстрату. В процесі роботи біогазового комплексу утворюються біодобрива і біогаз, який може бути перетворений в наступні види енергетичних ресурсів:

- електрична енергія – за рахунок роботи когенераційної установки та/або газового двигуна–генератора;
- теплова енергія – за рахунок роботи когенераційної установки та/або котла;
- біометан.

Тобто, господарство зможе покрити 50% і більше потреби у споживанні різних видів енергії та зможе стати більш автономним та менш залежним по відношенню до ринку енергетичних ресурсів.

Ще одним потенційним варіантом зменшення витрачання фінансових ресурсів є економія на кількості та якості техніки та паливо–мастильних ресурсів шляхом переходу на інноваційні техно–

Використання сучасних технологій у сільському господарстві

Рослинництво	Тваринництво
Селекція сільськогосподарських культур	Прогресивні системи годівлі
Генна інженерія та генетично модифіковані організми	Біотехнології
Органічне землеробство	Сучасне техніко–технологічне забезпечення галузі
Краплинне зрошення	Селекційно–племінна робота
Космічні технології в сільському господарстві	Енерго– та ресурсозберігаючі технології
Нанотехнології	
Доповнено автором	
Енерго– та ресурсозберігаючі технології	Нанотехнології
Автоматизація технологічних процесів	
Виробництво альтернативних видів палива	

Джерело: розроблено та доповнено на основі [6]

логії обробітку ґрунту та вирощування сільсько-господарських культур.

Як свідчить світовий досвід, вирішенням існуючих проблем сільськогосподарського господарства є перехід на ресурсозберігаюче виробництво, зокрема технологій – Mini-till, No-till, Strip-till [3, с. 133]. Визначено, що інноваційні ресурсозберігаючі технології дозволяють зменшити загальну кількість технологічних операцій з 11 при існуючій технології до 9 за Mini-till і 7 за No-till та Strip-till технологіями. Це дає можливість скоротити кількість техніки та обладнання з загальної кількості 16 одиниць за існуючою технологією до 10 одиниць за No-till технологією, що в свою чергу дозволяє зменшити загальну вартість комплексу механізації на 23,5 % (4,3 млн. грн.) [3, с. 136]. Це не враховуючи економії від зменшення витрат на паливо–мастильні матеріали та перехід на альтернативні види палива.

Реалізація ресурсоощадної діяльності вимагає інвестицій, хоча у довгостроковій перспективі при впровадженні ресурсозберігаючих заходів підприємство поверне їх, отримавши конкурентні переваги, зміст яких полягає у наступному:

- поліпшення якості продукції та розширення ринків збуту;
- зниження рівня виробничого та фінансового ризику;
- зростання загального рівня ефективності виробництва;
- зниження ставок страхових платежів;
- поліпшення взаємовідносин з органами влади і громадськістю [7, с. 144].

Висновки

В цілому, вирішення проблем сільського господарства пропонується двома напрямками: еволюційним (інтенсивним) та революційним (інноваційним). Якщо перший шлях передбачає покращення існуючих технологій до можливої межі (витрати на удосконалення дорівнюють доходу, отриманого від реалізації продукції), то другий – нові рішення існуючих проблем, аналогів яких не існувало до цього часу. Як правило, поперемінний розвиток зазначених підходів є запорукою постійного удосконалення техніко–технологічних, організаційних та соціально–економічних чинників розвитку аграрного сектору економіки.

А правильний вибір складових ресурсозберігаючих технологій дозволить підвищити основні ре-

зультативні показники функціонування підприємств аграрного сектору, налагодити тісні взаємозв'язки з суспільством та громадою через забезпечення їх потреб у якісній продукції при доступній ціні.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Ресурсозберігаючі технології – напрям підвищення ефективності виробництва / В.Я. Амбросов // Вісник ХНТУСГ: Серія «Економічні науки». – 2010. – Вип. 105. – С. 3–12.
2. Березіна Л.М. Інноваційна політика підприємств АПК: тактичні та стратегічні аспекти / Л.М. Березіна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 122–132.
3. Гончаренко С.І. Інноваційні ресурсозберігаючі технології як фактор підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / С.І. Гончаренко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2017. – Вип. 185. – С. 131–142.
4. Грановська В.Г. Підвищення інтенсифікації виробництва галузі рослинництва на основі використання ресурсозберігаючих технологій / В.Г. Грановська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. – 2011. – Вип. 2. Том 2. – С. 47–51.
5. Кожемякіна Т.В. Економічна ефективність впровадження ресурсозберігаючих технологій в умовах гірничорудного виробництва / Т.В. Кожемякіна // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2009. – №2(18). – С.43–48.
6. Крачок Л.І. Новітні технології у сільському господарстві: проблеми і перспективи впровадження / Л.І. Крачок // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3. – С. 224–231.
7. Кузьменко О.Б. Принципи ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств / О.Б. Кузьменко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво–Могилянська академія»]. Серія : Економіка. – 2012. – Т. 189, Вип. 177. – С. 142–145.
8. Мазаракі А. Інновації як джерело стратегічних конкурентних переваг / А. Мазаракі, Т. Мельник // Вісник Київського національного торговельно–економічного університету. – 2010. – № 2. – С. 5–17.
9. Павлов К.В. Биогазовые комплексы: экономическая целесообразность использования в различных регионах и странах мира / К.В. Павлов, В.И. Гавриш, В.С. Ниценко // Региональная экономика: теория и практика. – 2015. – № 28 (403). – С. 2–15.

10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

11. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

12. Havrysh V. National peculiarity of alternative motor fuels market / V. Havrysh, V. Nitsenko // Actual problems of economics. – 2016. – №7 (181). – pp. 41–52.

13. Havrysh V. Alternative fuels using influence on agricultural machines' efficiency / V. Havrysh, V. Nitsenko // Zbiyr prac naukowych «Wspolpraca UE–Ukraina : Zmiany gospodarcze». Ekonomiczne nauki. – Warszawa, 2015. – S. 41–46.

УДК 338.46; 378.1

Г.С. ЛОПУШНЯК,
д. е. н., професор кафедри управління персоналом та економіки праці
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Х.В. РИБЧАНСЬКА,
асистент кафедри історії України та економічної теорії
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

Інституційні засади підвищення якості вищої освіти

Проаналізовано окремі показники якості вищої освіти в Україні, що є компонентами індексу глобальної конкурентоспроможності. Виявлено, що вони не демонструють стійкої позитивної динаміки, на основі чого зроблено висновок про недостатню ефективність реформ у сфері вищої освіти. Обґрунтовано необхідність внесення змін до нормативно–правових актів, які регламентують організацію діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в частині зміни структури, умов формування його складу та розширення повноважень. Розроблено нові вимоги до претендентів на зайняття посад освітніх експертів та запропоновано удосконалену процедуру їх обрання.

Ключові слова: *якість вищої освіти, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, освітні експерти.*

Г. С. ЛОПУШНЯК,
д. э. н., профессор кафедры управления персоналом и экономики труда
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»
К. В. РИБЧАНСКАЯ,
ассистент кафедры истории Украины и экономической теории
Львовского национального университета
ветеринарной медицины и биотехнологий имени С. З. Гжицького

Інституціональні основи підвищення якості вищої освіти

Проанализированы отдельные показатели качества высшего образования в Украине, являющиеся компонентами индекса глобальной конкурентоспособности. Выявлено, что они не демонстрируют устойчивой положительной динамики, на основе чего сделан вывод о недостаточной эффективности реформ в сфере высшего образования. Обоснована необходимость внесения изменений в нормативно–правовые акты, которые регламентируют организацию деятельности Национального агентства по обеспечению качества высшего образования в части изменения структуры, условий формирования его состава и расширения полномочий. Разработано новые требования к претендентам на занятие должностей образовательных экспертов и предложено усовершенствованную процедуру их избрания.

Ключевые слова: *качество высшего образования, Национальное агентство по обеспечению качества высшего образования, образовательные эксперты.*

G. LOPUSHNYAK,

ScD (Economics), Professor of the Personal Management and Labour Economics Department
Vadym Hetman Kyiv National Economic University

C. RYBCHANSKA,

Assistant of Ukraine's history and economic theory
Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S. Z. Gzhytsky

Institutional framework for increasing quality of higher education

We have analyzed some indicators of the quality of higher education in Ukraine which is the components of index of global competitiveness. It is deduced that they do not demonstrate a proof positive dynamics, on the basis of what drawn conclusion about insufficient efficiency of reforms in the field of higher education.

The necessity of making alteration, that regulate organization of activity of National agency from providing of quality of higher education in part of change of structure, terms of forming of his composition and expansion of plenary powers to the normatively-legal acts is reasonable. New requirements are worked out to pretenders on employment of positions of educational experts and the improved procedure of their electing is offered.

Keywords: *quality of higher education, National agency from providing of quality of higher education, educational experts.*

Постановка проблеми. Незаперечною умовою розвитку вищої освіти є забезпечення її якості. Останніми роками цьому питанню в Україні на державному рівні була приділена значна увага. Зокрема, у Законі України «Про вищу освіту» визначено основні положення внутрішньої та зовнішньої систем забезпечення якості вищої освіти. Проте основною проблемою у цій сфері нині є неповноцінне виконання своїх функцій Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), яке спричинене конфліктом інтересів між різними центрами впливу. Так, незважаючи на передачу на законодавчому рівні ще у 2015 р. окремих контрольно-наглядових функцій (перевірка відповідності ліцензійним вимогам, акредитація спеціальностей та спеціалізованих вчених рад тощо) від Міністерства освіти і науки України до Незалежного агентства із забезпечення якості вищої освіти, реальної передачі цих функцій так і не відбулося.

Причиною такого стану більшість науковців, експертів та практиків називають недосконалу процедуру відбору членів НАЗЯВО, що спричинило низку суперечок довкола осіб, які були обрані членами цього колегіального органу. Через підозри та звинувачення окремих членів НАЗЯВО в академічній недоброчесності довіра до цього органу знижується. Все це актуалізує проблематику дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якості вищої освіти є предметом бага-

тьох наукових досліджень. Зокрема, теоретико-методологічні аспекти забезпечення якості вищої освіти висвітлено у працях В. Андрущенко, М. Бойченко [9], Т. Мінакова [3], І. Станкевич [8], В. Сафонові [7]. Заслугує на увагу інформаційно-аналітичний огляд розвитку системи забезпечення якості освіти в Україні групи авторів [6]. Питання управління якістю вищої освіти досліджували Р. Кучма [2] та інші. Проте проблеми з організацією діяльності агенцій забезпечення якості, в тому числі і НАЗЯВО, практично не відображені у працях науковців, хоча на різного роду конференціях, форумах тощо це питання постійно обговорюється, що і зумовило вибір означеної тематики дослідження.

Метою статті є наукове обґрунтування необхідності зміни чинного законодавства, яким регламентована організація діяльності НАЗЯВО та розробка пропозицій щодо удосконалення процедури формування складу зазначеного органу. Задля досягнення цієї мети планується здійснити критичний огляд чинного законодавства та публікацій з даної тематики, проаналізувати окремі показники якості вищої освіти та розробити нові вимоги до претендентів на відповідні посади у запропонованій нами оновленій структурі НАЗЯВО.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні дослідження засвідчують, що показники якості вищої освіти України є доволі неоднорідними. З одного боку за кількісним показником «Охо-

Таблиця 1. Динаміка міжнародного рейтингу України за кількісними і якісними показниками вищої освіти (як складових Глобального індексу конкурентоспроможності)

Показники	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2015–2016	2016–2017
Стан вищої і професійної освіти в цілому	46	51	47	43	40	34	33
Якість освіти з менеджменту бізнесу	108	116	117	115	88	87	93
Якість вищої математичної та природничої освіти	42	36	34	28	30	38	27
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13	14	11
Кількість країн, охоплених дослідженням	139	142	144	148	144	140	138

Складено та розраховано авторами на основі [10;11;12].

плення вищою освітою» – Україна перебуває в числі перших 15 країн світу, однак якісні показники суттєво гірші (табл. 1).

Незважаючи на покращення рейтингу України за загальним показником стану вищої освіти та професійної підготовки, якісні показники не мають стійкої позитивної динаміки. Зокрема, за якістю освіти з менеджменту Україна у 2014–му та 2015–му піднялася в рейтингу на 27 позицій порівняно з 2013 р., проте у 2016 р. втратила 6 позицій. За якістю вищої математичної та природничої освіти в аналогічні періоди Україна спочатку втратила 10 позицій, а потім піднялась у рейтингу на 11 позицій. Варто також відмітити погіршення кількісного показника за результатами дослідження 2014 – 2015 рр. та 2015–2016 р. Все це свідчить про недостатню ефективність запроваджуваних реформ та недотримання принципу системності.

Водночас результати загальнонаціонального опитування населення України «Тестування та рівний доступ до якісної вищої освіти: громадська думка про ЗНО, вступ до «вишів», проблеми вищої школи», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, свідчать про наявність низки проблем, які прямо або опосередковано впливають на зниження якості вищої освіти. Серед них: корумпованість викладацького складу (34,9% респондентів), невідповідність викладання вимогам ринку праці (29,3%), не конвертованість дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у світі (25,6%), слабка матеріально–технічна база ВНЗ (16,3%), низький культурний рівень студентів, їх слабка зацікавленість у якісній освіті (15,3%), низький рівень якості освіти в українських ВНЗ порівняно із світовим рівнем (15%), низький професійний рівень викладачів (11,1%) та слабка зв'язок між якістю викладання та авторитетом викладачів серед студентів і розміром зарплат (10,6%).

Як уже зазначалося вище, контроль за якістю надання освітніх послуг має здійснювати НАЗЯВО. Серед його основних функцій: формування вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, розроблення положення про акредитацію освітніх програм; аналіз якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів; проведення ліцензійних експертиз, підготовка експертного висновку щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності; формування критеріїв оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі й наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України тощо. Проте більшість із них досі не реалізуються через недосконалість чинного законодавства у цій сфері та чисельні скандали навколо процедури обрання членів НАЗЯВО.

Все вище наведене і зумовило необхідність внесення змін до нормативно–правових актів, які регламентують організацію діяльності зазначеного органу. Зокрема, на нашу думку, потребує удосконалення сама структура НАЗЯВО, умови формування його складу та перелік функцій.

Насамперед структуру НАЗЯВО необхідно доповнити технічним відділом з перевірки наукових та навчально–методичних видань на предмет наявності чи відсутності в них плагіату, висновки якого будуть передаватися у комітет з етики НАЗЯВО.

Сьогодні відповідальність за виявлення плагіату у дисертаційних роботах крім автора, несуть: його науковий керівник чи консультант, офіційні опоненти, голова спеціалізованої вченої ради та експерти, які готували експертний висновок, що на нашу думку, є не завжди правильним. Адже у них немає доступу до повної бази наукових та інших видань, щоб перевірити представлену до захисту роботу на плагіат.

Здійснення перевірки на плагіат можна проводити на платній основі за рахунок як самого здо–

бувача так і навчального закладу, у спеціалізованій раді якого буде відбуватися захист дисертації. Ця процедура повинна бути добровільною, тобто якщо спеціалізована рада по захисту дисертацій виносить рішення щодо прийняття дисертації до захисту без довідки Національного агентства з якості про відсутність плагіату, то відповідальність за цю роботу нести будуть голова ради та експерти. У іншому випадку – відповідальність за виявлення плагіату лежатиме на відповідальних працівниках вищезгаданого агентства. Автор роботи безумовно несе відповідальність за крадіжку інтелектуальної власності в будь-якому випадку. Такий підхід допоможе суттєво зменшити прояви корупції під час процедури захисту дисертаційних робіт.

Що стосується зміни умов формування складу НАЗЯВО, то серед наукової спільноти та представників законодавчої і виконавчої влади побутує думка про створення Ідентифікаційного комітету, який буде обирати членів зазначеного колегіального органу. Більше того, ця ідея вже втілена у відповідний законопроект, який поданий на розгляд до Верховної Ради України. Вважаємо такий підхід нелогічним, оскільки незрозуміло чим буде займатися цей Ідентифікаційний комітет після виборів членів НАЗЯВО. Створення такого комітету виключно для обрання членів виглядає недоцільним і зумовить додаткові затрати ресурсів і часу, які будуть необхідні для проведення конкурсного відбору членів цього комітету. Оскільки НАЗЯВО створене для оцінювання якості освітніх послуг у сфері вищої освіти, то воно буде виконувати функції державного нагляду у зазначеній сфері. Відповідальним за формування і реалізацію державної освітньої політики в Україні є Міністерство освіти і науки. Тому доцільнішим, на нашу думку, буде коли членів НАЗЯВО обиратиме дорадчий орган МОНУ. З цією метою пропонуємо створити Експертну Раду при Міністерстві освіти і науки (на заміну вже існуючої), члени якої (за згодою) будуть одночасно і членами Атестаційної колегії МОНУ, що сприятиме більш продуктивнішій роботі цього органу. Проте, зважаючи на велику кількість членів зазначеної ради, пропонується, щоб участь у засіданнях колегії вони брали чергуючись (1/4 членів ради на одне засідання Атестаційної колегії), залежно від тематики питань, що розглядатимуться.

Важливим моментом повинно бути те, що на процедуру обрання цих членів Міністерство освіти і науки України не повинно мати впливу. Пред-

ставники МОНУ можуть бути присутні на виборах у якості спостерігачів, як і представники різних громадських організацій та самих кандидатів. Членів цієї ради пропонуємо обирати за чинною на 01.09.2017 р. процедурою обрання членів НАЗЯВО, а саме: склад Експертної Ради затверджується Кабінетом Міністрів України із числа осіб, які обрані Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук, з'їздом представників вищих навчальних закладів України, спільним представницьким органом всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців; з'їздом представників органів студентського самоврядування вищих навчальних закладів шляхом таємного голосування. Беручи за основу перелік галузей знань [4], перелік галузей науки [5] та класифікацію видів економічної діяльності [1], а також використовуючи метод групування (на основі принципу спорідненості) та зважаючи на потребу суспільства у врахуванні громадської думки, пропонуємо чисельний склад цієї ради визначити у кількості 48 осіб (рис.1), а термін повноважень членів ради – 4 роки. Одна особа може обиратися не більш як на два терміни.

Важливим моментом є встановлення вимог до претендентів у члени зазначеної ради. Пропонуємо поділити їх на загальні та спеціальні. Загальні вимоги стосуватимуться всіх без винятку претендентів, а спеціальні – окремі вимоги для кожної із зазначених на рис. 1 групах.

До загальних вимог до особи, що претендує бути членом Експертної ради пропонуємо віднести ті, які визначені станом на 1.09.2017р. для членів НАЗЯВО, а саме: відсутність рішення суду про визнання особи недієздатною або про обмеження дієздатності; відсутність судимості за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку; відсутність вироку суду про позбавлення права обіймати відповідні посади; відсутність рішення суду про визнання особи винною у вчиненні корупційного правопорушення протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; відсутність в особі-претендента адміністративного стягнення за корупційне правопорушення протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; не поширення на особу-претендента дії частин третьої та четвертої статті 1 Закону України «Про очищення влади»; відсутність відомостей про те, що особа внесена до Єдиного

Представники з числа наукових працівників (13 осіб)	<p>Фізико-математичні науки(1 од.); Хімічні та біологічні науки(1 од.); Технічні науки; Архітектура(1 од.); Геологічні та географічні науки(1 од.); Сільськогосподарські та ветеринарні науки (1 од.); Економічні науки (1 од.); Філософські та історичні науки (1 од.); Юридичні науки (1 од.); Педагогічні та філологічні науки (1 од.); Медичні та фармацевтичні науки. Фізичне виховання та спорт (1 од.); Мистецтвознавство. Культурологія. Соціальні комунікації (1 од.); Військові та політичні науки. Національна безпека; Державне управління(1 од.); Психологічні та соціологічні науки (1 од.)</p>	Представники з числа науково-педагогічних працівників (18 осіб)	<p>Освіта. Педагогіка (1 од.); Культура і мистецтво. Сфера обслуговування (1 од.); Гуманітарні науки. Богослов'я (1 од.); Соціальні та поведінкові науки. Соціальна робота (1 од.); Управління та адміністрування (1 од.); Журналістика і право (1 од.); Природничі науки. Біологія (1 од.); Математика та статистика (1 од.); Інформаційні технології. Електроніка та телекомунікації (1 од.); Механічна та електрична інженерія (1 од.); Автоматизація та приладобудування (1 од.); Хімічна та біоінженерія (1 од.); Виробництво та технології (1 од.); Архітектура та будівництво; Транспорт (1 од.); Аграрні науки та продовольство; Ветеринарна медицина (1 од.); Охорона здоров'я (1 од.); Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону; Публічне управління та адміністрування; Цивільна безпека (1 од.); Міжнародні відносини (1 од.)</p>
Представники роботодавців (9 осіб)	<p>Сільське, лісове та рибне господарство (1 од.); Промисловість. Будівництво (1 од.); Оптова та роздрібна торгівля. Ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (1 од.); Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Інформація та телекомунікації (1 од.); Фінансова та страхова діяльність. Операції з нерухомим майном (1 од.); Освіта. Професійна, наукова та технічна діяльність (1 од.); Державне управління й оборона (1 од.); Обов'язкове соціальне страхування. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (1 од.); Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Тимчасове розміщування й організація харчування (1 од.);</p>	Представники студентів та громадських організацій (8 осіб)	
		<p>Студенти (10% від загальної чисельності представників наукових, науково-педагогічних працівників та роботодавців) (4 од.); Представники громадських організацій (10% від загальної чисельності представників наукових, науково-педагогічних працівників та роботодавців) (4 од.);</p>	

Рисунок 1. Склад пропонованої оновленої Експертної Ради Міністерства освіти і науки України

державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади», а також доповнити їх. Зокрема, кандидатом у члени пропонованої нами Експертної Ради МОНУ можуть стати особи, які окрім вище зазначених вимог: вільно володіють українською мовою; є громадянами України та мають висновок Комітету з питань етики про відсутність плагіату у своїх дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук (за їх наявності) (передбачає згоду претендента на проведення перевірки його дисертацій на плагіат).

До специфічних вимог для кандидатів у члени зазначеної Ради пропонуємо віднести:

– для науково-педагогічних працівників: наявність наукового ступеня доктора наук та вченого звання професора; стаж науково-педагогічної

роботи не менше 10 років; індекс Гірша не менше 7; наявність практичного стажу роботи (маємо на увазі роботу на посадах, які не відносяться до науково-педагогічних) не менше 3-х років;

2) для наукових працівників: наявність наукового ступеня доктора наук та вчене звання старшого наукового співробітника; стаж наукової роботи не менше 10 років; індекс Гірша повинен бути не менше 7; вільне володіння однією із мов Європейського Союзу;

3) для представників роботодавців: наявність стажу роботи у відповідній сфері діяльності (приналежність до певного виду економічної діяльності за запропонованими на рис.1 групами) не менше 5 років;

4) для студентів: на момент обрання бути студентом одного із вищих навчальних закладів (зі

закінченням вищого навчального закладу повноваження припиняються автоматично); середній бал успішності не нижче 4,5 балів;

5) для представників громадських організацій: бути членом відповідної громадської організації не менше 1 року.

Також слід встановити квоту на обрання членів Експертної Ради із числа керівників або заступників керівників Національної академії наук, національної галузевої академії наук, вищих навчальних закладів, наукових установ: для науково-педагогічних працівників – 3 особи, для наукових – 2 особи.

Створення такої постійно діючої Експертної Ради сприятиме не лише вирішенню проблеми із обранням членів НАЗЯВО, а й залученню експертного середовища до розв'язання нагальних проблем розвитку вищої освіти, проблем збалансування попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг та відкритості процесу реформування освіти, в тому числі й вищої, а також розширенню академічних свобод учасників освітнього процесу.

Водночас на нашу думку, необхідно змінити статус членів НАЗЯВО та посилити вимоги до кандидатів. Вони повинні працювати на постійній основі, оскільки поєднання основної роботи і роботи, яка передбачена функціями НАЗЯВО є неприпустимим з таких причин:

- надмірна завантаженість, що призведе до неякісного виконання функцій, як на основній роботі так і як члена НАЗЯВО;

- залежність від керівництва за основним місцем праці, що може вплинути на об'єктивність оцінювання якості послуг вищої освіти.

Зміна статусу членів НАЗЯВО передбачає і визначення назв посад, які обійматимуть працівники цього органу. Пропонуємо назвати їх освітніми експертами.

До вже затверджених вимог до кандидатів у освітні експерти НАЗЯВО, на нашу думку необхідно додати такі: вільне володіння українською та однією із мов Європейського Союзу (перевірка на основі тестів на 1–2 етапі відбору претендентів); досконале знання законодавства, що регулює відносини у сфері вищої освіти (оцінювання на основі тестування на 2 етапі відбору претендентів); відсутність плагіату у дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук (за їх наявності) (передбачає згоду претендента на проведення перевірки його дисертацій

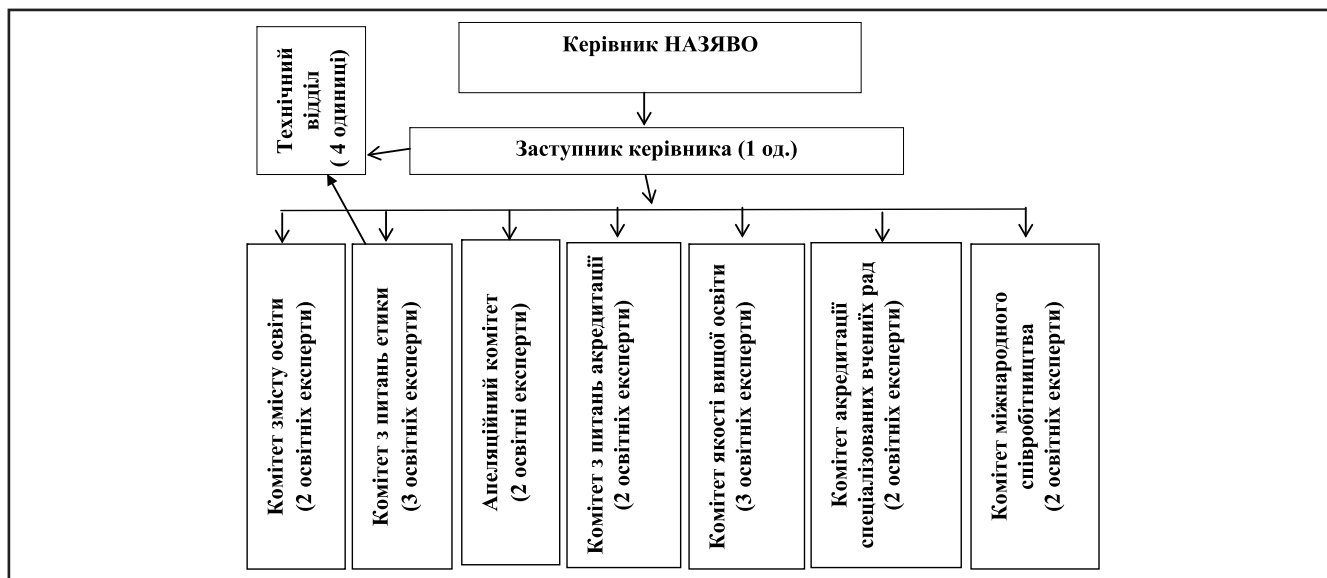
на плагіат) та стаж роботи не менше 10 років (за винятком студентів).

Процедуру виборів експертів НАЗЯВО слід починати із оголошення конкурсу на зайняття посад освітніх експертів, а самі вибори доцільно проводити у п'ять етапів:

- тестування з української мови;
- тестування з іноземної мови;
- тестування на знання освітнього законодавства;
- перевірка відомостей про кандидатів на відповідність запропонованим нами вимогам;
- конкурсний відбір на основі таємного голосування членів Експертної Ради МОНУ, що відбувається з урахуванням принципів гендерного балансу та галузевого представництва.

Зауважимо, що на етапі 4 передбачається і перевірка дисертацій кандидатів у освітні експерти – члени НАЗЯВО на предмет наявності чи відсутності у них плагіату. На проходження такої процедури мають надати згоду всі кандидати у освітні експерти – члени НАЗЯВО. Після закінчення терміну подання документів, разом із якими подається і електронна версія дисертацій претендентів, усі дисертаційні роботи розміщуються на сайті НАЗЯВО з відкритим доступом до них. Будь-хто може перевірити доступними для нього засобами зазначені дисертації на наявність у них плагіату. Свої висновки подати секретаріату (пропонується 2 особи, які працюватимуть на постійній основі) Експертної Ради МОНУ. Крім того, члени НАЗЯВО, які є вже обрані, проводять власну експертизу на основі висновку технічного відділу (доцільність його створення ми обґрунтували вище) та подають відповідний висновок до секретаріату Експертної Ради не пізніше як за 10 днів до проведення голосування. Працівники технічного відділу здійснюють перевірку на основі доступних баз даних (в майбутньому – Національного репозитарію академічних текстів (планується запустити його роботу у 2018 – 2019 р.)). Всі висновки щодо наявності чи відсутності плагіату у роботах претендентів на посади освітніх експертів мають бути передані для ознайомлення всім членам Експертної ради.

Виходячи з вище наведеного, пропонуємо додати до повноважень НАЗЯВО право скасовувати рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та вченого звання, а також позбавлення особи присудженого їй наукового

Рисунок 2. Удосконалена структура Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Україні

ступеня чи вченого звання у разі виявлення плагіату в їхніх наукових роботах, за поданням Комітету з питань етики на підставі негативного експертного висновку галузевої експертної ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Пропонуємо загальну чисельність працівників НАЗЯВО затвердити у кількості 22 осіб. Удосконалену структуру НАЗЯВО наведено на рис. 2.

Вважаємо, що запропонований нами підхід допоможе вирішити проблемні питання щодо роботи НАЗЯВО, а також створити правові умови для забезпечення формування якісного складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Якісний склад НАЗЯВО, сформований за запропонованим підходом буде спроможний протистояти наявним в системі вищої освіти негативним явищам і здатний сформулювати в Україні нові механізми і стандарти забезпечення якості вищої освіти.

Водночас, необхідно розробити критерії оцінки забезпечення якості вищої освіти. Це і буде предметом наших подальших наукових розвідок.

Висновки

Результати аналізу окремих показників якості вищої освіти в Україні свідчать про відсутність стійкої позитивної динаміки у цій сфері. Обґрунтовано необхідність внесення змін до нормативно-правових актів, які регламентують організацію діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в частині зміни структури, умов формування його складу та розширення повноважень.

Аргументовано доцільність створення у структурі НАЗЯВО технічного відділу з перевірки наукових та навчально-методичних видань на предмет наявності чи відсутності в них плагіату. Запропоновано ввести посади освітніх експертів замість членів НАЗЯВО.

Розроблено нові вимоги до претендентів на зайняття посад освітніх експертів, серед яких: вільне володіння українською та однією із мов Європейського Союзу; досконале знання законодавства, що регулює відносини у сфері вищої освіти; відсутність плагіату у дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук (за їх наявності); стаж роботи не менше 10 років (за винятком студентів).

Запропоновано, що вибори освітніх експертів доцільно проводити у п'ять етапів, а саме: тестування з української мови; тестування з іноземної мови; тестування на знання освітнього законодавства; перевірка відомостей про кандидатів на відповідність запропонованим нами вимогам; конкурсний відбір на основі таємного голосування членів Експертної Ради МОНУ, що відбувається з урахуванням принципів гендерного балансу та галузевого представництва.

Список використаних джерел

- 1.Класифікація видів економічної діяльності: ДК 009:2010. – К.: Держспоживстандарт України, 2010. – 46 с.
- 2.Кучма Р. Сучасні системи управління якістю вищої освіти в контексті вимог Болонського процесу //

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2010. – Вип. 94 – 96. – С. 87–93.

3. Мінакова Т. П. Підходи до оцінювання якості вищої освіти / Т. П. Мінакова // Economic Annals–XXI. – 2012. – № 7 – 8. – С. 50–52.

4. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p/page>

5. Про затвердження переліку наукових спеціальностей: Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.09.2011 р. № 1057 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11/page>

6. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / [Кол. авт.: Добко Т., Золотарьова І., Калашнікова С., Ковтунець В., Курбатов С., Линьова І., Луговий В., Прохор І., Рашкевич Ю., Сікорська І., Таланова Ж., Фініков Т., Шаров С.; за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового]. – К.: НВЦ «Пріоритети», 2015. – 84 с.

7. Сафонова В. Вдосконалення методологічних підходів до оцінки якості вищої освіти як загальнодержавного пріоритету / В. Сафонова // Економіст. – 2011. – № 1. – С. 54–59.

8. Станкевич І. В. Сутність поняття «якість вищої освіти» в сучасних умовах розвитку / Станкевич І. В. // Economic Annals–XXI. – 2015, № 9 – 10. – С. 60–63.

9. Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір: монографія / [авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін.] – К.: Педагогічна думка, 2012. – 220 с.

10. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>.

11. The Global Competitiveness Report 2015 – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/competitiveness-rankings/>

12. The Global Competitiveness Report 2016 – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

О.О. ЛЯХОВА,

к.е.н., доцент кафедри інвестиційної діяльності

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Спеціалізована проектна компанія в проектному фінансуванні інфраструктури: світовий досвід

У статті досліджено сутність проектного фінансування інфраструктури на принципах державно-приватного партнерства як системи фінансово-кредитних та договірних відносин учасників проекту із застосуванням елементів фінансового інжинірингу. Розглядаються особливості діяльності спеціалізованої проектною компанією в межах такого проектного фінансування та перспективи застосування проектного фінансування інфраструктури для оновлення транспортної системи України.

Ключові слова: інвестиції, проектне фінансування, спеціалізована проектна компанія, державно-приватне партнерство, інфраструктурний проект, транспортна інфраструктура.

Е.А. ЛЯХОВА,

к. э. н., доцент кафедры инвестиционной

деятельности, ГВУЗ «КНЭУ имени Вадима Гетьмана»

Специализированная проектная компания в проектном финансировании инфраструктуры: мировой опыт

В статье исследована сущность проектного финансирования инфраструктуры, которая базируется на принципах государственно-частного партнерства как системы финансово-кредитных и договорных отношений участников проекта с применением элементов финансового инжиниринга. Рассматриваются особенности деятельности специализированной проектной компании в рамках такого проектного финансирования и перспективы применения проектного финансирования инфраструктуры для обновления транспортной системы Украины.

Ключевые слова: инвестиции, проектное финансирование, специализированная проектная компания, государственно–частное партнерство, инфраструктурные проекты, транспортная инфраструктура.

O. LIAKOVA,
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor Department of Investment Activity
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

A special purpose vehicle in the project infrastructure financing: world experience

The article is devoted to «infrastructure project financing» nature investigation which is based on principles of public–private partnership. Such partnership is considered to be a system of a project participants' financial–credit and contract relations with use of some financial engineering elements. Several features of a specialized project company activity which carries out its business in project financing area are considered as well as perspectives of infrastructure project financing use to renovate a transport system of Ukraine.

Keywords: investment, project financing, special purpose vehicle, public–private partnership, infrastructure project, transport infrastructure.

Постановка проблеми. Традиційно у вітчизняних наукових дослідженнях акцентується увага на необхідності реалізації інфраструктурних проектів виключно за рахунок державних коштів, однак в силу обмеженості бюджетних ресурсів у сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки України основну увагу слід приділяти реалізації значущих проектів з використанням механізму проектного фінансування на принципах державно–приватної партнерства з поєднанням бюджетного та квазі–бюджетного фінансування проектів. Ці актуальні питання вимагають додаткового наукового обґрунтування та розробки нових фінансових технологій, включаючи побудову фінансової стратегії залучення коштів інвесторів, порядку фінансування проектів, управління грошовими потоками спеціалізованої проектною компанією, тощо. Такі напрями дослідження є мало дослідженими та вимагають більш глибокого аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою наукової статті є праці цілого ряду таких зарубіжних вчених, як А.Барінов [1], В.Бочаров [2], Б.Есті [3], Е.Йескомб [4], С. Лебедев [5], В. Катасонов, Д. Морозов [6], та ін. Серед вітчизняних науковців популяризували зміст проектного фінансування: Г. Бардиш [7], В.Жуков [8], Т. Куриленко [9], Т. Майорова [10], А. Пересада [10], В. Сословський [11] та ін. Проте приходиться констатувати, що наукова розробка проблеми фінансування інфраструктурних проектів поки не має системного характеру. Багато аспектів методологічного та практичного

характеру висвітлені недостатньо повно і, таким чином, потребують розвитку.

Метою статті є розробка методологічних засад проектного фінансування інфраструктурних проектів. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання: дослідити сучасний інструментарій фінансування складних проектів, пов'язаних з розвитком інфраструктури; ідентифікувати поняття проектного фінансування та проектного фінансування інфраструктурних проектів на принципах державно–приватного партнерства; проаналізувати сучасний міжнародний досвід реалізації інфраструктурних проектів та можливостей його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації світової економічної системи і набуття нею ролі цілісності роль інфраструктурних галузей невпинно зростає, відбувається їх диференціація, зростають кількісні та якісні параметри їхньої роботи.

Ключове місце інфраструктури в розвитку економіки будь–якої країни пов'язане зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також з ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування економіки, з одного боку, залежить від темпів його модернізації, а з іншого – є самостійним двигуном економічного зростання країни. Розвиток інфраструктури, в свою чергу, пов'язаний із специфікою галузей і регіонів та здійснюється відповідно до змін у виробничій сфері.

Розглядаючи інфраструктуру як сукупність галузей і видів діяльності, які обслуговують основне

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

виробництво і забезпечують його ефективну економічну діяльність (виробнича інфраструктура — транспорт, зв'язок, електроенергетика тощо) і населення (соціальна інфраструктура — комплекс закладів охорони здоров'я, торгівлі тощо), можна стверджувати, що інфраструктурні об'єкти характеризуються високою гнучкістю залежно від рівня їхніх виробничих і соціальних функцій, масштабів створеного потенціалу та обсягу послуг, що ними надаються, а отже потребують значних інвестицій для свого розвитку.

За оцінками, інвестиційні витрати на інфраструктуру у світовому масштабі мають тенденцію до зростання з 4 трлн. дол. США на рік (у 2012 році) до 9 трлн. доларів на рік до кінця 2025 року. Загалом очікується інвестувати близько 78 трильйонів доларів в період між 2014 і 2025 роками. Проте McKinsey Global Institute вважає, що світ повинен мінімально інвестувати в середньому 3,3 трильйони доларів на рік в інфраструктуру лише для підтримки її очікуваних темпів зростання.

За останнє десятиріччя з моменту глобальної фінансової кризи, більше 200 млрд. доларів США (див.рис.1) вкладено інвестиційними фондами для освоєння довгострокових інвестицій в інфраструктуру.

Привабливість країн світу для інфраструктурних інвесторів у довгостроковій перспективі (5+років) відображує Глобальний інфраструктурний інвестиційний індекс (The Global Infrastructure Investment Index, GIII). Така оцінка ґрунтується на даних національної статистики і відкритих джерелах, орієнтованих на очікуваному попиті на інфраструктур-

ні інвестиції, легкості ведення бізнесу в тих країнах і порівняльних індексах інвестиційного ризику. В межах індексу GIII значна увага приділяється індикаторам динамізму національної економіки. Рейтингування проводиться за 24 індикаторами, які згруповані за 5 категоріями. Серед них:

1). Економічне середовище (попит на інфраструктурні інвестиції, що базується на таких показниках, як зростання ВВП, зростання населення тощо);

2). Ділове середовище (наскільки приваблива країна для інвестицій, що базується на показниках, наприклад, легкість ведення бізнесу, свобода від корупції);

3). Ризик (ризик повернення інвестицій країни, що базується на рівні тероризму в країні, ступені захисту інвестора тощо);

4). Інфраструктура (відносний рейтинг можливостей інфраструктури країни та здатності її постачальників, що базується на загальній якості інфраструктури, якості місцевих постачальників тощо);

5). Фінансове середовище (ступінь підтримки інфраструктурних інвестицій, отриманих з боку фінансового середовища, що базується на показниках, таких як ступінь та ефект оподаткування, доступність фінансових послуг тощо).

Результати третього глобального інфраструктурного інвестиційного індексу (GIII) на 2016 рік підкреслили, що найбільш привабливими ринками для інвесторів залишаються ринки таких країн, які мають найсильніший потенціал зростання, найбезпечніше бізнес середовище, добре сформовані законодавчі та регуляторні системи та стабільні

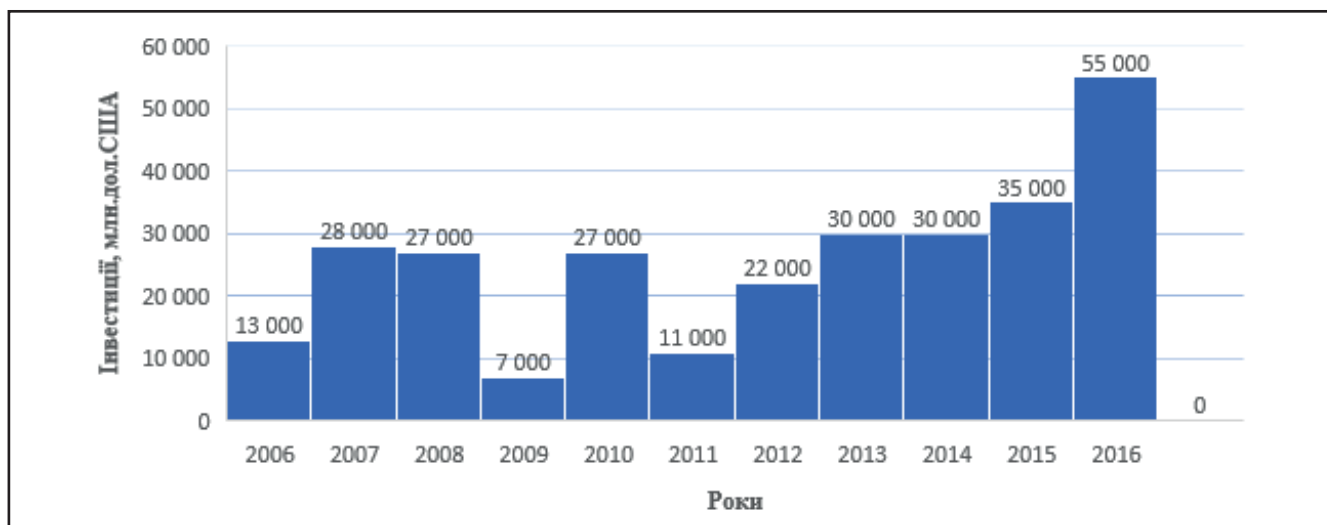

Рисунок 1. Капітальні інвестиції інвестиційних фондів світу в розвиток інфраструктури у період 2006–2016р.р. [12]

політичні умови. В результаті такі країни як Сінгапур, Канада, Катар, ОАЕ, Норвегія, Швеція, Малайзія, Великобританія, США та Нідерланди залишаються десяткою найпопулярніших у світі, які найбільше інвестували в інфраструктуру. [13].

Враховуючи те, що інфраструктура має істотний вплив на ефективність функціонування господарюючих суб'єктів через участь виробничих та соціальних послуг у створенні споживної вартості і ціни продукту, слід говорити про важливість розвитку об'єктів інфраструктури або фінансування інфраструктурних проектів. Проте інфраструктурні проекти, за звичай, потребують значних інвестиційних вкладень, з одного боку, та мають складну технічну та екологічну специфіку, з іншого.

Тому одним з найпоширеніших та часто найефективніших механізмів фінансування великих інфраструктурних проектів у світовій практиці виступає проектне фінансування.

Попри широке застосування схем проектного фінансування у світі, його сутність науковці й практики вбачають по-різному. Так, проектне фінансування іноді розглядають як «фінансування з обмеженим регресом» або «фінансування без регресу на позичальника»; або специфічний фінансовий інструмент за якого актив у формі кредиту обмінюється на інший актив у формі потенційних фінансових ресурсів, що генеруються проектом. Також проектне фінансування вважають напрямом фінансування інвестицій, що забезпечує техніко-економічну ефективність діяльності підприємства та дає можливість генерувати достатні для цього грошові потоки.

Існує також погляд на проектне фінансування як поєднання різних джерел та методів фінансування конкретного проекту з розподілом ризиків серед його учасників. В західній практиці проектне фінансування може ототожнюватися з проектним конструюванням (project designing) та представляє собою частину фінансового інжинірингу, що застосовується для побудови схем фінансування.

З юридичної точки зору, проектне фінансування є системою договорів та контрактів, що визначає права та обов'язки учасників проекту.

Стрижнем проектного фінансування виступає фінансовий інжиніринг, або комплекс заходів фінансового впливу на діяльність (у даному випадку на реалізацію проекту), процес цілеспрямованого використання нових фінансових інструментів, нових схем фінансування діяльності,

розробки ефективних інноваційних методів та інструментів фінансового менеджменту та ризик-менеджменту. [14]

У проектному фінансуванні фінансовий інжиніринг включає в себе проектування, розробку та реалізацію інноваційних фінансових інструментів для конкретного проекту, а також творчий пошук нових підходів у залученні та ефективному використанні фінансових ресурсів, формуванні оптимальної структури фінансових джерел, інструментів мінімізації ризиків проекту та ін.

Зрештою, враховуючи особливості проектного фінансування в теорії та практиці, будемо розглядати його як систему фінансово-кредитних та договірних відносин учасників проекту із застосуванням елементів фінансового інжинірингу, що вирізняється від інших методів фінансування сукупністю особливостей, пов'язаних з природою проектів, для яких він використовується, за умови, що джерелами погашення заборгованості виступають виключно грошові потоки проекту. [14]

Зважаючи на особливості реалізації інфраструктурних проектів та приймаючи до уваги той факт, що зазвичай важко забезпечити їх фінансування лише на основі приватного капіталу. Тому актуальним може бути вибудовування схем взаємодії приватних інвесторів та держави на принципах державно-приватного партнерства (ДПП, public-private partnership, PPP) в системі проектного фінансування.

ДПП отримало свій розвиток у багатьох країнах світу, у різних галузях та на всіх рівнях управління. Форми та методи такої взаємодії залежать від рівня розвитку ринкових відносин у конкретній країні, а також розвитку фінансових інструментів та інститутів, що забезпечують мобілізацію вільних грошових коштів приватних інвесторів. В умовах ДПП держава виконує функції, відповідальні за загальнодержавні інтереси, а за бізнесом, в свою чергу, залишаються функції, що забезпечують збільшення суспільного багатства та розвиток економіки на основі ефективного використання власного та запозиченого капіталу.

На практиці проектне фінансування на принципах ДПП зазвичай реалізується через спеціально створену проектну компанію (СПК або англ. Special Purpose Vehicle (СПВ) або Special Purpose Entity (СПЕ)), яка має право здійснювати будівництво та експлуатацію проекту. СПК представляє собою спеціалізовану компанію (юри-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

дичну особу) з вузьким предметом діяльності або проектну компанію, яка створена для реалізації певного проекту (див.рис.2).

СПК використовується для виконання різних завдань за умови управління грошовими потоками проекту, у тому числі для зниження податкового тягаря, мінімізації ризиків, сек'юритизації активів, зниження вартості фінансування проекту. Особливостями такої компанії є те, що вона не відповідає за зобов'язаннями засновників, має самостійний баланс та має право укладати транзакції від свого імені.

Діяльність СПК залежить від грошових впливів в процесі реалізації договірних угод та / або від тарифів від кінцевих споживачів, які починаються лише після того, як будівництво буде завершено та проект почне працювати.

СПК як звичайна компанія, має засновника та спонсора. Офіційно спонсорська компанія відокремлює активи або види діяльності від себе і передає СПК. Дистанційовані активи або види діяльності не підлягають ризикам, які притаманні спонсорській (основній) компанії. Тут велике значення має дистанція між основною компанією та СПК. При відсутності належної дистанції,

новостворена компанія не буде виступати СПК, а лише дочірнім підприємством основної.

Як свідчить світовий досвід, у більшості випадків використання СПК є вимогою, встановленою державним сектором, фінансистами, гарантантами або підрядниками проекту для приватної компанії. Концептуально механізм діяльності СПК працює у дворівневій системі: у юридичній та фінансовій площині. Крім того, різні інфраструктурні проекти мають різну структуру СПК. Наприклад, структура СПК кардинально відрізняється при реалізації проектів у сфері енергоефективності, телекомунікаційних, транспортних та соціальних проектів.

Функціональність СПК та її зв'язок з різними учасниками проекту визначають фінансову стратегію проектного фінансування інфраструктурних проектів за участю СПК. Через технічну та екологічну складність здійснення інфраструктурних проектів, проект вимагає деяких витрат вже на етапі проектування. Тому в цьому випадку доцільно почати реалізацію фінансової стратегії за рахунок інвестицій власних коштів інвесторів/спонсорів у проект. Це найпростіший механізм накопичення капіталу. Сума власних коштів спонсорів, інвестованих на початковому етапі проекту, достатня для

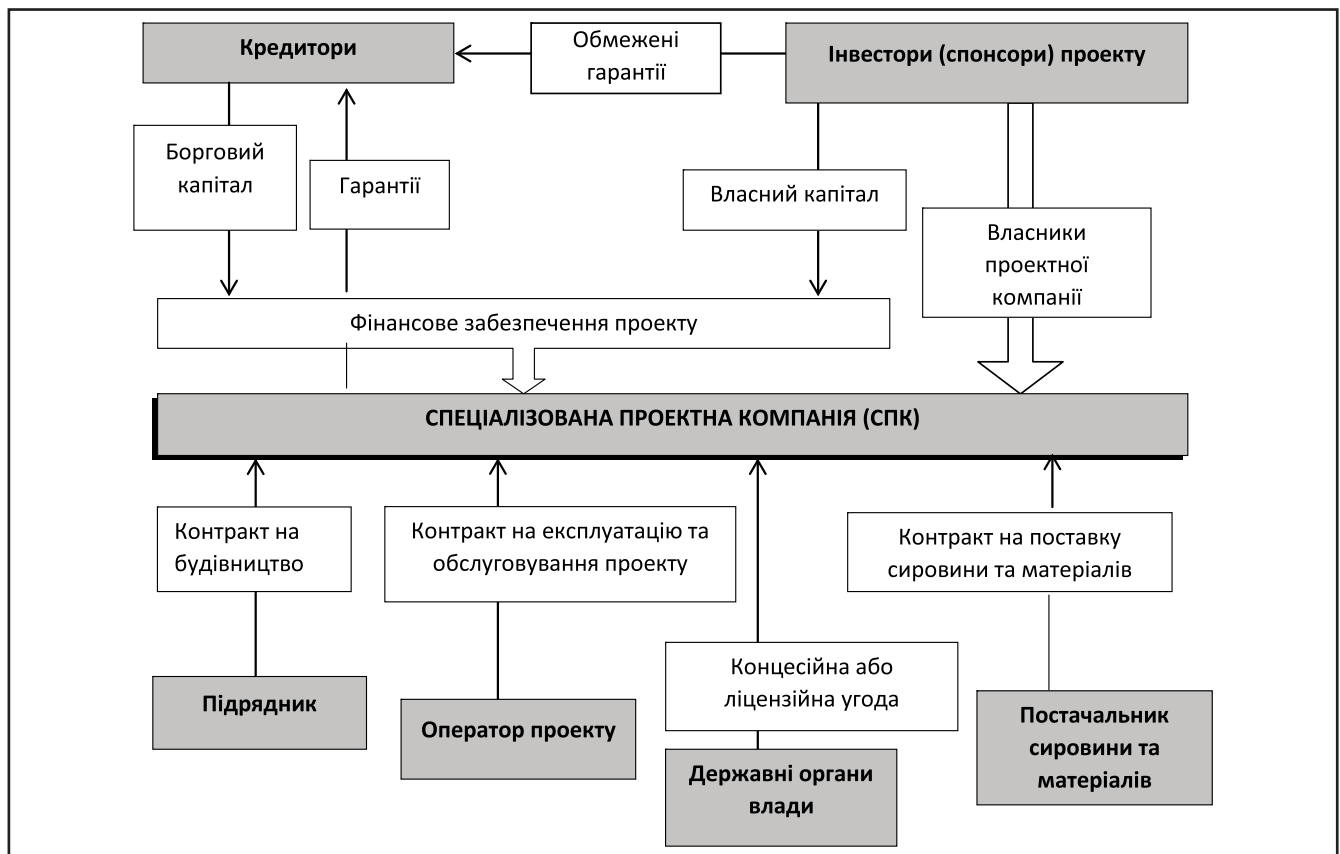

Рисунок 2. Схема організації проектного фінансування за участі СПК [14]

діяльності на етапі проектування проекту. Так, на стадії розробки проекту (передінвестиційній фазі життєвого циклу проекту) власний капітал проекту як правило переважає над борговим. Проте через об'єктивні обмеження обсягу фінансування таких проектів, схема його фінансування передбачає доповнення іншими джерелами протягом певного періоду часу, особливо на етапі реалізації, оскільки проект потребує постійного надходження основних фінансових ресурсів. Тому в подальшому, на стадії реалізації проекту починає домінувати борговий капітал. Зокрема, збільшити капітал за проектом можливо шляхом випуску облігацій, якщо в цьому є нагальна потреба.

В подальшому (протягом експлуатаційної фази життєвого циклу проекту) може бути збільшена частка власного капіталу приватних інвесторів. Поступово, з розвитком СПК та збільшенням її масштабів виникає потреба у диверсифікації джерел фінансування. Таким чином поєднання різних фінансових інструментів у межах фінансової стратегії проекту забезпечує його необхідним капіталом та зменшує фінансові ризики СПК. А це в свою чергу дозволяє проектній компанії створити позитивну кредитну історію та оптимізувати борговий тягар.

Неналежне налаштування СПК є тягарем для проекту, що може змусити реструктуризувати борговий механізм і навіть сприяти банкрутству гігантських компаній. Злагожені ж зусилля уряду та приватного сектору, а також сприятливі політичні, правові та фінансові механізми впливатимуть на поступову реалізацію успішної фінансової стратегії СПК.

Тож діяльність спеціалізованих проектних компаній має важливе значення для успішного фінансового завершення інфраструктурних проектів, що здійснюються на принципах державно-приватного партнерства.

На сьогоднішній день основні напрямки ринкової трансформації інфраструктури України базуються на відповідних положеннях загально-

державної Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року».

Зважаючи на той факт, що транспортна інфраструктура України є однією з найважливіших інфраструктурних галузей матеріального виробництва, яка забезпечує виробничі і невиробничі потреби економіки та населення в усіх видах перевезень, то його ефективне функціонування є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічної діяльності, задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях, захисті економічних інтересів України.

В цілому, транспортна система України має істотний потенціал для поліпшення сукупної продуктивності та регіональної конкурентоспроможності, проте вимагає великих інвестицій в автодороги і залізницю. Так, у 2012 р. підприємствами транспортного сектору освоєно майже 27,5 млрд. грн. інвестицій, що становило близько 11% загального обсягу інвестицій в економіку України. Протягом наступних двох років інвестиції у транспортну систему зменшувалися, і відповідно у 2013 та 2014 р.р. становили майже 16 млрд. грн. та 14 млрд грн., що складало 7% загального обсягу інвестицій в економіку. За останні два роки ситуація у визначеному напрямі дещо покращилася (див. таблицю).

Не дивлячись на деяке покращення фінансування транспортної інфраструктури України, однак вона продовжує відчувати гостру нестачу інвестицій для свого розвитку. Зважаючи на те, що на фінансування у сфері інфраструктури з державного бюджету України у 2017 р. заплановано виділити 64 123 тис. грн., що становить лише майже 0,01% видатків загального фонду Бюджету України [16], водночас розвиток транспортної інфраструктури у країнах ЄС є однією з найбільших статей бюджетних витрат. Тож можна стверджувати, що збережеться тенденція інвестування транспортного сектору переважно за рахунок власних коштів підприємств транспорту

Інвестиції в основний капітал за видами транспорту в Україні, млн.грн. [15]

Вид транспорту	2012 р.	2013 р.	2014р.	2015р.	2016р.
Наземний	12 604,8	4808,5	3455,8	7,218,0	14957,2
Водний	113,5	91,1	208,1	333,8	234,1
Авіаційний	779,0	519,4	320,1	658,7	697,6
Допоміжні транспортні послуги	14334,7	10756,4	9972,0	8067,5	8848,8
Усі види транспорту	27 832,0	16 175,4	13956,0	16 278,0	24 737,7

та кредитів банків. Проте згідно з оцінками Світового банку, Україна мала б витратити близько 1,5 відсотка ВВП лише на утримання автошляхів, а потреба в інвестиціях складає приблизно 2,5 млрд. дол. на наступні 5 років [17]

Висновки

Фінансування інфраструктурних проектів України позитивно вплине, зокрема, на транспортну забезпеченість країни як важливу складову інфраструктури економіки України, а також на задоволення потреб економіки та виробництва у перевезеннях, стимулюватиме економічне зростання країни, сприятиме залученню кваліфікованих кадрів, призведе до впровадження інноваційних процесів та технологій, а також підніме її конкурентоздатність на міжнародних ринках.

Також формування національно-економічної системи ринкового типу, та шлях до Європейської економічної системи висувають перед Україною вимоги реорганізації транспортно-економічних зв'язків, підвищення основних техніко-економічних показників діяльності всіх видів транспорту.

Реалізація таких кроків вимагає масштабних інвестицій і непростих організаційних рішень. Тож з метою реалізації великих інфраструктурних проектів в умовах браку достатніх бюджетних та квазі-бюджетних коштів доцільно використовувати механізм проектного фінансування на принципах ДПП як один із поширених механізмів фінансування інфраструктури у світовій практиці.

Список використаних джерел

1. Проджект файненсинг. Технологии финансирования инвестиционных проектов [Текст] : практикум / А. Э. Баринов. – М. : Ось-89, 2007. – 432 с.
2. Бочаров В.В. Финансовый инжиниринг / Бочаров В.В. – СПб. : Питер, 2004. – 400 с.
3. В.С. Esty, Modern Project Finance: A Casebook / John Wiley & Sons, 2004 p.25
4. Йескомб Э.Р. Принципы проектного финансирования / Э.Р. Йескомб; пер. с англ. И.В.Васильевской / Под общ. ред. Д.А.Рябых. – М.: Вершина, 2008. – С.98–100.
5. Лебедев П. Проектное финансирование: Факторы успеха // Консультант. – 2005. – №11. / [Електронний

ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.iteam.ru/publications/project/section_36/article_2419

6. Катасонов В.Ю. Проектне фінансування / В.Ю. Катасонов, Д.С. Морозов. – М.: «АНКИ», 2000 р. – 272 с.
7. Бардиш Г. О. Проектне фінансування : підручник / Г. О. Бардиш. – К.: Хай-Тек Прес, 2008. – 463 с.
8. Жуков В.В. Проектне фінансування : навч. Посібник / В.В. Жуков. – 2-ге вид. [випр. і доп.]. – Харьков : Вид-во «ІНЖЕК», 2004. – 236 с.
9. Куриленко Т. П. Проектне фінансування / Т. П. Куриленко. – К.: Кондор, 2006. – 208 с.
10. Пересада А. А. Проектне фінансування: Підручник / Пересада А. А., Майорова Т. В., Ляхова О. О. – К.: КНЕУ, 2005. – 735 с.
11. Сословський В.Г. Проектне фінансування / В.Г. Сословський. – Львів: Новий Світ – 2000», 2011. – 261с.
12. Global infrastructure investment : The role of private capital in the delivery of essential assets and services [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwc.com/gx/en/industries/assets/pwc-gii-global-infrastructure-investment-2017-web.pdf>
13. ARCADIS: third global infrastructure investment index 2016 bridging the investment gap [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://www.arcadis.com/media/3/7/E/%7B37E96DF6-82D5-45A6-87D8-5427637E736D%7DAG1015_GIII%202016_ONLINE%20FINAL_SINGLE%20PAGES.pdf
14. Майорова Т.В., Ляхова О.О. Система організації процесу проектного фінансування Фінанси, облік і аудит / Майорова Т.В., Ляхова О.О. // Фінанси, облік і аудит: зб.наук.праць ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. – випуск 2 (28). – Київ: КНЕУ, 2016. – С.104–117
15. Офіційний сайт міністерства інфраструктури України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mtu.gov.ua/content/byudzheth-ministerstva.html>
16. Закон України «Про державний бюджет України на 2017 рік» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1801-19>
17. ВБ: Транспортная система Украины нуждается в миллиардных инвестициях [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/269821/vb-trasportnaya-sistema-ukrainy-nuzhdaetsya-v-milliardnyh-investitsiyah>

Л.Е. СУХОМЛИН,

к.е.н., старший науковий співробітник відділу модернізації вищої освіти,
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Методологічні підходи до макроекономічного планування системи вищої освіти

У статті за результатами аналізу методів регулювання розвитку вищої освіти на загальноєвропейському та у світовому освітньому просторі запропоновані методологічні підходи до планування розвитку вітчизняної системи вищої освіти. Наведено концептуальні підходи до планування, сформульовано специфічні принципи організації планування. Визначено характерні чинники, критерії, показники, механізми забезпечення запланованого розвитку.

Ключові слова: вища освіта, планування, методологія, концепція, чинники розвитку, критерії, показники, інструменти забезпечення розвитку.

Л.Е. СУХОМЛИН,

к. э. н., старший научный сотрудник отдела модернизации высшего образования,
ГНУ «Институт модернизации содержания образования»

Методологические подходы к макроэкономическому планированию системы высшего образования

В статье на основе результатов анализа методов регулирования развития высшего образования в общеевропейском и в мировом образовательном пространстве предложены методологические подходы к планированию развития отечественной системы высшего образования. Приведены концептуальные подходы к планированию, сформулированы специфические принципы организации планирования. Определены характерные факторы, критерии, показатели, механизмы обеспечения запланированного развития.

Ключевые слова: высшее образование, планирование, методология, концепция, факторы развития, критерии, показатели, инструменты обеспечения развития.

L. SUHOMLIN,

Ph.D Institute of education content modernization

Methodological approaches to macroeconomic planning of the higher education system

In the article, based on the results of the analysis of methods for regulating the development of higher education in the pan-European and in the world educational space, methodological approaches to planning the development of the domestic system of higher education were proposed. Conceptual approaches to planning are presented, specific principles of planning organization are formulated. Identified factors, criteria, indicators, mechanisms for ensuring planned development are determined.

Keywords: higher education, planning, methodology, concept, development factors, criteria, indicators, development tools.

Постановка проблеми. Загальновизначним є твердження, що освіта – це система цілеспрямованого впливу суспільства на власне підростаюче покоління з метою його адаптації до суспільних потреб. Вона повинна забезпечити всебічний духовний і культурний розвиток кожного члена суспільства і, що особливо стосується вищої освіти – задоволення поточних і майбутніх потреб держави у кваліфікованих фахівцях. Концептуальною основою функціонування освітньої системи є поєднання освіт-

ніх потреб суспільства і особистісних потреб в освіті людини.

Сучасний етап розвитку нашої країни характеризується низкою визначальних соціально-економічних процесів, пов'язаних з переходом до ринкових умов господарювання, інформатизацією суспільства, глобалізацією економічних відносин, підвищенням ролі людини, утому числі її знань, умінь, виробничих навичок, тощо. Ці процеси, особливо світового розвитку мають безпосередній вплив на відкрите суспільство, економіку України

і висувають нові задачі з її інтеграції до світового, загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного, економічного середовища, що, у свою чергу, актуалізує проблему трансформування системи освіти України. Водночас виникає й більш конкретне наукове і практичне завдання щодо формування нових підходів до цілеспрямованого в інтересах суспільства і конкретної людини управління системою вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений науковцями Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» на першому етапі науково-дослідної роботи на тему «Макроекономічне планування системою вищої освіти України: філософія та методологія» показує постійно зростаючий інтерес світового та вітчизняного наукового товариства до питань управління системою вищої освіти. Зокрема, проблеми розвитку освіти у сучасному світі розглядали зарубіжні дослідники Л. Барроуз, К. Гумбольдт, Б. Джонстоун, М. Квієк, Ф. Кумбс, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Парсонс, Г. Хауг, М. Фуллан та ін.

Значну увагу цій суспільно значимій проблемі надавали у своїх дослідженнях вітчизняні науковці В. Андрущенко, О. Безгін, В. Гапон, І. Грищенко, М. Згуровський, М. Клименюк, О. Кратт, В. Кремень, Е. Кузнецов, С. Ніколаєнко, Т. Огаренко, С. Рамзанов, В. Сафонова, С. Семенюк.

Глибоко проаналізували проблеми реформування вітчизняної вищої школи у своїх монографіях В. Бобров, М. Коваленко, І. Мусієнко, В. Огаренко.

Свої дисертаційні дослідження присвятили цій проблемі Л. Антошкіна, О. Григор'єва, І. Кочарян, В. Макаренко, Т. Оболенська, К. Парсяк.

Розпочато жваве обговорення питань готовності вищих навчальних закладів України до реалізації вимог нового Закону про вищу освіту.

В публікаціях важливу увагу приділено і питанню макроекономічного планування освіти. Однак, на наш погляд, при цьому недостатньо розкриті питання методології макроекономічного планування. Дослідити його окремі аспекти ставиться за мету у даній статті. Надбання у вітчизняній освітянській сфері, як показують результати аналізу публікацій, відповідали рівню духовного, культурного, наукового розвитку суспільства на попередніх етапах. Однак, сучасний етап розвитку нашого суспільства вимагає уточнення підходів до управління системою вищої освіти, приведення її у відповідність тенденціями сучасного

етапу культурного, соціального і економічного розвитку, потребам завтрашнього суспільства.

Мета статті. Україна визначила вектор свого майбутнього розвитку. Це інтеграція до європейської спільноти, до європейського економічного простору. Вхідження до цього простору означає й адаптацію до умов функціонування, характерних для європейських країн, трансформування соціальних та економічних процесів внутрішнього життя України відповідно до особливостей їх протікання у країнах Європи. Сказане повною мірою стосується й вітчизняного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення досліджень і публікацій зарубіжних і вітчизняних авторів дає підстави визначити, що для розвинутих країн Європи і світу в цілому наприкінці ХХ і початку ХХІ століття були найбільш характерними тенденції розвитку до яких ми відносимо:

- глобалізацію економічних відносин;
- інформатизацію суспільства;
- зростання ролі інтелектуального капіталу, підвищення, зокрема, ролі людини на виробництві і перехід до економіки знань;
- помітне збільшення питомої ваги сфери послуг у національному господарстві;
- спрямування економіки у інноваційному напрямку розвитку тощо.

Саме ці тенденції визначають, на переконання дослідників [1], перспективний напрям економічного розвитку, є провісниками майбутніх світової і національних економіки – базису розвитку у всіх сферах суспільного життя, у т.ч. і освітній сфері.

Принципові зміни, що відбуваються у економічному базисі суспільства, зумовлюють, зокрема, необхідність змін у системі підготовки кадрів, знання, уміння, навички яких повинні відповідати особливостям сучасної і вимогам завтрашньої економіки.

Методологічним підґрунтям цих змін є, на думку І. Кочарян, комплексне забезпечення усіх суб'єктів господарської діяльності національної економіки фахівцями потрібних спеціальностей [2, с. 8]. Потрібність спеціальностей, вимоги до компетентностей фахівців й визначаються вказаними тенденціями, особливостями сучасного економічного розвитку. Слідування цим вимогам, які визначаються аналізом сучасного стану і прогнозування майбутніх економічних процесів, становлять методологічну основу управління процесами у вищій школі.

Модель компетентного фахівця повинна враховувати рекомендації Єврокомісії стосовно восьми базових компетенцій, якими повинен по-слугуватися кожний європеєць. До них належать:

- Компетенція у галузі рідної мови;
- Компетенція у сфері іноземних мов;
- Математична, фундаментальна природно-наукова та технічна компетенція;
- Комп'ютерна компетенція;
- Навчальна компетенція;
- Міжособистнісна, міжкультурна, соціальна та громадська компетенції;
- Компетенція підприємливості;
- Культурна компетенція.

З огляду на особливу значимість початкового етапу формування методології макроекономічного планування системи вищої освіти – аналізу особливостей, тенденцій сучасного економічного розвитку, розглянемо деякі з них і вивчимо їх взаємозв'язок з проблемою управління вищою освітою. Так, у своєму дисертаційному дослідженні В. Світлична визначає, що економіка, заснована на знаннях, – це принципово нове явище, що веде до кардинальної зміни корінних основ економіки і суспільства в цілому, становлення нової парадигми суспільно-економічного розвитку і наукового пізнання [3, с. 6]. Проведений автором теоретичний аналіз наукових робіт, присвячених характеристиці економіки знань, дозволив зробити висновок, що економіка знань як нова форма економічних відносин інтегрує в себе основні існуючі на цей час концепції сучасності. При ньому поняття «економіка знань» розглядається багатогранно, як: сфера діяльності, яку пов'язано з процесами створення, поширення, використання знань (сектор знань); самостійний об'єкт дослідження, наука, що вивчає конкретну предметну галузь; характеристика стану, етапу розвитку економіки й суспільства, при якому знання виступають визначальним фактором їх розвитку; інноваційна економіка, оскільки тільки знання може бути основою для формування потреби і втілення у життя нововведень; постіндустріальна економіка, однією з головних рис якої є збільшення питомої ваги сфери послуг у матеріальному виробництві; як інформаційна і мережева економіка, де знання, втілені у інформацію, є головним чинником виробництва.

Постіндустріальна епоха і сучасний науково-технічний розвиток суспільства призвели до того,

що головним ресурсом у світі сьогодні стає людський капітал. Людина, її особистість, індивідуальність, творчий потенціал та здібності, бажання та задуми, творча наснага та креативність, освіта та відповідальність становлять основу будь-якої діяльності. За таких умов людський капітал є сукупною вартістю набутих знань, умінь і навичок людини, що перетворюється на основу економічного розвитку окремого підприємства (організації), подальшого соціально-економічного прогресу національних економік та глобальної економіки в цілому [3, с. 8].

Для економістів-дослідників вже не потребуються докази, що в сучасній економіці відбуваються процеси у зміні капіталу у традиційному розумінні на знання як найважливіший засіб економіки. Тож, безнадійно відсталими у своїх знаннях, набутих компетенція будуть сьогоднішні і завтрашні випускники, якщо сучасна вища школа не зможе допомогти їм досягнути, зрозуміти ці принципові глибокі зміни у економіці та якщо вони не будуть впевнені, що основа економіки знань – це освіта, що у сучасному світі рушійна сила економіки – конкуренція дедалі більш зводиться до конкуренції знань, інтелектуальних капіталів підприємств.

Вплив глобалізації світових товарних ринків на процеси трансформації вітчизняної системи вищої освіти, формування нових, суттєво підвищених вимог до професійних компетенцій випускників вишів досліджено у монографії [1].

Сучасний науковий пошук призвів і до появи нової парадигми суспільного розвитку – парадигми сталого розвитку. Саме поняття сталого розвитку в його сучасному значенні було сформульовано в доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (комісія Брутланд) у 1987 році: це розвиток, який забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, а також проблем сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб сучасного та наступних поколінь людства [4].

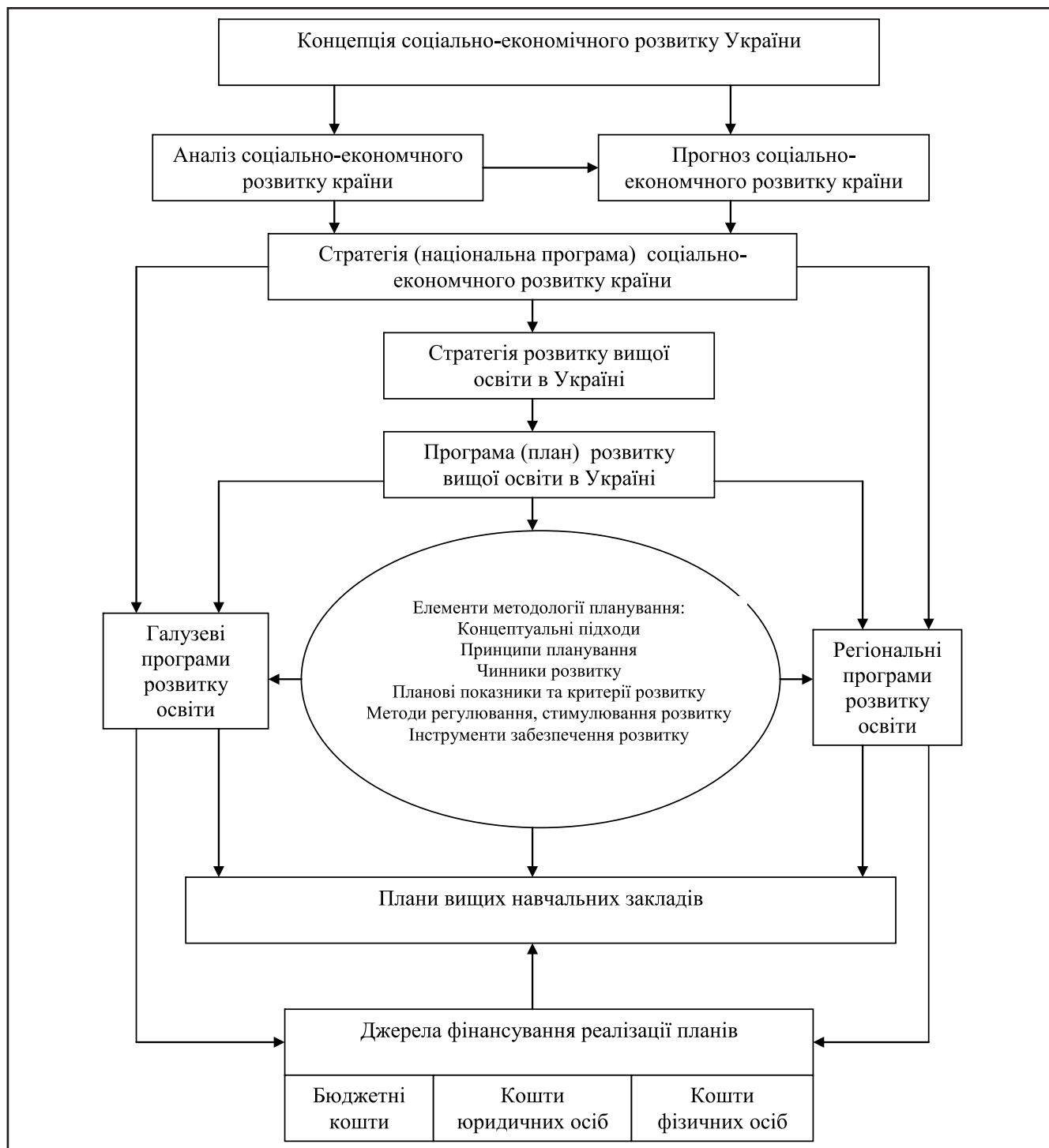
Освіта, що відповідає вимогам сталого розвитку, принципово відрізняється від екологічної освіти, перш за все, методологічними цільовими настановами, спрямованими на становлення освіти нового типу. По-друге, вона не є особливою «вертикальною організованою освітньою системою» як математична, фізична, хімічна, екологічна освіти. Цей вид освіти – нова форма «освіти,

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

що проникає», або «пронизує» практично всі галузі (природничу, гуманітарну та технічну). Тобто цей процес можна розглядати як горизонтальну диференціацію освіти сталого розвитку, на відміну від вертикальної освіти (дошкільна освіта та виховання, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта, а також освіта для дорослих, неформальна освіта та просвіта [3]. Сказане показує необхідність

удосконалення і засад управління, зокрема, планування розвитку вищої освіти.

Макроекономічне планування вищої освіти, як пише І. Кочарян, – це основний вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних і оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей. Складовими частинами системи макроекономічного планування є національна, галузеві та регіональні про-

Схема організації макроекономічного планування системи вищої освіти в Україні

грами [2, с. 8]. Всі елементи цієї системи спрямовуються на найбільш повне забезпечення потреби національної економіки у необхідних спеціалістах.

Методологія планування – це сукупність методів, що застосовуються в плануванні системи вищої освіти. Порядок її реалізації наводиться на рисунку. Зокрема, методологічні підходи до макроекономічного планування системи вищої освіти базуються на прогнозах розвитку господарського комплексу країни з визначенням потреб у фахівцях за номенклатурою спеціальностей, стратегії розвитку вищої освіти у країні і реалізуються послідовними кроками: формування концептуальних підходів до планування, уточнення принципів планування, визначення чинників розвитку, кількісних показників розвитку системи, методів регулювання і стимулювання їх досягнення та організаційно-економічних інструментів забезпечення досягнення запланованих результатів.

Концептуальні підходи до планування розвитку вищої освіти повинні враховувати досвід розвинених країн світу, які будують свою економічну політику, засновану на знаннях, інформації та екологізації науки та виробництва [5, с. 30] ґрунтуються на принципах системності, логіки, засадах теорії прийняття рішень макроекономічного планування та прогнозування, моделювання [2, с. 101]. Базовими для формування планів можуть стати концепція сталого розвитку та інноваційна парадигма розвитку економіки країни.

Дослідники формулюють низку принципів організації планування. Однак, враховуючи предмет нашого дослідження, виділимо найбільш визначальні з них:

1. Врахування тенденцій соціально-економічного розвитку суспільства, економіки країни;

2. Прогнозування майбутніх потреб суспільства у кваліфікованих кадрах за основними спеціальностями, необхідними господарському комплексу країни;

3. Формування державного замовлення на підготовку фахівців за основними і новими спеціальностями на основі національної стратегії, програми соціально-економічного розвитку і з урахуванням масштабів підготовки фахівців за кошти юридичних та фізичних осіб;

4. Горизонтальна диференціація освіти, побудованої на засадах освіти сталого розвитку;

5. Розширення компетентностей фахівців конкретної сфери діяльності (економіка, фінанси,

менеджмент, технологія виробництва, психологія праці, соціально-трудових відносин тощо. Це пов'язується з багатоплановим і багатофункціональним процесом управління виробничо-економічними процесами, який об'єктивно зумовлює розширення компетенцій фахівця на суміжній сфері діяльності як умову (базу) його творчої активності у виробничому процесі);

6. Організація, самоорганізація безперервної освіти впродовж всього життя фахівця.

Принципи планування вищої освіти реалізуються з урахуванням наступних чинників розвитку: історичні, політичні і соціальні умови; культурно-національні традиції, погляди; сучасні міжнародні тенденції [2, с. 57].

З урахуванням вимог Закону України «Про вищу освіту» [6] та вище зазначених методологічних засад визначаються планові показники або конкретні чисельні та інституціональні, структурні завдання розвитку системи вищої освіти, формуються правові, ідеологічні, економічні у т.ч. бюджетні механізми регулювання та стимули розвитку, визначаються конкретні інструменти забезпечення досягнення запланованих критеріїв, показників розвитку системи.

Висновки

Узагальнення проблем та шляхів удосконалення методологічних підходів до макроекономічного планування системи вищої освіти України дозволяє зробити наступні висновки.

Входження вітчизняної системи вищої освіти до загальноєвропейського освітнього простору вимагає адаптації методів управління її розвитком до напрацьованих і таких, що підтвердили свою ефективність, методів управління освітою у розвинутих країнах. Такої адаптації потребують і методи планування розвитку системи вищої освіти.

Принциповими напрямками удосконалення вітчизняної системи макроекономічного планування розвитку вищої освіти повинні стати:

- врахування сучасних світових тенденцій наукового, технічного, економічного і соціального розвитку суспільства;

- прогнозування соціально-економічного розвитку країни і врахування його результатів при розробці прогнозів і програм розвитку системи вищої освіти;

- удосконалення методології, концептуальних підходів, методів формування загальнодержав-

них, галузевих, регіональних програм розвитку вищої освіти, визначення критеріїв і показників, методів державного регулювання розвитку.

Методи макроекономічного планування підготовки фахівців потребують конкретизації та подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Фінансові інновації і шляхи підвищення компетентностей фахівців з фінансів: колективна монографія / [Під наук. ред. д.е.н., професора М.А. Коваленка]. – Херсон: ХНТУ, 2017. – 138 с.

2. Кочарян І.С. Макроекономічне планування в управлінні системою вищої освіти в Україні: дис. ... докт.економ.наук: 08.00.03 Кочарян Інна Сергіївна. – Полтава, 2016. – 442 с.

3. Світлична В.Л. Розвиток кадрового потенціалу промислового підприємства за умов економіки знань: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 Світлична Вікторія Леонідівна. – Одеса, 2017. – 24 с.

4. Освіта для сталого розвитку. Національна доповідь за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dea.gov.ua/chapter/osvita-dlya-stalogo-rozvitku-nacionalna-dopovid-skorochocho>.

5. Вища освіта, наука, виробництво: теорія і практика інтеграції у сфері фінансів: колективна монографія / [За гол. ред. д.е.н., професора М.А. Коваленка]. – Херсон: ХНТУ, 2015. – 172 с.

6. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37 – 38. – ст. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>

УДК 338.43:338.48:005.332.2(477)

Л.Ю.ЧОБАЛЬ,

к.е.н., доцент кафедри менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Організаційні аспекти розвитку сільського туризму в Україні

Розглянуто вигоди туристичної фірми від правильного розуміння споживачів. Дано трактування поняття «туристичний маркетинг». Виокремлено три основні функції, які може виконувати маркетинг в сільському зеленому туризмі, зокрема: 1) налагодження контактів з туристами; 2) розвиток галузі; 3) контроль. Охарактеризована залежність рівня ефективності агросадиби від соціально-економічних умов, розвиненості інфраструктури і привабливості населеного пункту. Наведено визначення поняття «туристичний кластер» як об'єднання організацій та господарств, взаємопов'язаних в розвитку туристичного продукту на сільських територіях.

Ключові слова: сільський туризм, туристичний маркетинг, ринок, споживачі, ефективність, інновації, інформаційна політика, підприємництво, туристичний кластер.

Л.Ю.ЧОБАЛЬ,

к.э.н., доцент кафедры менеджмента туристического и гостинично-ресторанного бизнеса
Ужгородского торгово-экономического института
Киевского национального торгово-экономического университета

Организационные аспекты развития сельского туризма в Украине

Рассмотрены выгоды туристической фирмы от правильного понимания потребителей. Дана трактовка понятия «туристический маркетинг». Выделены три основные функции, которые может выполнять маркетинг в сельском зеленом туризме, в частности: 1) налаживание контактов с туристами; 2) развитие отрасли; 3) контроль. Охарактеризована зависимость уровня эффективности агроусадыбы от социально-экономических условий, развитости инфраструктуры и привлекательности населенного пункта. Приведены определения понятия «туристический кластер» как объединения организаций и хозяйств, взаимосвязанных в развитии туристического продукта на сельских территориях.

Ключевые слова: сельский туризм, туристический маркетинг, рынок, потребители, эффективность, инновации, информационная политика, предпринимательство, туристический кластер.

Ph.D., assistant professor of the department of management of tourism and hotel–restaurant business of the Uzhhorod Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics

Organizational aspects of rural tourism development in Ukraine

The benefits of tourism firm from properly understanding of consumers are considered. The interpretation of the concept of «tourism marketing» is given. Three main functions that marketing can perform in rural green tourism are singled out, including: 1) the establishing of contacts with tourists; 2) the development of the industry; 3) control. Farmstead dependence from farmstead efficiency level on the socio–economic conditions, infrastructure development and attractiveness of the settlement is characterized. An definition of «tourism cluster» as an association of organizations and enterprises, related to tourism product development in rural areas is made.

Keywords: *rural tourism, tourism marketing, market, customers, efficiency, innovation, information policy, entrepreneurship, tourism cluster.*

Постановка проблеми. Переведення економіки країни на ринкові засади відкрило простір для прояву приватної ініціативи та вивільнення на цій основі підприємницького потенціалу не лише у виробничо–господарських формуваннях, а й домогосподарствах на сільських територіях. Селяни, взявши на себе зобов'язання з виробництва переважної частини сільськогосподарської продукції, водночас почали серйозно займатись її реалізацією та шукати нетрадиційні для 1990–х років способи отримання прибутку з метою забезпечення своїх родин. Сільський туризм стає новим витком у розвитку сільських територій України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку сільського туризму в світі та Україні досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені: вітчизняні науковці, зокрема: В. Гловацька, Ю. Зінько, М. Рутинський, Т. Пінчук, Р. Тринько, Н. Ротге, А. Таксанов та інші.

Тема сільського зеленого туризму є досить широкою, але в своїх роботах автори здебільшого показують загальні проблеми сільського зеленого туризму, залишаючи поза увагою організаційно–економічні аспекти і це потребує подальших досліджень.

Мета статті – визначити і обґрунтувати організаційні аспекти розвитку сільського туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Туризм є однією з небагатьох галузей національного господарства, де спостерігається постійна тенденція до збільшення кількості робочих місць і стабільних надходжень до Державного бюджету. В останні роки поряд зі старими (традиційними) поступово розвиваються і нові (поки що нетрадиційні) види туризму. Одним з альтерна-

тивних шляхів підвищення рівня життя сільського населення, охорони навколишнього природного середовища, поліпшення екологічної ситуації у сільській місцевості Концепцією Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. визначено розвиток сільського аграрного туризму, народних промислів, підприємництва тощо [4].

Туристичне підприємство, пропонуючи послуги, які ефективно задовольняють потреби і запити клієнтів, буде щедро нагороджене. І навпаки, той, хто не зуміє мотитися цього, буде покараний втраченою споживачів. Саме тому вивчення споживачів у сфері туризму можна назвати найважливішим завданням маркетингу [7].

Маркетинг, що представляє собою систему ринкового управління сучасним бізнесом, передбачає, з одного боку, ретельне всебічне та систематичне вивчення потреб, смаків та особистих переваг споживачів, орієнтацію на них виробництва, забезпечення адресності запропонованих товарів на ринок, з другої – направлений і активізований вплив на ринок, формування потреб.

Вважають, що дослідження споживачів, виявлення основних мотивів придбання послуг і аналіз поведінки споживачів озброює керівників і фахівців туристичної фірми могутнім арсеналом, без якого неможлива успішна діяльність на сучасному ринку – знання свого клієнта.

Правильне розуміння споживачів надає туристичній фірмі можливості: прогнозувати їх потреби; виявляти послуги, що користуються найбільшим попитом; удосконалення взаємин з потенційними клієнтами; завоювати довіру клієнтів за рахунок розуміння їхніх запитів; розуміти, чим керу-

ється клієнт, приймаючи рішення про придбання туристичних послуг; з'ясувати джерела, що використовують клієнти при ухваленні рішення про купівлю; встановлювати, хто і яким чином впливає на вироблення та ухвалення рішення про придбання туристичного продукту; виробляти відповідну стратегію маркетингу і конкретні елементи найбільш ефективного комплексу маркетингу; створювати систему зворотного зв'язку зі споживачами туристичних послуг; налагоджувати ефективну роботу з клієнтами.

Туризм за своїми основними характеристиками не має жодних принципових відмінностей від інших форм господарської діяльності. Тому всі існуючі положення сучасного маркетингу можуть бути сповна застосовані і в туристичній сфері.

Водночас у туризмі є специфіка, яка відрізняє його не тільки від торгівлі товарами, але й від інших форм торгівлі послугами. Тут має місце торгівля як послугами, так і товарами (за оцінками спеціалістів, частка послуг у туризмі складає 75%, товарів – 25%), а також особливий характер споживання туристичних послуг і товарів на місці їх виробництва, більше того, в певній ситуації.

У традиційному виробництві, де результат праці – конкретний товар чи продукція – поняття маркетингу має більш конкретний зміст. У туризмі результат діяльності зводиться до туристичного продукту, якому притаманні певні специфічні особливості, що суттєво впливають на маркетингову діяльність у туризмі. Як немає однозначного визначення маркетингу загалом, так і відсутнє єдине трактування маркетингу туризму. Виходячи з визначення поняття «турист», яке дає ВТО, французькі спеціалісти Р. Ланкар і Р. Олле зазначають, що туристичний маркетинг – це серія основних методів і прийомів, вироблених для дослідження, аналізу і вирішення поставлених завдань. Головне, на що мають бути спрямовані ці методи і прийоми, – виявлення можливостей найбільш повного задоволення потреб людей з точки зору психологічних і соціальних факторів, а також визначення способів найбільш раціонального, з фінансової точки зору, ведення справ туристичними підприємствами, які дозволяють враховувати виявлені або приховані потреби в туристичних послугах.

Маркетинг, як в туризмі взагалі, так і в сільському зеленому туризмі – це загальна система координаційної діяльності певного туристичного господарства в процесі розробки, виробництва

туристичного продукту з метою реалізації для отримання прибутку шляхом задоволення потреб споживача (туриста).

Також це стосується і маркетингу сільського зеленого туризму, який є специфічним видом туризму, оскільки в цьому виді господарювання об'єднані дві галузі – сільське господарство та туризм, галузі як би кардинально різні.

Потрібно виокремити три основні функції, які може виконувати маркетинг в сільському зеленому туризмі: 1) налагодження контактів з туристами; 2) розвиток галузі; 3) контроль.

Метою налагодження контакту з туристами є переконання їх у тому, що саме місце, яке їм пропонується, і послуги, вигоди та товари, які там надаються, повністю відповідають тим бажанням, які вони очікують.

Розвиток галузі передбачає впровадження інновацій, що зможуть забезпечити нові можливості для збуту туристичного продукту та диверсифікації господарства загалом.

Функція контролю передбачає аналіз результатів господарської діяльності з просування агротуристичних послуг на ринок та перевірку того, як ці результати показують успішне використання можливостей агротуристичного господарства.

Система маркетингу в агротуристичній діяльності – це система, яка включає в себе широкий спектр програм зі створення продукту та його реалізації, найбільш ефективної діяльності підприємства на існуючому ринку. Спрямування туристичного маркетингу залежить від категорії агрооселі і базується на колі тих проблем, що необхідно вирішувати як у найближчий період, так і в подальшому. Також необхідно визначити методи, форми та напрямки маркетингової діяльності, які підприємство підкреслює як основні. При цьому велику роль відіграють як рівень конкуренції, так і стан кон'юнктури ринку, а також монополізація цієї галузі, можлива взаємодія підприємства з різними ринками та галузями виробництва, залежно від коливальності, що формує маркетингова програма підприємства.

Індивідуальному підприємцеві доцільно почати свій бізнес з пошуку спілки власників садиб (в Україні провідна організація – Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму) або асоціації туроператорів (якщо такі існують за місцем його проживання), яким він може запропонувати свої послуги із розміщення гостей. Якщо та-

ка асоціація існує за місцем проживання власника агросадиби, то краще відразу звернутися до неї з проханням про включення нової садиби до бази даних або мережі агросадиб. Включення до мережі агросадиб припускає укладання двостороннього договору між власником агросадиби і спілкою або туроператором. У цьому договорі визначаються зобов'язання сторін із обслуговування гостей. До зобов'язань власника садиби звичайно відносяться надання житла, що відповідає визначеним санітарно-гігієнічним нормам, вимогам безпеки та інших спеціальних нормативів. До зобов'язань туроператора відносяться гарантії вчасно подати заявку на проживання клієнта, оплатити за послугу в обговорений термін (до заселення клієнта чи після), проводити необхідну рекламну кампанію й інші зобов'язання.

Ефективність агросадиби прямо пов'язана з визначеними соціально-економічними умовами, розвиненістю інфраструктури і привабливістю населеного пункту і дестинації, відвідуваних різними категоріями туристів і бізнесменів. Наприклад, село-курорт має набагато більший потенціал привабливості для мандрівників, ніж невелике село, розташоване вдаліні від транспортних магістралей. З іншого боку, якщо це село до того ж виявляється єдиним, розташованим поблизу унікальних природних визначних пам'яток, куди прагнуть потрапити деякі категорії туристів, то попит на послуги розміщення в агросадибі в ньому завжди буде значним. Вагомим фактором для розвитку агросадиби є також і наявність у населеному пункті готелів, пансіонатів, туристичних баз, їхній стан і місце розташування.

Майже в будь-якому населеному пункті економічно активного регіону завжди вимагаються послуги з розміщення гостей – відрядників, туристів та інших відвідувачів. У двічі потрібнішими виявляються такі послуги, якщо в населеному пункті немає готелів і єдина надія в приїжджого на розміщення на нічліг залишається тільки на власників агросадиб. У такому разі власники садиб виявляються в цьому населеному пункті монополістами на надання готельних послуг і тут дуже важливо дотримуватися цінової пропорції між якістю послуг, що надаються, і їхньою ціною. При цьому бажано, щоб власників садиб було більше і клієнтові було з чого вибирати, не підпадаючи під диктат одного найбільш наполегливого власника агросадиби. У будь-якому разі, навіть за наяв-

ності у власників агросадиби спільної домовленості про єдину монопольну ціну, невідповідність ціни і якості послуг необхідним параметрам в остаточному підсумку призведе до зниження попиту і привабливості туристської дестинації.

Якщо ми розглянемо інфраструктуру сільського зеленого туризму, то зможемо чітко побачити роль її складових у формуванні ціни туристичного продукту. Важливе місце в її формуванні займає маркетинг, реклама та засоби інформації.

Також держава повинна проводити інформаційну політику, яка має сприяти розвитку сільського зеленого туризму, виділяти цю галузь як інноваційну і дуже перспективну, проводити різні навчання та семінари в сільській місцевості, де б людям за допомогою дорадчих служб роз'яснювались значення туризму на селі, його переваги та недоліки.

Велику роль у розвитку сільських територій відведено підприємництву на селі, що також збільшить кількість робочих місць, забезпечить зміну стандартів життя (менталітет) мешканців села, виникне потреба у нових професіях, зменшить міграцію з села до міста та за кордон, можуть з'явитись нові статті місцевого оподаткування (за використання туристами місцевих пам'яток архітектури, природи тощо), з'являться нові зв'язки суспільного характеру та і світогляд селян може суттєво змінитись, оскільки селянин побачить цінність довкілля і зрозуміє, що це йому приносить користь, що це природне та економічне середовище потрібно берегти.

З досліду зарубіжних країн, можна зробити висновки, що часто в регіонах, в яких успішно розвивається сільський зелений туризм, власники агросадиб та інших підприємств утворюють туристичні кластери, що успішно функціонують, приносячи як економічну, так і соціальну користь.

Туристичний кластер – це об'єднання організацій та господарств взаємопов'язаних в розвитку туристичного продукту на певній території, в нашому випадку на сільських територіях. Основна ціль кластера сільського зеленого туризму – це функціонування і формування конкурентоспроможного туристичного комплексу, що забезпечуватиме туриста (споживача) якісним туристичним продуктом.

При формуванні кластера сільського зеленого туризму підприємці мають змогу створити якісне конкурентоспроможне туристичне формуван-

ня, яке в свою чергу дозволить використовувати широкі можливості для забезпечення місцевого населення робочими місцями та туристів якісними туристичними послугами.

Основним сегментом туристичного кластеру є туристичні ресурси, які може запропонувати регіон (ріки, ліси, екологічно чисті території, історико-архітектурні пам'ятки, різноманітна флора і фауна та інше). Саме туристичним ресурсам належить визначальна роль в формуванні туристичного попиту, так як вони є мотивом для туриста відвідати ту чи іншу територію.

Наступною ланкою в туристичному кластері є саме туристичні фірми, основним завданням яких є створення якісного туристичного продукту на основі туристичних ресурсів. У даному випадку ще і сприяти збереженню туристичних ресурсів, для подальшого розвитку бізнесу і з метою не завдати шкоди навколишньому середовищу, а також виховувати в жителів сільської місцевості і туристів поваги та бережного ставлення до даних туристичних ресурсів. Не малим фактором є і те, що господарі агросадіб мають чітко усвідомлювати значення потреб туриста та підтримки стандартів обслуговування.

Протягом відпустки-подорожі турист потребує якісного харчування, проживання, транспортних перевезень та організації дозвілля. Це все можуть забезпечити учасники кластера, безпосередньо як і господарі агроосель чи агроготелів, так і інші учасники. Крім того, варто не забувати про роль супутніх послуг – це медичне забезпечення, страхування, торгівля, соціально-культурна структура та матеріально-інженерне забезпечення регіону.

Висновки

Сільський зелений туризм є багатоаспектною і багатоцільовою формою розв'язання великої кількості проблем розвитку села і задоволення потреб зацікавлених у відпочинку і оздоровленні.

З упевненістю можна сказати, що сільський зелений туризм в найближчі роки може стати однією з провідних галузей господарювання майже в усіх регіонах України.

Часто в регіонах, в яких успішно розвивається сільський зелений туризм, власники агросадіб та інших підприємств утворюють туристичні кластери, що успішно функціонують, приносячи як економічну, так і соціальну користь. Варто зауважити, що кластер існуватиме лише за умов політичної стабільності в країні, сталому соціально-культурному та економічному розвитку, а також природно-екологічним умовам. Ці умови залежать не тільки від населення яке мешкає на даній території, а і від державного спрямування та політики щодо даного виду діяльності.

Список використаних джерел

1. Важинський Ф.А. Диверсифікація та кооперація розвитку сільських територій регіону / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук, О.С. Молнар // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. – Сер.: Економіка. – 2011. – Спецвип. 33, ч. 3. – С. 125–129.
2. Важинський Ф.А. Маркетингові дослідження в системі управління конкурентоспроможністю підприємств / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.1 – С. 129–130.
3. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 298 с.
4. Колотова Е.В. Рекреационное ресурсоведение: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент» / Е.В. Колотова. – М.: Российская международная академия туризма, 1998. – 136 с.
5. Черторижський В.М. Кластерна модель організації туристичної діяльності – чинник виходу та закріплення туристичних фірм на зовнішніх ринках / В.М. Черторижський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009. – № 19. – С. 76–81.
6. Шевчук Л.Т. Світовий і вітчизняний досвід створення і функціонування бізнес-інкубаторів / Л.Т. Шевчук, А.В. Колодійчук // Регіональна економіка. – 2013. – №1. – С. 178–184. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2013_1_24.
7. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / За ред. проф. І.М. Школи. – Чернівці, 2003. – 596 с.

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 338.43:330.34(477.8)

Ф.А. ВАЖИНСЬКИЙ,
к. е. н., старший науковий співробітник

ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»

Пріоритети розвитку сільських територій Західного регіону України

Головним шляхом реалізації пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства і села в цілому об'єктивно може бути зрівноважений розвиток сільських територій, що дозволяє в комплексі вирішити проблеми економічного, екологічного і соціального характеру, наявність яких є наслідком дії великої сукупності чинників – об'єктивних, об'єктивно-суб'єктивних, суб'єктивних. У статті розглянуто пріоритети в регіональній політиці економічного розвитку сільських територій, наведені заходи ефективної аграрної політики, визначено основні фактори, що обмежують конкурентоспроможність аграрного сектора економіки.

Ключові слова: сільські території, диверсифікація, реструктуризація сільського господарства, кооперація, конкурентоспроможність, інвестиційний потенціал, інновації, ефективність.

Ф.А. ВАЖИНСКИЙ,
к. э. н., старший научный сотрудник

ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины»

Приоритеты развития сельских территорий Западного региона Украины

Главным путем реализации приоритетных направлений развития сельского хозяйства и села в целом объективно может быть уравновешенное развитие сельских территорий, позволяющее в комплексе решить проблемы экономического, экологического и социального характера, наличие которых является следствием действия большой совокупности факторов – объективных, объективно-субъективных, субъективных. В статье рассмотрены приоритеты в региональной политике экономического развития сельских территорий, приведены меры эффективной аграрной политики, определены основные факторы, ограничивающие конкурентоспособность аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: сельские территории, диверсификация, реструктуризация сельского хозяйства, кооперация, конкурентоспособность, инвестиционный потенциал, инновации, эффективность.

Priorities for the development of rural areas in the Western region of Ukraine

The main way of implementing the priority directions of development of agriculture and the village as a whole can objectively be balanced development of rural territories, which allows to solve in a complex problems of economic, ecological and social nature, the presence of which is the result of the action of a large set of factors – objective, objectively subjective, subjective. The paper considers the priorities in the regional policy of economic development of rural areas, sets out measures of effective agricultural policy, identifies the main factors limiting the competitiveness of the agrarian sector of the economy.

Keywords: rural areas, diversification, agricultural restructuring, cooperation, competitiveness, investment potential, innovation, efficiency.

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектора економіки є одним з основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин як у регіонах, так і в країні загалом. Сьогодні проблеми регіонального розвитку набули особливої ваги. Відповідно до вимог стандартів ЄС одним із пріоритетних напрямів розвитку України стає підвищення ефективності сільського господарства як основного чинника розвитку сільських територій. Оскільки сільськогосподарське виробництво й надалі залишається основною сферою діяльності на селі, закономірним є зростаючий інтерес учених-економістів до проблем розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті вирішення проблеми ефективного розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження проблем розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: А.Н. Антіпов, В.М. Баутін, А.М. Лавров, В.В. Лазовський, А.Ф. Мельник, О.М. Онищенко, М.К. Орлатий, В.П. Рябонь, П.Т. Саблук, Н.В. Чепурних, І.Г. Шаяхметов, В.В. Юрчишин та низка інших. Однак, сучасні умови невідповідності економічної, соціальної та екологічної сфер життя на селі диктують необхідність вивчення умов і обґрунтування шляхів зрівноваженого розвитку сільських територій на основі комплексного підходу до вирішення цієї проблеми з урахуванням наявності процесів зростання на селі ролі селянина як господаря, власника землі й засобів виробництва і тому потребують подальших досліджень.

Мета статті – визначити пріоритети розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні українське село перебуває у стадії трансформації, яка зумовлена розвитком нових технологій в сільськогосподарському виробництві та структурними змінами в економіці України. На даний момент, одними з найбільш гострих проблем села є працевлаштування сільських мешканців, стимулювання розвитку малого бізнесу в сільській місцевості та підвищення якості життя сільських жителів [5]. Окрім того, село протягом останнього десятиріччя потерпає від нерозвиненої інфраструктури. Так, у багатьох селах відсутні або недостатньо функціонують дитячі садочки, середні школи та клуби або інші осередки культури. Далеко не в усіх населених пунктах є свої лікарні та служби швидкої допомоги. Більше того, більшість сіл не мають централізованих систем водопостачання та водовідведення, системи газопостачання.

Стійкий економічний розвиток сільських територій повинен бути пріоритетним в регіональній політиці, цілі якої включали б в себе наступне:

- підтримка структурної перебудови та розвитку відсталих сільських територій;
- боротьба з довгостроковим безробіттям;
- адаптація та модернізація системи освіти та зайнятості;
- широка участь населення – в максимальній мірі використовуються знання, досвід і уявлення населення про найбільш ефективні шляхи забезпечення зайнятості та збільшення доходів, враховуються особливості економічної та соціальної поведінки різних соціальних груп, забезпечується збалансованість їх інтересів;
- використання місцевих ресурсів – перш за все за рахунок мобілізації місцевих фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, що має

першочергове значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів;

- допомога по адаптації молоді в трудову діяльність;
- модернізація і розвиток обслуговуючих сільське господарство підприємств (заготівля, переробка, збут продукції сільського та лісового господарства);
- розвиток сільських територій.

Основою ефективної аграрної політики є реалізація наступної низки заходів:

- диверсифікація сільськогосподарського виробництва – розширення спектру виробленої продукції і збільшення видів представлених послуг;
- реструктуризація сільського господарства. основними напрямками структурної перебудови аграрної економіки являється: удосконалення земельних відносин, покращення сільськогосподарської кон'юнктури, передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників та користувачів, ринкова інтеграція підприємств малого та середнього бізнесу, орієнтування та субсидування сільськогосподарських виробників на вироблення високоякісної продукції;
- фермерські господарства, а також інші форми середнього і малого бізнесу в аграрному секторі не перетворилися на рушійну силу, якою можна було б нехтувати в умовах ринкової економіки. Як правило, низький рівень спеціалізації існуючих господарств є перешкодою для ефективного виробництва. Сільськогосподарські підприємства займаються рослинництвом і тваринництвом, виробляючи при цьому 10–20 найменш продукції. фермери країн ЄС обмежуються лише 2–3 видами сільськогосподарської продукції;
- необхідно створити ефективнішу та простішу систему збуту та ін. Для гарантування ефективного збуту слід враховувати проблеми транспортно-логістичного забезпечення і його відповідності європейським стандартам, надійності зберігання продуктів, що швидко псуються, з мінімальними втратами, поліпшення сортування продукції, розвитку мережі комунікації для звичної циркуляції інформації про стан ринку.
- настав час звернути увагу на відродження сільськогосподарської кооперації, за відсутності якої українському селу буде важко досягти європейських стандартів і стати конкурентоспроможним у ЄС;
- роль держави полягає у стимулюванні національних аграрних виробників у напрямі підвищення продуктивності виробництва і особливо на тих

підприємствах, де дотримуються певних стандартів якості та охорони навколишнього середовища;

- при цьому досягнення високої конкурентоспроможності є засобом підвищення інвестиційного потенціалу та інвестиційної привабливості, досягнення зростання рівня життя і матеріального добробуту, тобто інструментом для вирішення завдань розвитку сільських територій, а також забезпечення продовольчої безпеки.

Основними факторами, що обмежують конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, є:

- штучне стримування цін на продукцію з метою забезпечення доступності продовольства, що приводить до недоотримання доходів сільгоспвиробниками і негативно впливає на їх виробничу, інвестиційну та інноваційну активність;
- штучне підтримання господарської діяльності низько ефективних підприємств;
- відсутність довгострокових програм стимулювання збуту і споживання сільгосппродукції на внутрішньому ринку;
- низька динаміка інноваційного розвитку, включаючи впровадження досягнень біотехнологій. Існуюча технологічна політика поки що забезпечує зростання врожайності, але через найближчі 5–6 років імовірна її стагнація або спад;
- неврегульованість низки законодавчих питань, прагненні зберегти адміністративні функції та бар'єри для бізнесу, розходження в законодавчій базі з регулювання сільгоспдіяльності в країнах Митного союзу та ін.;
- стабілізація та розвиток соціальної сфери на селі. В системі соціального захисту пріоритетними групами населення являються пенсіонери, інваліди та діти. На базі соціальної політики в сільській місцевості пропонується розвиток таких напрямів, як підвищення зайнятості та створення додаткових джерел доходу, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, здійснення програм по зменшенню відтоку найбільш активних прошарків сільського населення;
- інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Це організації, що сприяють ефективній роботі приватних та державних структур, наприклад – центри розвитку. Створюються інституційні структури, які базуються на утворенні фінансових інструментів для підтримки малих та середніх підприємств та сільськогосподарських виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу);

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

– недоцільно і далі підтримувати неефективні, неконкурентоспроможні форми господарювання за рахунок споживачів (населення) і бюджету – держава покликана стимулювати ліквідацію і поглинання неефективних виробництв, доповнюючи ці заходи створенням альтернативної зайнятості в зонах їх діяльності;

– забезпечення доступу до кредитних коштів для закупівлі необхідних ресурсів, з урахуванням наявної у позичальника виробничої бази та ефективності її використання;

– реальне стимулювання збуту сільськогосподарської продукції вимагає відмови держави від будь-яких (тарифних і нетарифних) обмежень закупівельних цін;

– створення потенціалу для майбутнього – розвиток наукових досліджень, тематика яких повинна бути вироблена спільно з бізнесом, що підтверджує його готовність до впровадження, при цьому необхідно створювати дослідні центри в рамках кластерів (участь держави полягає у створенні їх матеріальної бази, а виконання робіт має вестися тимчасовими колективами на умовах гранту).

Сільські території потребують припливу прямих іноземних інвестицій, що викликало, в першу чергу, обмеженими через кризу можливостями державного бюджету та приватних інвесторів, а також великим ступенем зносу наявного устаткування [3]. У сільську місцевість повинно йти інвестування грошових коштів не тільки з боку держави (держава не може постійно фінансувати сільські території безоплатно), але і з боку іноземців та місцевого бізнесу, підприємців, що, в кінцевому підсумку, дозволило б вирішити основні проблеми сільських територій і дозволило б подальший ефективний розвиток сільської місцевості.

Оцінюючи інвестиційну привабливість для ефективного залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки слід наголосити на тому, що залишаються невирішеними питання інформованості іноземних інвесторів щодо можливості вкладати свої кошти, приватизації підприємств державної та комунальної власності, а також не практикуються дійові форми роботи з іноземними інвесторами – бізнес-форуми, «круглі столи», виставки найкращих регіональних проєктів.

Рівень інвестиційної привабливості з погляду вкладання інвестицій у сільське господарство є низьким. Для його підвищення потрібно досягнути збільшення показників економічного та соціально-

го розвитку села, трудового потенціалу, нарощувати обсяги наукових та науково-технічних робіт, а також знижувати рівень інвестиційних ризиків.

Існує необхідність формування ринкових стимулів для впровадження інновацій та збільшення ефективності застосування існуючого наукового потенціалу. Інноваційний розвиток сільських територій дозволить сформувати науково-інноваційну систему підтримки аграрного комплексу, яка дозволяє вивести розвиток аграрної економіки на новий технологічний рівень.

Для вирішення проблем села потрібна реалістична стратегія розвитку сільських територій, яка повинна поєднувати існуючий український досвід та досвід країн, що є членами Європейського Союзу.

В Україні сьогодні мало досвіду щодо розвитку сільських територій, як, наприклад, у Німеччині, Литві, Латвії, Польщі. Більш того, в Західній Європі, Канаді і США ще в 60–70-х роках минулого століття започатковані проєкти технічного співробітництва у сфері комплексного розвитку сільських територій, фінансування яких забезпечувалось Європейським Союзом, Світовим Банком, регіональними банками розвитку та ін. Сьогодні продовжується вирішення проблем сільської місцевості, проте з визначеними напрямками розвитку сільських територій і політики щодо їх втілення.

Слід зазначити, що зовнішні і внутрішні умови соціально-економічного розвитку місцевості постійно змінюються, особливо в умовах реформування системи самоуправління і виходу з кризи сільських територій. Тому стратегічний план повинен постійно доповнюватись, доцільно це здійснювати один раз на рік на місцевому рівні і не частіше як один раз на два роки – на регіональному. Реалізація стратегії розвитку конкретної сільської території повинна передбачати: 1. Економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. 2. Розвиток соціальної інфраструктури села. 3. Підвищення рівня зайнятості сільського населення. 4. Виховання і розвиток сільської молоді. 5. Збереження довкілля і виробництво екологічно чистої продукції.

Стратегія зрівноваженого розвитку сільських територій передбачає:

Розвиток сільської місцевості (розвиток сільських поселень, розвиток сфери побутового обслуговування сільського населення, розвиток сільської громади, розвиток української культури та духовності, розвиток дорадництва в сільській місцевості);

Розвиток підприємництва на селі (сприятлива податкова політика, розвиток інфраструктури аграрного ринку, підвищення ефективності сільського господарства, покращення інвестиційного клімату сільських територій, формування механізму кредитного забезпечення, сприяння розвитку несільськогосподарських видів діяльності);

Екологічна безпека (розвиток гірських територій, збереження та примноження біоресурсів, раціональне використання природних ресурсів, впровадження новітніх технологій, досягнень науки й техніки, вдосконалення системи землекористування, розвиток рекреаційного та туристичного потенціалу сільських територій).

Прийняття стратегії знівелює негативні чинники і тенденції соціально-економічного розвитку сільських територій, що буде спрямовуватись насамперед на вирішення проблеми підвищення економічної ефективності господарювання.

Висновки

Здійснена в ході недостатньо науково-обґрунтованого реформування сільського господарства реорганізація сільськогосподарських підприємств, що зумовила практично повну ліквідацію її крупних форм, спричинила деградацію соціальної інфраструктури села і, відповідно, погіршення умов проживання на сільських територіях та рівня життя сільського населення, внаслідок чого зросли масштаби його масової міграції у пошуках заробітків в інші регіони країни та за кордон. Масовий виїзд робочої сили із села загострив соціально-демографічну ситуацію і значно порушив баланс життєвих пріоритетів на сільських територіях.

Виправити ситуацію можливо тільки за рахунок розвитку у сільських територіях крупних сільськогосподарських підприємств, яких на сьогодні є ще явно недостатньо, а рівень ефективності їх господарювання настільки низький, що не дозволяє їм займатись вирішенням проблем розвитку соціальної інфраструктури села і, тим більше, питаннями екології навколишнього середовища сільських територій, які, зрештою, чисто об'єктивно завжди залишались у прерогативі держави.

Основою формування перспективи села України повинна бути оптимізація пріоритетних напрямів зрівноваженого розвитку сільських територій в умовах подальшого реформування аграрної економіки на базі вдосконалення організаційно-правових форм господарювання та системи економічних взаємовідносин у цій сфері, усестороннього врахування різнобічних інтересів селянства, диверсифікації підприємницької діяльності на селі та надання сільськогосподарському виробництву багатофункціонального характеру при збереженні екологічно чистого сільського довкілля і розвитку соціальної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Важинський Ф.А. Антикризове фінансове управління як економічна система / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук-техн. пр. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.3. – С. 127–132.
2. Важинський Ф.А. Диверсифікація та кооперація розвитку сільських територій регіону / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук, О.С. Молнар // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. – Сер.: Економіка. – 2011. – Спецвип. 33, ч. 3. – С. 125–129.
3. Войнаренко М. Економічна конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість України / М. Войнаренко, О. Фурманюк // Економіст. – 2006. – №12. – С. 25–27.
4. Долішній І.М. Мотивація персоналу як об'єкт управління на підприємстві / І.М. Долішній, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 211–216.
5. Завадський Й.С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: підручник / Й.С. Завадський. – К.: Вища школа, 1992. – 367 с.
6. Молнар О.С. Функції та структура туристично-рекреаційного комплексу регіону / О.С. Молнар, В.В. Сержанов, Ф.А. Важинський // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 26. – С. 30–36.
7. Черторижський В.М. Кластерна модель організації туристичної діяльності – чинник виходу та закріплення туристичних фірм на зовнішніх ринках / В.М. Черторижський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009. – № 19. – С. 76–81.

СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

УДК 331.522.4(477)

В.Е. ШЕДЯКОВ,
к.е.н., д.с.н., незалежний дослідник

Людський чинник соціально- економічного відтворення суспільства

На тлі посилення тенденцій постглобалізації економічних відносин вивчається людський фактор соціально-економічного відтворення суспільства. Аналізуються актуальні трансформації змісту та форм людського фактора, його місця в господарському механізмі. Демонструються грані співвідношення творчого та інтелектуального потенціалу суспільства.

Ключові слова: людський чинник, соціально-економічний розвиток, трансформації.

В.Е. ШЕДЯКОВ,
к.э.н., д.с.н., независимый исследователь

Человеческий фактор социально- экономического воспроизводства общества

На фоне усиления тенденций постглобализации экономических отношений изучается человеческий фактор социально-экономического воспроизводства общества. Анализируются актуальные трансформации содержания и форм человеческого фактора, его места в хозяйственном механизме. Демонстрируются грани соотношения творческого и интеллектуального потенциала общества.

Ключевые слова: человеческий фактор, социально-экономическое развитие, трансформации.

V. SHEDYAKOV,
Dr. Sc. (Sociol.), Ph. D. (Econ.), free-lance

The human factor of the socio- economic reproduction of society

Against the background of increasing of post-globalization of economic relations, the human factor of socio-economic reproduction of society is studied. Current transformations of the content and forms of the human factor, its place in the economic mechanism are analysed. The facets of correlation between creative and intellectual potential of society are demonstrated.

The need to clarify economic and political transformation's vector, whether they are subordinated to the task fullest enjoyment of private individual or grope interest (including from its active use) will be aimed at decision much more fundamental objectives of public security and development.

Accordingly, the idea of a society and a state general prosperity (welfare) today communicate faster with value-sense complexes is not inactivity and consumption, and creation and creativity. It focuses not on the accumulation of various social service staff and their dependents, and the active support of creativity (especially intellectual and spiritual) with the realization of priority rights, his rights and freedoms; social justice, social equality that men in rights and opportunities; solidarity, understood as the expression of the communion of humanity and compassion for the victims of injustice. In this sense the stiffness requirements to the elite in the protection of public property and defending the common interests does not provide another period of «tightening belts» in the name of a bright future. Moreover, the quality and level of further social and economic development depends on generated during the forced transformation of the ground; these periods are strongly linked. Dominant in the backbone transformation methodology and relationship model gets its key decisions and deployment options for economic growth and social development reformat society. Therefore, the involvement of the trigger mechanisms start positive changes in all cultural and civilized world requires priority attention to knowledge management using state and regional support educational research and production complex.

Environment personality provides a permanent civil opt for creative expression as a purely individual combination of talents available in public form. The long era of priority of race of the growing of material needs based on consumption of simple labour vividly revealed its limits associated with uneven concentration opportunities and threats not only to human ecology, but also the entire planetary ecosystem. And if earlier, often came to the fore immorality connection with the expansion of the range of choice, bringing success absence of moral rigor, now borders on ethical promiscuity fatal danger to ecumene. It is the moral core because of tradition, principles, traditions create and protect society and its economy.

Possible directions for further research: Primary objectives of the study of the human factor in socio-economic reproduction of society, in our opinion, is related content trends careful analysis, structural and functional that organizational and managerial changes.

Keywords: human factor, social and economic development, transformations.

Постановка проблеми. Давно відомо: матеріальна основа виходу з кризи – оновлення основного капіталу, що вимагає розвитку виробництва знярядь і устаткування для технічного переозброєння виробництва та потребує адекватного прогресу соціальної організації та людського чиннику виробництва. Причому стан людського чиннику – не тільки важлива складова частина конкурентоздатності конкретного виробничого вузлу та загальносуспільного Надпроекту конкретного культурно-цивілізаційного світу, але й характеристика результату досягнень ойкумени як цілої. Отже, вже у «категоричному імперативу» І. Канта, міститься вимога «роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого також як до мети і ніколи не відносився б до нього тільки як до засобу» [1, с. 270]. Трансформації виробничих відносин є як передумовою соціально-економічного відтворення суспільства, так і наслідком розвитку, рівень яких фіксується всеосяжними парадигмальними змінами; «...наприкінці ХХ ст. стало зрозумілим, що успіх модернізації залежить насамперед не стільки від імпорту інститу-

тів, скільки від якості існуючої в суспільстві системи відносин, наявності різноманітних ресурсів (не тільки традиційних «земля-праця-капітал»), котрі обумовлюють довгостроковий розвиток за умов глобальної конкуренції, а також низкою інших чинників. Серед них важливо виділити: перше – наявність людського капіталу, який характеризується певним освітньо-кваліфікаційним рівнем та навичками, друге – готовність до роботи із застосуванням певних стилів управління, котрі стимулюватимуть постійний розвиток, ефективно зростання та внутрішню самоорганізацію, і, нарешті, третє – наявність особливої технологічної культури» [2].

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. На особливості ролі людини у відтворенні суспільного ладу звертали увагу класики теоретичної та прикладної економіки: Ф. Кене, Ф. Ліст, К. Маркс, А. Маршалл, У. Петті, А. С. Пігу, А. Сміт і др. Відомі дослідники (Л. Турроу, А. Боцман) характеризували в якості «революції в економічній думці» саме концепцію людського капіталу. Г. Беккер в книзі «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» проаналізував формуван-

ня людського капіталу шляхом інвестицій в людину в формі витрат на освіту й підготовку робочої сили, на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни та доходи. П. Хейне і Ф. Махлуп пов'язували людській капітал зі знаннями та вміннями, які набуваються людьми завдяки освіті, професійній підготовці або практичному досвіду та дають змогу надати іншим цінні виробничі послуги. Дослідження людського фактора відтворення в сучасних умовах проводили Є. Атаєва, Ю. Балашов, В. Близнюк, Л. Бородіна, О. Бузгалін, І. Булочнікова, К. Варзарь, О. Веренікін, Н. Верхоглядова, Ф. Волков, Н. Гвоздева, О. Грішнова, В. Давиденко, О. Дігіліна, Р. Доров, В. Єльмеев, О. Єрмоленко, В. Єшина, О. Захарова, Р. Капелюшніков, В. Ковальов, Л. Козарезенко, А. Колганов, В. Коршунов, Н. Крашеніннікова, Є. Крихтін, Я. Кузьмінов, М. Лапін, Л. Лісовик, В. Логвиненко, В. Мальцев, К. Маркарян, В. Марцинкевич, Л. Мельнік, Д. Мещеряков, Е. Міженська, А. Нікіфорова, О. Носик, К. Носкова, Р. Нуреєв, В. Павленков, Т. Панасенкова, В. Панішев, З. Пересада, С. Платонов, В. Радаєв, Е. Режабек, Н. Рімашевська, Н. Ротань, О. Рубан, Е. Рудик, К. Рузавіна, О. Смолін, І. Соболева, В. Толочин, Н. Ушенко, В. Шалаєв, І. Щербина, П. Янкевич, а також А. Агг, Т. Вінштейн, Ф. Воул, О. Вюст, В. Грейдер, Е. Денісон, Е. Енгель, А. Лотка, Д. Лукач, Ф. Мачлуп, І. Месзарос, Б. Оллман, М. Паренті, Дж. Ролз, Дж. Сіммонс, Т.А. Стюарт, У. Фарр, Дж. Харрінгтон, Т. Шульц тощо. Зміни людського чиннику в форматі модернізаційних моделей плідно аналізували: О. Білорус, В. Вергун, В. Геєць, Б. Кваснюк, А. Кредісов, Е. Лібанова, Л. Лукічова, С. Мочерний, В. Мунтіян, Ю. Пахомов, В. Черняк, А. Чухно, а також Л. Абалкін, Р. Грінберг, В. Іноземцев, Я. Корнаї, А. Ослунд, А. Покритан, М. Цаголов, Ю.Яковець та ін. Отже, зростання уваги до поняття та ролі людського чиннику економічного життя в цілому та суспільних трансформацій зокрема стало закономірним відображенням загальних змін місця людини та якості її діяльності під впливом тенденцій постіндустріальної (тим більше – постінформаційної) ери, її можливостей та вимог. Технології, що забезпечують пріоритетність розвитку людських якостей та творчого характеру діяльності, висувують на перший план саме питання організації соціокультурного середовища та виробництва знань, а не машин, що впливає на всю динаміку органічної структури капіталу та норми прибутку. Причому

якщо в виробничих відносинах актором стає сукупний людський фактор, то для відносин господарських як параметра господарського механізму суттєвим є стан людської особистості, відкриваючи діапазон можливостей поведінкової економіки.

Головною **метою статті** є виклад авторського бачення актуальних питань специфічної ролі людського чиннику в трансформації процесів соціально–економічного відтворення суспільства.

Виклад основного матеріалу. Технічно оснащена і організована людина, включена у відносини кооперації і конкуренції, стає провідною продуктивною силою суспільства. Поділ праці веде як до зниження індивідуальної цілісності людини, так і до розвитку її родового змісту. Які якості індивідів потрібні суспільству, з якими життєвими ціннісними орієнтаціями вони взаємовідносяться, який діапазон різноманітності індивідуальних відмінностей – усе це складає найважливіші характеристики соціуму і соціальних умов господарчої діяльності, їх стану та динаміки. У свою чергу, як власне тіло людини, так і його буття для інших людей формують особливість співвідношення соціального партнерства / кооперації і конкуренції / змагання. Причому якщо потреба в соціальності – вісь соціальних потреб, то почуття власної гідності людини – основа продуктивного соціокультурного поля.

Розвиток культурно–цивілізаційних світів, перш за все, характеризується кількісним і якісним збільшенням двох параметрів: людського життя, його соціально–демографічних та економічних вимірів, та шару матеріальної і духовної культури, опредметненого в результатах матеріального і духовного виробництва, характеристиках праці, сукупної інституціональної спадщині. Що стосується першого, то цей напрям фіксується, насамперед, кошиком соціально–економічних, політичних та ін. прав людини, її впевненістю в завтрашньому дні, безпекою та можливостями самореалізації тощо. У цьому контексті спалаху етноцентризму, трайбалізму і зв'язані з ними спроби домогтися панування кланових інтересів, перенесення тяжкості трансформацій на найбільш економічно вразливі верстви населення – найважливіші ознаки не професіоналізму і домінування індивідуального і групового егоїзму над корінними громадськими інтересами. Держава, уряд дієві, якщо можуть забезпечити неухильне зростання добробуту і комфорту кожного, надати кошти для розвитку особистості. І вже зовсім неприпустимі свавілля і

насильство груп / кланів, бажаючих використовувати громадські багатства в вузькокорисливих цілях, спроби зовсім не альтруїстів прийняття на себе прав державних структур (зокрема, судової гілки влади), ігнорування демократичних (зокрема, нормативно-процесуальних) процедур і т.п. У цьому контексті ренесанс громадських рухів на підтримку положення людини, її прав і свобод, якості і тривалості життя – природна захисна реакція соціуму, необхідна для його самозахисту і розвитку. Щодо другого. Сьогодні для кожного культурно-цивілізаційного світу актуалізується питання розуміння, участі та застосування моделей захисту і розвитку свого суспільного багатства, властивих глобальним тенденціям (пост) сучасних трансформацій. Все активніше заявляє про себе процес змін, які передбачають співіснування, перетину і резонування різних тенденцій розвитку, серед яких (на відміну від модерну) жодна не може претендувати на виняткове значення, що дозволило б, не відчуваючи шкоди, абстрагуватися від інших. У цьому контексті і поняття розвитку потребує оновлення: крім стабільного і збалансованого зростання, воно повинно орієнтуватися на солідарність, свободу вибору, терпимість тощо.

Разом з тим, орієнтування сутнісних сил людини в матеріально-технічній базі при домінуванні зовнішнього характеру виділяється для реалізації частини людського потенціалу відбувається відповідно до закономірностей відчуження і реалізується випадково і примусово. Єдність кругообігу і зовнішньоторговельного обороту, що підтверджується в обігу, забезпечується творчою якістю суспільних відносин. Відповідно, справжня основа економічної науки – не характеристика безособистісного товарно-грошового механізму, а теорія поведінки вільної, творчої, самодіяльної людини, її дії як складової частини чиннику процесів соціально-економічного відтворення [3–7]. Цілісність людського існування забезпечується як єдністю сторін життєдіяльності, так і відображенням в ній сутнісного змісту свого роду. Функціонування товару робоча сила у вигляді людського фактора виробництва стає жива праця. Так відбувається в економічно організованому суспільстві атрибутивна властивість людини здійснювати виробничу діяльність за допомогою знарядь праці. Системоутворюючі відносини праці, власності і управління формотворчим людський фактор відтворення. Людський фактор, товар робоча сила,

жива праця є різні форми реалізації конфігурації здібностей людини [8–12]. Розгортання сутнісних сил і обдарованості працівника може формувати інші виробничі конфігурації, ніж стан робочих місць і виробничих потужностей. Відповідно, відмінність людського потенціалу від можливостей його ефективного розвитку і реалізації – важлива причина накопичення потенціалу незадоволеності і протестних настроїв населення.

Нинішні трансформації пов'язані як з необхідністю самообмеження цивілізації, техногенний тиск якої на навколишнє середовище і внутрішній світ людини загрожує катастрофою планетарного масштабу, так і зі створенням матеріально-технічної бази, потенційно достатньої для задоволення базових потреб людства. Відповідно, організація громадського обміну здібностями, підтримання балансу між мірою праці і мірою споживання входить в число найважливіших завдань держави. Стан і динаміка працездатного населення є характеристикою обраного курсу та рішень корпоративного менеджменту. Для стабільності громадської підтримки трансформацій і створення в їх процесі умов довгострокового соціально-економічного розвитку на основі реалізації постглобальних ендогенних моделей, іманентних можливостям «розумного суспільства», необхідні не тільки великомасштабний маневр ресурсними базами і державна підтримка «точок зростання», зокрема, – інноваційних кластерів шостого-сьомого технологічного укладу, а й формування стимулюючого творчий вектор змін соціокультурного середовища, зокрема, – комплексне зміцнення мотивації розгортання і реалізації творчого потенціалу людини, а також забезпечення привабливих умов життя. Перш за все, це орієнтує на застосування механізмів здійснення трудових відносин, а також введення середньоевропейських соціальних стандартів (наприклад, оплати праці, пенсійного забезпечення, рівня життя і т.д.). Разом з тим, ефективно проведення спрямованої постмодернізації (постсучасної модернізації) передбачає наголос на інтелектоємних та духовно насичених напрямках творчості.

Процес соціогенеза зміщує історичні акценти від моделі соціально-економічної системи, яка формує національні держави, до соціокультурної цілісності, що тяжіє до децентралізованого об'єднання. Відповідним чином трансформується і історична продуктивність соціокультурних та політико-

економічних утворень, відкритих і закритих утворень [13–15]. З одного боку, підвищення ємності внутрішнього ринку, підйом економіки попиту, пов'язаний з ними зростання добробуту населення і покращення демографічної ситуації – необхідність стійких життєдіяльності і розвитку культурно–цивілізаційного світу. З іншого боку, зміцнення соціокультурного підстави економічного прогресу, що базується на особливостях колективного несвідомого і втілене в базових ціннісно–сміслових комплексах, інституціональної спадщині, народному досвіді, забезпечує довгострокові позитивні тренди в господарюванні. Отже змінюються роль та значення сукупного людського чинника соціально–економічного відтворення.

Культура створюється вже не для потреб вузького верхівкового шару суспільства, а для всіх. У ній формується можливість і безлічі своїх локальних просторів, і найрізноманітніших контактів і перетинів. Об'єктивується суспільна потреба у забороні на спроби насильницького маніпулювання інноваціями навіть аутсайдерського типу, а також руйнування будь–яких логік: нова епоха створює культурні світи, де є місце всім. Творчість стає не тільки ідеально загальним, а й реально загальним фактором соціогенеза, зокрема – у соціально–економічному (само)відтворенні суспільства. При цьому забезпечується ресурсний потенціал діапазону більш гнучких і м'яких реакцій на наявність аномальних соціально–економічних явищ і периферійних культур. Закріплюються принципово різноманітні структури. Водночас, багато з соціальних тенденцій все ще тільки формуються, інші важко розпізнати в море колишніх закономірностей і фактів. А внутрішні цінності і глибоко індивідуальні смисли, підходи і погляди чисельно невеликих груп можуть в цей момент отримувати додаткове звучання на макрорівнях суспільства, а то й агресивно нав'язуватися всьому людству. Історичний масштаб глобальних трансформацій підвищує необхідність адекватного міфологічного оформлення, причому – як в крос–культурної складової, так і стосовно сталих ціннісно–сміслових комплексів кожного з культурно–цивілізаційних світів.

До особливостей людського чиннику у загальній структурі соціально–економічного (само)відтворення суспільства часто відносять: 1) нерозривний зв'язок з особою носія, 2) тривалість інвестиційного періоду, 3) більший ризик інвес–

тування (порівняно з фізичним капіталом), 4) відмінності в прибутковості інвестицій, 5) наявність громадянських прав і свобод у носія. Людський чинник добре структурований; причому до основних фондів (активів) людського капіталу має сенс відносити: інтелектуальний капітал (що включає фонди освіти, науки і культури, інноваційний фонд); фонд здоров'я (включає фонд суспільного здоров'я і фонди системи охорони здоров'я); фонд мобільності населення. Як додаткові значущі складові людського чиннику будемо розглядати: фонд підготовки на виробництві (об'єднуючий кваліфікацію, навички та виробничий досвід); мотивацію економічної діяльності; інші активи (в розширеному трактуванні). Людський чинник характеризує виробництво, економіку та суспільство (що відображається на його структурі), має національний, регіональні та глобальний рівні, знаходиться в сталому або перехідному стані [16–22].

Згодом провідним виміром ефективності виявляються творчі здібності й знання. Після відкату хвиль глобалізації та інформатизації, з одного боку, зберігається їх слід у вигляді нового діапазону ресурсно–методологічних баз, з іншого, – посилюються нові тенденції, пов'язані з формуванням стратегічного партнерства на основі довіри між суб'єктами з ідентичними ціннісно–смісловими комплексами і подоланням залежності від рекламно–інформаційних потоків на користь стійких емоційних переваг. Знання – найважливіший ресурс якості життя і успіху, а науково–інтелектуальний потенціал – вирішальний фактор економічного підґрунтя суверенітету. На рівні змістовних змін після механізації, автоматизації та роботизації за людиною залишається те, що не підпадає під цей процес і сконцентровано навколо творчого розгортання його сутнісних сил; основне джерело вартості нині – творчий, перш за все інтелектуальний, потенціал, а не психофізичні зусилля співробітника, пріоритет стратегій розвитку – виробництво знань і ефективне застосування них, додана вартість розподіляється з урахуванням витрат виробника, демократизуються системоутворюючі відносини суспільства (праці, власності, управління), трансформується споживання, ліквіднуються основи класичних форм відчуження. Актуалізація науково–інтелектуального потенціалу передбачає забезпечення конкретності загального праці, розширення використання умови ро–

зумного суспільства для реалізації конкретно-загальної праці, нові грані сорезонування процесів індивідуалізації відповідно обдарованості кожного суб'єкта діяльності, а також соціалізації / акультурації – відповідно до суспільних умовами праці. Разом з тим, оскільки складна праця в умовах структуризації господарювання економікою знань має потенціал розгортання від колишньої, суспільно-випадкової, в конкретно-загальне положення, іманентні для неї структури стимулювання не просто виходять на передній план, а також можуть претендувати на рівень конкретно-загальних, орієнтуючи на адекватні зміни в матеріально-технічній базі та соціально-політичних відносинах. Тривалий час наука, культура і освіта були додатковими до продуктивної праці, проте вже його промислова стадія кардинально змінила ставлення і вимоги до їх якості та ролі. Подальші ж трансформації вели до перетворення і освіти (самоосвіти) в безперервний процес, і науки в першу (провідну) продуктивну силу суспільства через положення безпосередньої продуктивної сили. Нарешті, в суспільстві знань наукова і освітня підготовка та постійне вдосконалення на цій основі господарювання отримує переважне значення. Якщо колись на перший план виходила військова міць держави, потім – стан її промисловості, то нині єдність науки, освіти та виробництва. Але науково-інтелектуальний потенціал перетворюється на дійсний капітал тільки з активізацією, що потребує адекватної структури та підтримки. Науково-освітньо-виробничі цикли господарської системи містять як свої провідні ланки: фундаментальні дослідження – прикладні дослідження – технічні розробки – виготовлення нової техніки – її поширення і використання. Для вивільнення свого творчого потенціалу наука знаходить характеристики постнекласичної, інтегруючи методи і можливість різних сфер знання. «Нормальна наука» поступається місцем парадигмальним змінам, що веде до підйому значення теоретико-практичних шкіл, які формуються в університетах, наукових інститутах та дослідницьких організаціях.

Зміст і форми аж ніяк не тільки техніко-технологічних, а й соціально-економічних процесів змінюють вимоги до суспільного відтворення, його структури, учасникам, організації. Отримання ж і гнучке використання знань є обов'язковою передумовою ефективної праці: як складного, так і унікального. Особливо важливим для розвитку еко-

номічного потенціалу культурно-цивілізаційного світу є стан таких (часто перетинаються) частин, як творчий і науково-інтелектуальний потенціал, а також кваліфікованих фахівців, підготовлених для базових галузей. Власне, аж до початку 20 століття на функціонально-рольовому рівні сам факт отримання вищої освіти забезпечував входження у вищі верстви суспільства. Разом з тим, серія студентських бунтів кінця 60-х (найбільш відомий в Сорбонні) була пов'язана з усвідомленням вкрай неприємної реальності: вища освіта перестала гарантувати що-небудь. На пострадянському просторі колосальне надвиробництво вчених також сприяло швидкому знеціненню їх праці та затіненості обдарованих і креативних. Нині при викладанні у вільний доступ провідними світовими вузами своїх базових курсів для дистанційного / заочного навчання і наростанні числа різноманітних «відкритих університетів» та інших уподібнень товариства «Знання» цінність функції простої трансляції зовнішніх знань викладачами настільки падає, що виникає тенденція до відмирання цієї професії самої по собі – як колись літописців і монастирських переписувачів-копіїстів. Навпаки, під впливом об'єктивного запиту практики нині викладач з «носіїв банальних істин» перетворюється в консультанта і мотиватора. І зовсім не тільки для студентів конкретного вузу, а з усього науково-освітньо-виробничого комплексу. Втім, якщо в лідируючих країнах основна частина доходу викладачів зміщується в напрямку оплати практичного консультування і дослідницьких грантів (стимулюючи проникнення знань «вглиб»), то на напівпериферії в «небрендових» вузах просто неймовірно множать педагогічне навантаження і різноманітність курсів, що читаються (підштовхуючи до освоєння «вшир»).

Істинність фундаментально-методологічних і професійно-спеціалізованих знань в сукупності з індивідуальною комбінацією обдарованості і креативності підтверджується в рішенні життєвих (практичних і теоретичних) завдань: у Акоффа Рассела сама наука – це мистецтво вирішення головоломки). Конвеєризація суспільно важливих інновацій змушує шар викладачів і вчених до кардинальної зміни стилю життя і місця в суспільстві. Досягнення відповідності соціокультурних полів можливостям і ризикам «розумного суспільства» вимагає корекції як відносин на осях «суспільство – держава – бізнес», так і «людина – культурно-

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

цивілізаційний світ». Відповідно, як формування позитивного для адекватних змін соціально–економічного середовища, так і становлення науково–освітньо–виробничих кластерів – ключові організаційно–управлінські напрямки в забезпеченні підйому конкурентоспроможності регіональної системи господарювання і добробуту населення в умовах посилення ролі економіки знань, а їх підтримка – найважливіша напрямок соціально–економічного і політичного не тільки державного, а й регіонального курсу.

Трансформації соціально–економічних форм людського чиннику відтворення тісно пов'язані зі зміною співвідношення процесів індивідуалізації та соціалізації на всіх етапах суспільного відтворювання та віддзеркалюють особливості глобальних, регіональних та національних умов. Процеси соціалізації виробництва, розподілу, обміну та споживання (пост)сучасного рівня, з одного боку, передбачають широке залучення інструментарію маркетингу для підтримки власної конкурентоспроможності, що означає виробництво аж ніяк не на невідомий ринок, де тільки і встановлюється загальна вартість предмета або послуги, виявляється обсяг потреби в них. З іншого боку, триває сегментація ринку і посилюється виробництво під споживчі схильності конкретних груп. Тобто соціалізація проявляється не тільки в стандартизації, а й в індивідуалізації відтворювальних процесів. В інформаційну еру існують можливості виробництва не на абстрактний ринок, де в співвідношенні попиту та пропозиції стихійно встановлюється ціна, а на певну групу споживачів при цілком конкретних умовах і з заздалегідь прораховуваною ціною. При цьому значущим фактором участі суб'єкта господарювання у розвитку суспільного клімату стає трансформація маркетингової стратегії («реалізуй те, що вироблено» – «виробляй те, що потрібно ринку» – «виробляй те, що вимагає ринок, роблячи це краще, ніж конкуренти» – «виробляй те, що вимагають конкретні ринкові сегменти» – «виробляй те, що потрібно конкретному споживачеві») і збільшення діапазону засобів впливу на стан і тенденції зміни споживача, насамперед, неціновими факторами конкуренції (за рахунок брендингу, формування моди тощо). Таким чином, суспільний обмін від форми товарного обміну через трудовий обмін рухається до обміну здібностями з превалюванням творчих сутнісних сил. Підви-

щення як інтенсивності міжнародних комунікацій, так і ступеня взаємозалежності відбувається при складному переплетенні тенденцій до соціалізації та індивідуалізації відтворювальних процесів.

Становлення в світовому масштабі постіндустріального рівня виробничих відносин, поява когнітаріату, безпосередньо пов'язаного з суспільством знань, додатково змінює конфігурацію та значення складових частин комплексу відносин відчуження. Причому навіть позитивні трансформації: 1) здійснюються саме в глобальному масштабі, але необов'язково стають непохитним повсюдним фактом, 2) є тенденцією, а не автоматичною трансформацією, 3) розтягнуті в часі та містять внутрішні суперечності. Це вимагає оновлення не тільки власне інформаційної інфраструктури, а всієї цілісності суспільного укладу, що, в свою чергу, орієнтує на підтримку державою, суспільством і бізнесом формуються точок перспективних змін і забезпечення стимулюючої бажані зміни соціально–політичного та соціокультурного середовища. Системна світова економічна криза початку 21 століття – прояв загальної кризи домінуючої форми індустріалізму, однак, її подолання неминуче вимагає врахування постіндустріальних перспектив економіки знання, а також діапазону її можливостей у розвитку та активізації людського фактора. Причому в балансі можливостей і небезпек, які актуалізуються асоціації з Євросоюзом, одне з найважливіших переваг пов'язано з адаптацією світового досвіду та використанням соціально зрілих форм виробничої демократії, форматуванням адекватних управлінсько–організаційних відносин (зокрема, в трудовій сфері). Тенденції до розвитку в глобальному масштабі економіки знань вимагають безперервності процесу підготовки і перепідготовки т.зв. «когнітаріат» і забезпечення його відповідною мотивацією. Перенесення на рівень автоматів м'язових і енергетичних функцій підвищує цінність власне творчого потенціалу людини. Таким чином, поступово готується підстава для якісної зміни сприйняття рівнів засоби і цілі керування виробництвом, де зростає роль людського чиннику як носія інтелектуальної праці [23–27]. При цьому сукупна суспільна ефективність і господарська конкурентоспроможність в постсучасних умовах забезпечуються розвитком і реалізацією особистості і персоналізацією діяльності, а аж ніяк не нівелюванням людей і усередненням функцій. Постінфор–

маційній продуктивний капітал формується навколо творчих можливостей та інтелектуального потенціалу людини, їх організації та використання.

Трансформації способу виробництва, науково-технічної та соціально-економічної сторін прогресу людства привели до кардинального зростання ролі людського і соціального факторів життя суспільства. Більш того, спроби пошуку обґрунтування можливого відкоту в розвитку прав людини і громадянина – кардинальна загроза не тільки для вузькоекономічного, але і для загальносоціального розвитку особистості і суспільства. У цих умовах відмова від ідеології соціальної держави міг би привести не тільки до втрати трудового (зокрема, науково-інтелектуального) потенціалу, ослаблення зацікавленості працівників, а й до підриву соціокультурної бази суспільної злагоди і соціально-економічного розвитку. При цьому уявлення про суспільство і державу загального процвітання (благополуччя) сьогодні зв'язуються, швидше, з ціннісно-смысловими комплексами не бездіяльності і споживацтва, а творення і творчого пошуку. Це орієнтує не так на скупчення різноманітних соціальних утриманців і їх обслуги, а на активну підтримку творчості (перш за все, інтелектуального і духовного) з реалізацією пріоритету людини, його прав і свобод; соціальної справедливості, тобто соціальної рівності людей в правах і можливостях; солідарності, що розуміється як вираження спільності людства і співчуття до жертв несправедливості.

Здійснення продуктивної настройки господарського механізму передбачає підвищення уваги до сформованим соціокультурним традиціям, розвитку навколо них і на їх основі культурно-цивілізаційних світів. Спроби змусити суспільство кардинально змінитися ведуть до підвищення непродуктивних витрат ресурсів (включаючи людський ресурс). Результати їх виявляються неефективними і часто змітають в ході подальших суспільних трансформацій. Навпаки, ефективним шляхом трансформацій стає напрямок, пов'язаний з підтримкою перспективних форм розвитку для вкорінених ціннісно-смыслових комплексів, що базуються на них принципах, устроях і підходах. Органічний розвиток суспільства при цьому пов'язане з домінуванням в його загальному капіталі рис інтеграції, а не роз'єднаності; на підставі узгодження, а не підпорядкування інтересів різних суспільних груп та відчуження суттєвих сил [28–30].

Висновки

Таким чином, потрібно уточнити політико-економічний вектор перетворень: чи будуть вони підпорядковані завданням якнайповнішого задоволення приватного егоїстичного інтересу або ж (в тому числі і з його активним використанням) виявляться спрямованими на рішення набагато більш кардинальних завдань громадських безпеки і розвитку. Відповідно, уявлення про суспільство і державу загального процвітання (благополуччя) сьогодні зв'язуються, швидше, з ціннісно-смысловими комплексами не бездіяльності і споживацтва, а творення і творчого пошуку. Це орієнтує не так на скупчення різноманітних соціальних утриманців і їх обслуги, а на активну підтримку творчості (перш за все, інтелектуального і духовного) з реалізацією пріоритету людини, його прав і свобод; соціальної справедливості, тобто соціальної рівності людей в правах і можливостях; солідарності, що розуміється як вираження спільності людства і співчуття до жертв несправедливості. І в цьому сенсі жорсткість вимог до еліти в питаннях захисту суспільної власності і відстоювання спільних інтересів зовсім не передбачає черговий період «затягування пасків» в ім'я світлого майбутнього. Більш того, якість і рівень подальшого соціально-економічного розвитку безпосередньо залежить від створюваного в період форсованої трансформації підстави; ці періоди потужно пов'язані. Домінантна при перетвореннях методологія системотворюючих відносин і моделей ключових рішень отримує своє розгортання і в параметрах економічного зростання та соціального розвитку переформатувати суспільство. Тому залучення спускових гачків механізмів запуску позитивних змін у всьому культурно-цивілізаційному світі вимагає пріоритетної уваги до управління знаннями за допомогою державної і регіональної підтримки освітньо-науково-виробничих комплексів. Екологія особистості передбачає постійний громадянський вибір на користь творчості як прояви суто індивідуальної комбінації обдарувань в суспільно надається формі. Тривала епоха пріоритету гонки за рівнем задоволення зростаючих матеріальних потреб на базі витрачання простого праці зримо виявила свої межі, пов'язані з нерівномірністю концентрації можливостей і погрозами не тільки екології людини, а й всієї планетарної екосистемі. І якщо раніше, найчастіше, на перший план виходила зв'язок аморальності з розширенням діапазо-

ну вибору, приносячи успіх відсутності морального ригоризму, то тепер етична нерозбірливість межує з фатальною небезпекою для ойкумени. Саме моральні стрижні через традиції, підвалини, звичаї створюють і оберігають суспільство і його економіку. Відповідно, питання поширення соціально відповідальної поведінки набуває кардинальне значення. Відповідно, акультурація / соціалізація формує дві альтернативні стратегії: боротьби або за свою цивілізацію, або за себе (з приєднанням до цінностей і сенсів найбільш успішного в даний період історії культурно–цивілізаційного світу).

Першочергові завдання дослідження людського чинника соціально–економічного відтворення суспільства, на нашу думку, пов'язані з ретельним аналізом динаміки змістовних, структурно–функціональних то організаційно–управлінських змін.

Список використаних джерел

- Кант І. Сочинения: в 6 т. / І. Кант. – Т. 4. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1965. – 544 с.
- Готово ли российское общество к модернизации: Аналитический доклад [Электронный ресурс]. – Ін-т соціології РАН; підготовлен с Представительством Фонда ім. Ф. Эберта в РФ. – 2010. – Режим доступа: http://www.isras.ru/files/File/Doclad/gotovo_li_rossijskoe_obshestvo_k_modernizacii.pdf/
- Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – М.: Прогресс, Прогресс–академия, 1992. – 464 с.
- Мегатренды мирового развития / под ред. М.В. Ильина, В.Л. Иноземцева. – М.: Экономика, 2013. – 295 с.
- Шедяков В.Е. Постмодернізація трудових відносин як об'єкт соціального управління / В.Е. Шедяков: автореф. дис. ... доктора соціол. наук. – Харків, 1996. – 32 с.
- Шедяков В.Е. Економічне мислення: адекватність новим вимогам / В.Е. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – № 7–8 (182–183). – С. 12–18.
- Шедяков В.Е. Постглобалізм як соціально–економічне явлення / В.Е. Шедяков // Рухос. – 2016. – № 4 (3). – С. 104–114.
- Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: монографія: у 2 ч. / О.А. Грішнова, В.Е. Шедяков, В.М. Лич та ін. – К.: КНУБА, 2009. – Ч. 2. – 236 с.
- Шедяков В.Е. «Людський капітал» і розвиток трудових відносин: взаємопереплетення внутрішніх і зовнішніх тенденцій / В.Е. Шедяков // Новий формат стратегії і тактики соціально–економічного розвитку України: людина, громада, держава. – Ч. 3.11. – К.: Корпорація, 2005. – С. 371–380.
- Близнюк В.В. Людський потенціал: особливості формування для модернізації / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 106–116.
- Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
- Шедяков В.Е. Людський чинник трансформаційного періоду; зміни сутності та форм / В.Е. Шедяков // Вісник Одеського національного ун-ту. – 2016. – Т. 21. – Вип. 10 (52). Економіка. – С. 7–12.
- Шалаев В.П. Глобализация, постмодерн, бифуркационный человек – маркеры переходной истории / В.П. Шалаев // Социологические теории общества. – 2008. – № 2. – С. 96–105.
- Шедяков В.Е. Человек и отчуждение труда в нашей стране / В.Е. Шедяков. – Х., 1991. – 221 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР 27.03.91, №44233.
- Римашевская Н.М. Качество человеческого потенциала России как стратегическая цель / Н.М. Римашевская // Народонаселение. – 2004. – № 3. – С. 17–27.
- Чечель О.М. Генезис теорій людського потенціалу / О.М. Чечель // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С. 111–114.
- Шедяков В.Е. Стан людського капіталу та вирішення завдань розвитку країни / В.Е. Шедяков // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 58. – С. 102–113.
- Соболева И.В. Человеческий потенциал российской экономики. Проблема сохранения и развития / И.В. Соболева. – М.: Наука, 2007. – 281 с.
- Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення / Н.В. Ушенко. – Донецьк: Юго–Восток, 2008. – 287 с.
- Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz. – N. Y.: Attach, 1971. – 360 p.
- Шедяков В.Е. Человеческий фактор трансформаций и трансформации человеческого фактора / В.Е. Шедяков // Трансформационные процессы национальной экономики: проблемы и перспективы развития: сб. науч. ст. – Днепропетровск, 2014. – Ч. 2. – С. 204–214.
- Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen / T. Sarrazin. – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2010. – 463 s.
- Харрингтон Дж. Совершенство управления знаниями / Дж. Харрингтон, Ф. Воул. – М.: Стандарты и качество, 2008. – 272 с.
- Стюарт Т.А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации / Т.А. Стюарт. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.

25. Шедяков В.Е. Продуктивний потенціал застосування концепції інтелектуального капіталу: особливості, можливості та обмеження в українських умовах / В.Е. Шедяков // Наука та наукознавство. – 2012. – № 2. – С. 35–42.

26. Шедяков В.Е. Інтелектуальний капітал України та проблеми вдосконалення управління його розвитком та використанням / В.Е. Шедяков // Економіст. – 2012. – № 10. – С. 14–17.

27. Шедяков В.Е. Значення формування та активізації науково–інтелектуального капіталу суспільства в реалізації господарської стратегії, адекватної глобальним тенденціям розвитку економіки знання / В.Е. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015. – № 1. – С. 146–152.

28. Шедяков В.Е. Социальная справедливость как фактор стратегической конкуренции / В.Е. Шедяков // Рухес. – 2016. – № 1. – С. 75–84.

29. Шедяков В.Е. Гуманизм как приоритет социального ответственного поведения / В.Е. Шедяков // Actual questions and problems of development of social sciences: Proceedings of the International Scientific–Practical Conference «Current issues and problems of social sciences». – Kielce, Republic of Poland, June 28–30, 2016. – P. 89–92.

30. Шедяков В.Е. Гуманизация социальных отношений средствами публично–приватного партнерства в процессе становления умного общества / В.Е. Шедяков // Personality Development In the Age of Globalization : Collection of scientific papers. – USA, Morrisville : Lulu Press., 2016. – P. 46–50.

УДК 305:364.3

Л.Г. СТОЖОК,

к.е.н., здобувач кафедри управління персоналом та економіки праці
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Гендерна нерівність в системі соціального страхування

У статті розглянуто гендерну нерівність в системі соціального страхування. Охарактеризовано термінологію понять «гендерна дискримінація» і «гендерна асиметрія» в системі соціального страхування. Обґрунтовано позицію автора щодо наявності гендерної асиметрії в системі соціального страхування.

Ключові слова: рівність прав економічно–активного населення, дискримінація, асиметрія, захищеність, забезпечення справедливості, соціальне страхування.

Л.Г. СТОЖОК,

к.э.н., соискатель кафедры управления персоналом и экономики труда
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

Гендерное неравенство в системе социального страхования

В статье рассмотрено гендерное неравенство в системе социального страхования. Охарактеризовано терминологию понятий «гендерная дискриминация» и «гендерная асимметрия» в системе социального страхования. Обоснована позиция автора о наличии гендерной асимметрии в системе социального страхования.

Ключевые слова: равенство прав экономически активного населения, дискриминация, асимметрия, защищенность, обеспечение справедливости, социальное страхование.

L. STOZHOK,

Ph.D in Economics, applicant of Personnel Management and Labour Economics Department, SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

Gender inequality in the social insurance system

The article considers gender inequality in the social insurance system. The terminology of the concepts of «gender discrimination» and «gender asymmetry» in the system of social insurance is characterized. The author's position about the presence of gender asymmetry in the social insurance system is justified.

Keywords: equality of rights of the economically active population, discrimination, inequality, asymmetry, justice, social insurance.

Постановка проблеми. За період незалежності в Україні сформувалася законодавча база забезпечення гендерної рівності. Крім того, питання досягнення гендерної рівності є однією з цілей сталого розвитку держави на 2016–2030 роки [1], що передбачають насамперед реалізацію прав людини на життя та повноцінний розвиток з урахуванням принципу соціальної справедливості. Але, незважаючи на актуальність даного питання, гендерна нерівність має місце в усіх сферах політичного, соціально–економічного розвитку суспільства і характеризується наявністю невідповідності в можливостях реалізації конституційно закріплених соціальних прав чоловіків і жінок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Гендерна проблематика має місце в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Важливим є дослідження зарубіжних фахівців, які вивчають питання гендерної нерівності на ринку праці, в системі освіти, медицини, розкриваючи механізм забезпечення зайнятості як право на працю, акцентуючи увагу на послаблення ролі держави в системі соціального забезпечення, обґрунтовуючи важливість врахування гендерної проблематики при розробці політичної стратегії розвитку регіону, держави [2].

Ряд вітчизняних науковців досліджує питання гендерної нерівності на ринку праці, в сфері економічної активності та зайнятості населення, професійної сегрегації за ознакою статі, гендерного розриву в оплаті праці, в сфері державного управління [3], [4], аналізуючи участь українських жінок у складі робочої сили України [5]; розкриваючи сутність поняття гендерної асиметрії на ринку праці [6]; обґрунтовуючи факти наявності місця дискримінації жінок на ринку праці [7]; акцентуючи увагу на тому, що економічні аспекти гендерної проблеми стосуються перш за все зайнятості, розподілу доходів, структури використання часу та розподілу домашньої праці, доступу до приватизованого особистого майна та майна підприємств, доступу до соціальних благ [8, с.10–14]. Не менш важливими є дослідження правового кола проблем гендерної політики в Україні, які містять аналіз нормативно–правового забезпечення гендерної політики [9], розкривають правову основу гендерної рівності [10], обґрунтовують необхідність розробки національної концепції гендерного законодавства [11].

Однак, при всій значущості зазначених досліджень, в них здебільшого зосереджена увага на

розкриття правових аспектів гендерної політики, на місце гендерної нерівності в економічній сфері, а також в реалізації політичних прав. Зазначимо, що менш досліджуваними є питання наявності гендерної нерівності в системі соціального страхування. Відповідно, для забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу, для ефективності реалізації соціальних прав саме економічно активного населення дослідження гендерної нерівності в системі соціального страхування потребує більш глибокого аналізу з метою формування стратегічних напрямів розвитку складових системи соціального захисту населення.

Метою статті є розкриття сутності гендерної нерівності в системі соціального страхування, висвітлення основних елементів гендерної асиметрії та гендерної нерівності, які мають місце в системі соціального страхування. Методологічною та інформаційною базою роботи слугували матеріали міжнародних організацій, законодавчо–нормативні акти України, праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Під час написання статті були використані методи аналогії для розкриття сутності понять «гендер», «гендерна нерівність», «гендерна асиметрія», «дискримінація» та системно–структурного аналізу для висвітлення гендерної асиметрії та гендерної нерівності в системі соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. Україна є соціальною державою, соціальна політика якої формується за принципом соціальної справедливості в інтересах всіх громадян, враховуючи потреби різних верст населення, а також можливості реалізації конституційно закріплених соціальних прав громадян демократичного суспільства. Рівність прав і свобод людини визначається і гарантується Конституцією України [12, ст.24]. Крім того, Україна є учасницею багатьох міжнародних правових договорів: Загальна декларація прав людини, 1948 р.; Міжнародний пакт про громадські та політичні права, 1966р.; Декларація про ліквідацію дискримінації по відношенню до жінок, 1967р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами, 1949р.; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок, 1979р.; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950р.; Пекінська декларація, 1995р. [13].

Включення принципу гендерної рівності в соціальну політику є однією з обов'язкових вимог

розвитку людського потенціалу для підвищення якості і рівня життя населення та соціально-економічного розвитку в країні в цілому. Питання забезпечення гендерної нерівності є важливими цілями розвитку багатьох країн. Підтверджуючим фактором є щорічне дослідження, починаючи з 2006 року, організацією Світовий економічний форум індексу гендерної нерівності, який передбачає розрив між чоловіками і жінками в економічній, політичній сфері, в освіті, за станом здоров'я та тривалістю життя. Таким чином, за даними 2016 року, Україна із 144 країн світу за показником індексу гендерної нерівності посідає 69 місце (0,700) [14], що означає подолання розриву в забезпеченні гендерної рівності на 70 %. Аналіз динаміки свідчить про погіршення позиції у порівнянні з попередніми дослідженнями – 67 місце (0,702) із 145 країн в 2015 р., [15] 56 місце (0,706) із 142 країни [16]. Серед пострадянських країн Україна займає 4 позицію, поступившись Молдові (26 позиція), Білорусії (30), Казахстану (51) і випереджаючи Російську Федерацію (75) на 6 позицій. Найгірше значення гендерної рівності Україна має у сфері політичних прав, що підтверджується 107 місцем у рейтингу. Зокрема, за співвідношенням жінок до чоловіків у парламенті індекс становить 0,137, а щодо розподілу посад міністрів – 0,118.

Незважаючи на певний прогрес у співвідношенні жінок і чоловіків, проблеми гендерної рівності в Україні є актуальними, і в реальному житті жінки ще не мають рівних з чоловіками можливостей. Крім того, в суспільстві існує дискримінація щодо жінок, яка в певній мірі, на думку автора, породжена недосконалістю законодавчо нормативної бази, відсутністю ефективного механізму реалізації можливостей використання конституційно закріплених соціальних прав. Варто зазначити, що гендерна політика не може існувати ізольовано від стану справ в політичній, соціально-економічній, демографічній політиці.

Наголошуємо на тому, що поняття «гендер» не має єдиного трактування як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. Погоджуємося, що поняття «гендер» означає не лише стать, а й сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство зобов'язує виконувати громадянам в залежності від їх біологічної статі. [17, с. 14] Відповідно, стать в гендерному контексті становить собою категорію біологічну, а гендер (від англ. gender – рід)

– категорію процесу, оскільки не лише характеризує особистість, а й є базовим виміром соціальної структури суспільства. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що саме соціум виступає об'єктом аналізу.

На думку автора статті, «гендер» – це соціальний інститут, який дає можливість як чоловікам, так і жінкам на рівних умовах реалізовувати конституційно закріплені соціальні права, забезпечуючи таким чином необхідний рівень життєдіяльності. В Україні система соціального захисту населення формується під впливом політичних, економічних, соціальних, демографічних факторів, а також факторів гендерної асиметрії. При цьому акцентуємо увагу на тому, що саме асиметрії, а не дискримінації, оскільки термін «дискримінація» вживається тоді, коли має місце порушення рівності прав і можливостей, а термін «асиметрія» в більшості випадків стосується законодавства, де закріплені відмінності між реалізацією прав чоловіками і жінками. Гендерна асиметрія – це непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) в різних сферах життя [17, с.21]. Водночас маємо наголосити на тому, що гендерну асиметрію можна розглядати як приховане явище в соціальних відносинах, що проявляються в неповноцінному розкритті особистісного потенціалу. Крім того, змушені констатувати, що гендерна асиметрія – це джерело нестабільності в державі. Можна виокремити зовнішні і внутрішні фактори, під впливом яких формується гендерна асиметрія. Так, зовнішні фактори – це фактори, які породжені принципами формування інститутів соціального захисту, соціального страхування, історично складеним стереотипом щодо місця жінки в суспільстві, а внутрішні – це фактори, які характеризуються регіональним аспектом, умовним розподілом на «жіночі і чоловічі» професії, демографічними процесами. Крім того, не можна чітко передбачити вагомість впливу зазначених факторів на гендерну асиметрію. Останнє може формуватися конституційно визначеними соціальними правами. Наголошуємо на тому, що під соціальними правами слід розуміти комплекс прав, які передбачають забезпечення соціальної захищеності громадян від впливу соціальних ризиків та непередбачуваних життєвих подій, а також забезпечення їм гідного рівня життя.

В Україні забезпечення прав здійснюється соціальним захистом, право на який гарантується

системою соціального страхування та соціального забезпечення. При цьому зазначаємо, що соціальний захист як економічна категорія становить систему розподільчих відносин, в процесі яких утворюються суспільні фонди, кошти яких направляються на підтримку матеріального становища осіб та їх життєдіяльності при настанні соціальних ризиків, а також механізм, що надає громадянам можливості реалізувати конституційно закріплені права шляхом проведення ефективної політичної, соціально–економічної та демографічної політики. Відповідно, соціальним захистом охоплено все населення: як населення з максимальною залежністю від державної підтримки, так і з мінімальною. Ще раз наголосимо на тому, що інституційною складовою соціального захисту є соціальне страхування, яке функціонує в Україні як обов'язкова форма захисту працюючих громадян від соціальних ризиків. Основним ключовим аспектом функціонування системи соціального страхування є компенсація частини доходів у випадку настання соціальних ризиків. Функціонування інституту соціального страхування передбачає обов'язкове резервування частини заробітної плати з подальшим її використання при настанні страхового випадку. Отже, без перебільшення можна стверджувати, що працівник разом з роботодавцем протягом трудової діяльності формує власну систему захисту з метою мінімізації наслідків настання соціальних ризиків.

Відповідно, соціальне страхування – це гарантії (тобто соціальні права з обов'язковим забезпеченням) працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, від безробіття, а також у старості. Право всіх громадян на соціальне страхування закріплено Конвенцією ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» [18, ст. 11].

Зробимо спробу обґрунтувати позицію автора щодо наявності гендерної асиметрії та гендерної нерівності в системі соціального страхування. Слід наголосити на тому, що аналіз законодавчо–нормативної бази системи соціального страхування дає змогу зазначити, що в цілому дані документи не містять дискримінаційних елементів, а є гендерно нейтральними. Відповідно, деякі показники, що регулюють питання соціального страхування, є однаковими як для чоловіків, так і

для жінок: мінімальний страховий стаж, необхідний для отримання права на пенсію за віком; період, за яким проводиться розрахунок заробітної плати для обчислення пенсії. Відмінними є наступні показники: страховий стаж (для отримання повного розміру пенсії для чоловіків становить 35 років, а для жінок – 30 років); пенсійний вік (для чоловіків – 60 років, а для жінок передбачено поетапне підвищення до 60 років), а також стаж та вік для нарахування пільгових пенсій.

Фінансова неспроможність пенсійної системи породила нагальні питання: чи повинні чоловіки та жінки мати однаковий пенсійний вік, чи була потреба підвищувати пенсійний вік для жінок і чи взагалі потрібно підвищувати пенсійний вік в Україні? Слід наголосити на тому, що питання пенсійного віку є дискусійними, а його підвищення має як свої плюси, так і мінуси. Враховуючи те, що розмір майбутньої пенсії залежить від тривалості трудових відносин (страхового стажу) і розміру заробітної плати, то підвищення пенсійного віку для жінок є необхідним. Отже, менша тривалість страхового стажу, нижчий рівень доходів жінок визначає наявність гендерного розриву у розмірі пенсійних виплат, що впливає на матеріальне забезпечення у похилому віці. Гендерний розрив у розмірі пенсійних виплат можна пояснити тим, що жінки займають нижчі, ніж чоловіки, посади, робота у них менш оплачувана, кар'єрне зростання повільніше, загальна тривалість відсутності на роботі більша.

Позитивним аспектом підвищення пенсійного віку для жінок є збільшення тривалості страхового стажу. При цьому акцентуємо увагу на тому, що підвищення пенсійного віку повинно ставити за мету не лише збільшення чисельності працюючих осіб, а й збільшення можливостей для осіб забезпечити матеріальне становище при виході на пенсію (за даними Науково–дослідного інституту праці та зайнятості населення [19] коефіцієнт заміщення середньої пенсії становить 35 %, тоді як у Європі даний показник становить 40 %), оскільки для українських пенсіонерів пенсійні виплати частіше всього є основним джерелом доходів після завершення трудової діяльності. Таким чином, можна стверджувати, що основними вимогами підвищення пенсійного віку для жінок є психологічний фактор (жінки в 55 років є продуктивним суб'єктом на ринку праці), фінансовий фактор (середній розмір пенсій жінки на 38 % менший від середнього розміру пенсій чоловіка),

тривалість життя (тривалість життя жінок більша, ніж чоловіків). Але при врахуванні тривалості життя необхідно розмежовувати середню очікувану тривалість життя при народженні і тривалість життя після досягнення пенсійного віку. Так, за даними Державної служби статистики України, середня очікувана тривалість життя при народженні для чоловіків становить 66,3 %, а для жінок 76,4 % [20]. Згідно з прогнозами Науково–дослідного інституту праці та зайнятості населення, у 2050 році, коли всі сьгоднішні працівники стануть пенсіонерами, жінки в середньому будуть доживати до 80,8 року, а чоловіки – до 77,1 року [19]. А за даними Інституту демографії та соціальних досліджень, чоловіки в середньому живуть на пенсії (після 60 років) 14,8 років, а жінки – 19,9 років. Ризик для українських чоловіків померти у віці до 60 років становить 40 %, тоді як в Швейцарії лише 8 % чоловіків не доживає до 60 років [21]. Змушені констатувати, що результатом зазначеного є перевищення чисельності жінок–пенсіонерок над чоловіками. Таким чином, на 1 січня 2017 р. їх чисельність становила 7,5 млн (63 % від загальної чисельності пенсіонерів), тоді як чоловіків – 4,4 млн (37%) [22], а це породжує той факт, що жінки на «старість» залишаються в більшості випадків самотніми і, як результат, змушені самотужки вирішувати проблеми. Ще гостріше стоїть дане питання в сільській місцевості, де частка жінок–пенсіонерів становить 40,7 %, в той час, як чоловіків – 25 %. Відсутність на селі легальної зайнятості, належного медичного обслуговування, низький рівень газифікації, низька якість питної води, наявність транспортних проблем свідчать не лише про низький рівень життя, а й про поширення бідності та зубожіння серед сільського населення. Отже, можна стверджувати, що підвищення пенсійного віку спрямоване на зменшення гендерної нерівності в системі пенсійного страхування.

Не заперечуємо, що підвищення пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок сприяє зростанню чисельності працюючого населення, а останнє – збільшенню надходжень до Пенсійного фонду, стабілізуючи таким чином його фінансову спроможність. Зазначимо, що збільшити відношення чисельності працюючих до чисельності пенсіонерів можна або шляхом збільшення пенсійного віку, або шляхом стимулювання більш пізнього виходу на пенсію. Але враховуючи той факт, що на

жінок покладено більше обов'язків по домогосподарству, в тому числі і виховання внуків, оскільки згідно з законодавством жінки–пенсіонери мають право оформляти на себе оплачувану відпустку по догляду за дитиною до трирічного віку, «армію» працюючих пенсіонерів в більшості випадків становлять чоловіки. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що для забезпечення життєдіяльності та конкурентоспроможності пенсійної системи потрібно не обмежуватися лише підвищенням пенсійного віку, а й стимулювати як роботодавців, так і працівників до легальної зайнятості (з 26 млн осіб працездатного населення офіційно працюють 16,3 млн осіб, а ЄСВ сплачують лише 10,2 млн працюючих, з них 4 млн платять з мінімальної зарплати [23]), оскільки платниками до Пенсійного фонду є саме застраховані особи.

Про відсутність гендерної рівності в системі соціального страхування свідчить і наявність гендерних диспропорцій на ринку праці: в сфері зайнятості, оплати праці і, як результат, в отриманні допомоги по безробіттю. На вітчизняному ринку праці жінки обмежені в можливостях ефективно реалізувати трудову активність і професійне зростання. Зазначене свідчить про наявність на ринку праці гендерної сегрегації, що характеризується нерівномірним розподілом чоловіків і жінок за видами професійної діяльності. Невиключено, що головними причинами гендерної сегрегації є наявність відмінностей в структурі освіти, в можливості накопичувати досвід (трудова стаж), в можливості кар'єрного зростання. Гендерна сегрегація є основною причиною дискримінації жінок в оплаті праці. Як свідчать дані Державної служби статистики [22], середня заробітна плата штатного працівника чоловіка у першому кварталі 2017 році становила 7 тис 160 грн, що на 27,5 % (в країнах Євросоюзу жінки, які займають керівні посади, мають в середньому заробітну плату на 23,4 % менше, ніж чоловіки [24]) більше від середньої заробітної плати жінки (5 тис 612 грн). Найбільший розрив спостерігався у фінансовій галузі та страховій діяльності: середня зарплата у чоловіків становила 16 тис. 118 грн., у жінок – 9 тис. 793 грн.. Причиною вагомого розриву в оплаті праці є наявність законодавчого обмеження використання праці жінок на окремих видах робіт, а також те, що жінки, незважаючи на однакову професійну кваліфікацію, в більшості випадків займають посади нижчого рівня, займаються

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

видами діяльності, які є менш оплачуваними і потребують нижчої кваліфікації.

Як результат гендерної сегрегації є неповна і часткова зайнятість серед жінок. Крім того, останнє впливає не лише на розмір доходів, а й обмежує можливість кар'єрного зростання. На зайнятість жінок впливає і наявність та чисельність дітей. Відповідно, жінки мають подвійне навантаження: економічне та родинне (сімейне). Таким чином, необхідно зазначити, що зношеність жіночого організму набагато більша, ніж чоловічого. І як результат, жінки хворіють у похилому віці частіше ніж чоловіки.

У структурі економічно неактивних громадян серед осіб, які виконують домашні обов'язки або знаходяться на утриманні, 28,1 % становлять жінки, тоді як чоловіки – 9,9 %. Незважаючи на те, що рівень безробіття чоловіків у першому кварталі 2017 року, розрахований за методологією МОП, перевищував рівень безробіття жінок (відповідно 11,5 % проти 8,5 %), тривалість безробіття серед жінок більша і, відповідно, рівень зайнятості серед жінок нижчий (50,4 % у жінок і 60,4 % у чоловіків)[25].

Враховуючи те, що в Україні існує проблема наявності державних дитячих закладів, а також відсутній ефективний механізм поєднання професійної активності жінки з сімейними обов'язками, серед жінок в більшій мірі поширені такі явища, як бідність, безробіття, деградація. І як результат, жінки, а особливо жінки з дітьми, домінують у складі соціально вразливих категорій населення.

Очевидно, що нерівність в сфері зайнятості не є гендерною дискримінацією, але породжене гендерною асиметрією і потребує запровадження заходів, спрямованих на подолання гендерної сегрегації на ринку праці.

Висновки

Отже, дерегуляція ринку праці, реформування пенсійної системи з орієнтацією лише на стимулювання виробничої діяльності, збільшення навантаження на жінок, поява «дефіциту часу» призвели до збільшення відмінностей в розмірах доходів між чоловіками та жінками і, як результат, поширення гендерної нерівності. Результати досліджень дають змогу стверджувати, що в Україні гендерна проблематика є актуальною і потребує перш за все перегляду законодавчо–нормативної бази, що є фундаментом соціально–економічного

розвитку країни, а також забезпечення створення повноцінних умов розвитку громадян держави. Відповідно, гендерна рівність є основною ціллю соціально–економічного розвитку країни.

Незаперечно, що вирішити гендерну проблему лише на законодавчому рівні неможливо. Пріоритетним є розподіл відповідальності між державою, бізнесом, суспільними організаціями, громадами і між громадянами, які потребують даної допомоги. Крім того, необхідно стимулювати розвиток жіночого підприємництва та самозайнятості, розвиток зеленого туризму, забезпечити зростання престижу і рівня заробітної плати в жіночих галузях, забезпечити неперервність освіти протягом життя, зменшити навантаження на жінок шляхом перегляду традиційних гендерних ролей, забезпечити ефективність програм, направлених на підтримку сімей. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що соціальне страхування на основі гендерного підходу необхідно формувати шляхом дотримання реалізації принципів рівності прав, адресності та соціальної справедливості.

Список використаних джерел

1. Глобальні цілі сталого розвитку 2030 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.03.2017
2. Gender in Transition [Text] / Pierella Paci. – Washington, 2002. – XVIII, 154p.
3. Герасименко Г.В. Гендерні аспекти соціальної політики в Україні / Г.В. Герасименко. – Умань: «Візаві» (СПД Сочинський), 2008. – 252 с.
4. Герасименко Г.В. Гендерні аспекти соціально–економічної політики в Україні. Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Г.В. Герасименко; НАН України. Ін–т демографії та соц. дослідж. – К., 2004. – 20 с.
5. Звіт Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України. [Електронний ресурс] / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, Український центр соціальних реформ, соціологічна агенція Центр «Соціальний моніторинг», Фонд ООН в галузі народонаселення. Наук. керівник проекту Е.М. Лібанова. – К., 2012. – 212 с. – Режим доступу: <http://www.unfpa.org.ua/publications/428.html> – Назва з екрану. – Дата звернення: 09.05.2017
6. Іващенко О. В., Лободина О. М. Гендерна сегрегація чи гендерна асиметрія на ринку праці: теоретичні засади та емпіричні прояви при працевлашту-

ванні в Україні / О.В. Іващенко, О.М. Лободинська // Український соціум. 2013. № 1(44) – С.43–62

7.Шестаковський О. Гендерна нерівність на ринку праці України : структурні передумови і тривкі стереотипи / О. Шестаковський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія. – 2013. – № 1. – С. 49–53.

8.Галушка З.І., Дучинська Н.І. Гендерна нерівність в Україні: економічний аспект / З.І.Галушка, Н.І. Дучинська // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць. Вип. 681. Економіка. – Чернівці: ЧНУ, 2014. – 172 с.

9.Івченко Ю.В. Гендерна рівність в Україні (національні особливості) [Електронний ресурс] / Ю.В. Івченко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1–2. – С. 52–59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fmpp_2013_1-2_8.pdf – Назва з екрану. – Дата звернення: 09.05.2017

10.Ганзицька Т. С. Конституційно-правові основи забезпечення гендерної рівності в Україні / Т. С. Ганзицька // Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 1. – С. 9–13.

11.Оніщенко Н. М. Гендерна рівність: сучасні виклики / Н. М. Оніщенко, С.В. Береза, О.Л. Львова, Л.О. Макаренко // Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 67 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Видво «Юридична думка», 2015. – С. 3–11.

12. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.02.2017

13. Гендерні аспекти ринку праці в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.02.2017

14. The Global Gender Gap Report 2016 is published by the World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.05.2017

15. The Global Gender Gap Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.05.2017

16. The Global Gender Gap Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2014/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.05.2017

17. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток–Запад: Женские Инновационные Проекты». М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с.

18. Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18.12.1979 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207 – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.05.2017

19. Сайт Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipzn.org.ua/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 25.04.2017

20. Демографічний щорічник «Населення України за 2015 рік» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 25.04.2017

21. Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ids.org.ua> – Назва з екрану. – Дата звернення: 25.04.2017

22. Сайт Державної служби статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=277122> – Назва з екрану. – Дата звернення: 25.04.2017

23. Рева Андрій Головним пріоритетом для нашого Уряду є гідна праця і гідна заробітна плата – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/12292.html> – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.05.2017

24. 8 March 2017: International Women's Day – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7896990/3-06032017-AP-EN.pdf/ba0b2ea3-f9ee-4561-8bb8-e6c803c24081> – Назва з екрану. – Дата звернення: 5.07.2017

25. Аналітична записка Гендерні аспекти ринку праці – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350808> – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.07.2017

І.С. ЧОРНОДІД,

д.е.н., доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
Академія праці соціальних відносин і туризму

Інституційні чинники соціальної конкурентоспроможності країни

В статті розкрито інституційні чинники соціальної конкурентоспроможності країни. Проведений аналіз теоретичних підвалин теорії інституціоналізму. Розкрито інституційні фактори впливу на економічний розвиток: загально–цивілізаційні, політично–правові, соціально–економічні, соціально–психологічні. Доведено, що відносини власності, серед найважливіших інституціональних чинників функціонування національної економіки, відіграють ключову роль в економічній системі. Запропоновано інституційний механізм країни котрий формується у процесі інституціоналізації соціально–економічних відносин. Доведено, що для сучасних взаємовідносин в суспільстві характерним є зрощування бізнесу, політики та бюрократії, недовіра суспільства до своїх лідерів, корупція, несправедливий механізм приватизації, втрата моральних цінностей.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інститут, соціальна конкурентоспроможність, інституційне середовище, інституційний інструментарій, соціальна безпека.

І.С. ЧОРНОДІД,

д.е.н., доцент кафедри економіки підприємства и менеджмента
Академии труда, социальных отношений и туризма

Институциональные факторы социальной конкурентоспособности страны

В статье раскрыты институциональные факторы социальной конкурентоспособности страны. Проведен анализ теоретических основ теории институционализма. Раскрыты институциональные факторы влияния на экономическое развитие: такие как цивилизационные, политически–правовые, социально–экономические, социально–психологические. Доказано, что отношения собственности, среди важнейших институциональных факторов функционирования национальной экономики, играют ключевую роль в экономической системе. Предложено институциональный механизм страны который формируется в процессе институционализации социально–экономических отношений. Доказано, что для современных взаимоотношений в обществе характерно сращивание бизнеса, политики и бюрократии, недоверие общества к своим лидерам, коррупция, несправедливый механизм приватизации, потеря нравственных ценностей.

Ключевые слова: конкурентоспособность, институт, социальная конкурентоспособность, институциональная среда, институциональный инструментарий, социальная безопасность.

I. CHORNODID,

Dr. in Economic Sciences, associate professor
Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Institutional factors of social competitiveness of the country

In the paper the institutional factors of social competitiveness of the country are disclosed. The analysis of the theoretical foundations of the theory of institutionalism was carried out. The institutional factors of influence on economic development are revealed (civilizational, political–legal, socio–economic and social–psychological). It is proved that property relations (among the most important institutional factors in the functioning of the national economy) play a key role in the economic system. The institutional mechanism of the country, which is formed in the process of institutionalization of socio–economic relations, is proposed. It is proved that today's relations in society are characterized by merging business, politics and bureaucracy, distrust of society to its leaders, corruption, unfair mechanism of privatization, loss of moral values.

Keywords: competitiveness, institute, social competitiveness, institutional environment, institutional tools, social security.

Постановка проблеми. За сьогоднішніх умов розвитку економік у рейтингу глобальної конкурентоспроможності провідні позиції посідають ті держави, що досягли високих показників людського розвитку, рівня технологій, освіти, високої якості інституційного середовища. В умовах становлення та розвитку національної економіки інституційні чинники її соціальної конкурентоспроможності також змінювалися і вдосконалювалися, діяли з різною соціальною ефективністю, мали неоднозначні наслідки. Отже, детальне дослідження їх сутності, чинників впливу, дозволить підвищити зростання соціальної конкурентоспроможності національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються інституційні чинники проблеми забезпечення конкурентоспроможності окремих країн, слід виділити наукові доробки таких видатних зарубіжних учених, як А. Норт, Т. Веблен, Дж. Коммонс, Д. Норт, М. Портер, О. Гордєєв та ін.

Питання забезпечення конкурентоспроможності економіки та її соціальної складової розглядаються у працях вітчизняних учених, таких як Л. Антонюк, Я. Базиліук, З. Варналій, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, О. Гордєєв, В. Гець, Т. Гайдай, А. Гриценко, О. Грішнова, Я. Жаліло, А. Колот, Е. Лібанова, І. Манцуров, О. Новікова, С. Пахомов, С. Пирожков, Ю. Полунєєв, Н. Халда О. Яременко та ін.

Метою написання *статті* є запропонувати інституційні чинники забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки.

Виклад основного матеріалу. Роль інституцій в житті організованого суспільства досить висока, тому сучасна теорія вирішальною мірою формується під впливом інституціоналізму, оскільки першочерговою потребою країни в період трансформації є створення та розвиток інститутів ринку.

Основною ідеєю теорії інституціоналізму є зосередження уваги на позаекономічній сутності рушійних сил суспільного розвитку, тобто, окрім технологічного фактору, головними чинниками соціально–економічного прогресу є політичні, соціальні, морально–етичні, етно–національні, нормативно–цільові та адміністративні.

Т. Веблен визначив інститути як «поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю і окремих

виконуваних ними функцій» [1]. Дж. Коммонс характеризує інституції у вузькому значенні, тобто як «систему законів чи природних прав, в межах яких індивіди діють як в'язні» та у широкому – як «колективну дію по контролю, лібералізації та розширенню індивідуальної діяльності» [2, с. 650]. В даному контексті сутність колективної дії варіюється від неорганізованого звичаю чи традиції до множини організованих поточних відносин, таких як сім'я, корпорація, профспілка, торговельні асоціації, держава.

А. Гриценко зазначає, що «в суспільстві немає нічого, що б не являло собою інституції. Інституції – це не просто елементи суспільства, це все суспільство, розглянуте в певному аспекті» [3]. О. Яременко доповнює зміст даного поняття тим, що інституція – як «традиція, норма, як безумовний спосіб господарюючої поведінки є чимось стійким, незмінним, стабільним» [4, с. 3].

Д. Норт визначав інститути як «правила гри» у суспільстві, або сформовані людиною обмеження, які сприяють утворенню взаємовідносин між індивідами [5]. За його словами, інститути утворюють відповідну структуру, в межах якої людина виражає свою поведінку, власні уподобання та бажання. Проаналізувавши інституційну структуру суспільства, він зазначив, що саме складна взаємодія формальних правил і неформальних обмежень, разом із механізмами примушення до їх виконання, формують наше звичайне життя і нап правляють нас у тих повсякденних (само це слово викликає в свідомості уявлення про інституційну стабільність) справах, якими наповнено наше життя [5]. Д. Норт розглядає три інституційних «зрізи»: а) неформальні (неофіційні) обмеження; б) формальні (офіційні) правила; в) механізми примусу, що ефективно забезпечують дотримання цих обмежень і правил (суди, поліція та ін.).

Інститути можуть бути формальними (штучно створеними) та неформальними, – тими, що закладені глибинними закономірностями розвитку.

Під соціальною конкурентоспроможністю країни – ми розуміємо порівняльний стан розвитку соціальних процесів і явищ, який характеризує її місце у світовому співтоваристві, наявність порівняльних переваг за показниками рівня життя, соціальної безпеки, ступенем розв'язання глобальних проблем та потенційні можливості (економічні, технологічні, інституціональні, людські та інші) для забезпечення й підтримання високого

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

конкурентного статусу у політичній, економічній та соціокультурній сферах.[6]

З погляду соціальної конкурентоспроможності економіки формальні та неформальні інститути по-різному проявляються в різних суспільствах. [7].

Інституційне середовище характеризується як правова й адміністративна інфраструктура, у межах якої приватні підприємці, компанії і уряд взаємодіють з метою створення добробуту нації.

Інституційні фактори впливу на економічний розвиток (у тому числі й соціальну конкурентоспроможність економіки) визначаються перш за все за особливими умовами їх впливу.

Вони поділяються на: загально–цивілізаційні; політично–правові; соціально–економічні; соціально–психологічні [8].

Загально–цивілізаційні інститути формуються та регулюють соціально–економічний розвиток залежно від специфіки національно–історичних, культурних, демографічних умов розвитку. Вони спрямовані на визначення та реалізацію національної стратегії розвитку. Соціально–психологічні умови впливу на соціально–економічний розвиток безпосередньо пов'язані з системою чинників, які формують господарський менталітет, систему соціальних зв'язків, відносини відповідальності та інші особливості. Економічні інститути спрямовуються на регулювання умов економічної діяльності, інвестування у людський, інтелектуальний і соціальний капітал, стимулювання інновацій, організацію виробничого процесу тощо. Політичні інститути приймають рішення щодо забезпечення та регулювання правових норм та економічної політики у розвитку господарської діяльності. Політичні умови визначають інститути влади та державного управління. Спектр політичних інституцій варіюється від різноманітних правових характеристик, інституційних конструкцій та типів виборчих систем, правил створення політичних партій й опозиції, до норм та заходів, які забезпечують політичну стабільність і збалансованість у країні.

У сучасних міжнародних рейтингах конкурентоспроможності окремих країн інституції мають визначальне значення. Розглядаючи класифікацію інститутів за сферами діяльності, у їх структурі виділимо інституційні чинники, що безпосередньо впливають на потенціал соціальної конкурентоспроможності економіки країни та визначають показники соціальної конкурентоспроможнос-

ті. Ми розглядаємо наступні інституції та форми прояву цих інституцій що входять до індексу глобальної конкурентоспроможності такі як: право власності, етика і корупція, зловживання впливом, безпека, корпоративна етика, звітність

Серед найважливіших інституційних чинників функціонування національної економіки визначальне місце посідають відносини власності, що відіграють ключову роль в економічній системі, оскільки визначають різноманітність форм господарювання; виявляють, хто реально володіє, користується, розпоряджається засобами виробництва; на чью користь розподіляється суспільне багатство; як суспільство поділяється на класи і соціальні групи [7 с. 35].

Якщо права власності нечітко встановлені, погано захищені, мають певні обмеження, то виникає явище «розмивання» прав власності, що приводять до ослаблення мотивацій, до задоволення лише короточасних потреб і нераціонального використання ресурсів.

Система відносин власності закладає основу соціально–економічних відносин економічної системи країни. Залежно від специфіки її внутрішнього і зовнішнього середовища країна вибирає той чи інший варіант структури власності. Змінюючи частку державної власності та виробляючи політику впливу на приватний бізнес, держава визначає модель соціально–економічного розвитку. Позитивний вплив інституту власності на функціонування національної економіки може здійснюватися за умови формування економічної стратегії держави, зорієнтованої на створення правових умов для ефективного функціонування підприємств, конкурентного середовища, оптимізації структури власності, удосконалення механізмів управління державним сектором. Наразі складними інституційними проблемами української економіки залишаються: невиконання основного принципу ринкової економіки – розмежування власності та влади; переплетіння економічної та політичної влади; неефективність механізмів захисту прав власності та контрактів. Дуже відчутний для перебігу економічних процесів вплив політичних чинників.

Правові чинники відображають стан законодавчо–нормативної бази країни, яка розглядається з позиції розвитку законодавства, його стабільності й ефективності у регулюванні економічних відносин щодо гарантування основ со-

ціальної безпеки у суспільстві. Вони забезпечують систему прав власності, умови здійснення господарської діяльності, механізми соціального захисту тощо. Ці чинники пов'язані з юридичним закріпленням інструментів і процедур реалізації державної влади. Предмет їх вияву у національній економіці становлять відносини між органами влади і суб'єктами економічної діяльності; відносини між структурами влади з приводу реалізації повноважень у сфері управління та регулювання розвитку економіки, окремих її складових;

Охорона інтелектуальної власності є одним із показників інституційного впливу на національну конкурентоспроможність. На Давоському форумі наголошувалося на тому, що однією з головних умов підвищення конкурентоспроможності особливо країн, що розвиваються, виступає пришвидшення передачі об'єктів інтелектуальної власності зростаючим ринкам нової конкурентоспроможної продукції. У забезпеченні інноваційного, соціально спрямованого конкурентоспроможного розвитку головним завданням стає формування ефективної системи охорони та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, що сприяє створенню додаткових конкурентних переваг.

Нецільове використання бюджетних коштів це їх витрачання на цілі, що не відповідають. У практиці державного управління ця проблема пов'язана з несправедливим перерозподілом доходів, невиплатою заробітної плати, стипендій, пенсій, шахрайством із фінансовими ресурсами, привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Як наслідок, загострюються соціальні суперечності в суспільстві, поширюється корупція, розвивається тіньова економіка, формується негативний соціальний капітал.

Незалежність судової системи є невід'ємною ознакою правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів в Україні – це конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недовіра у здатність суду справедливо вирішувати спори на підставі закону породжує правовий нігілізм і, по суті, позбавляє громадян упевненості у своїй правовій захищеності, особистій безпеці, що, у свою чергу, спонукає їх до позасудового розв'язання конфліктів. Недовіра до суду підриває засади правосуддя.

Так, політична криза 2013–2014 рр. в Україні вкрай загострила руйнівні процеси у сфері правосуддя. Неспроможність суб'єктів політичного протистояння розв'язувати юридичні проблеми належними засобами призвела до масштабного втручання політиків у правову сферу, в тому числі у сферу правосуддя.

Етика бізнесу як показник ефективності соціальних інститутів у сфері приватного бізнесу визначає правила, норми, якими регулюються відносини різних суб'єктів бізнесових відносин. Етичний бізнес визначається категоріями чесності, порядності, поваги до партнерів, дотриманням слова, здатністю ефективно функціонувати на ринку згідно з чинними законами, встановленими правилами і традиціями.

Враховуючи те, що соціальна конкурентоспроможність економіки значною мірою задається якістю базових інститутів, важливо розрізняти їх на різних рівнях функціонування економіки. Інституційне забезпечення соціально орієнтованого управління на різних економічних рівнях значною мірою визначається діями влади, спрямованими на встановлення інститутів, порядок функціонування яких визначається тими цілями та завданнями, що сприяють зростанню соціальної ефективності економіки, забезпеченню еколого–економічної та етико–правової відповідальності суб'єктів господарювання за результати своєї діяльності, за розбудову громадянського суспільства.

З погляду впливу на соціальну конкурентоспроможність національної економіки необхідно підкреслити значення англо–американського підходу до трактування інститутів, прихильники якого у маніфесті про «Глобальні інституційні стандарти» (2006 р.) визначили універсальний (стандартний) набір інституційних важелів, при адаптуванні яких країни можуть досягнути економічного добробуту. Серед пріоритетних інституцій вони називають: сповідування демократичних цінностей (демократичний політичний режим); дотримання незалежної судової системи; професіоналізм державних службовців з дотриманням прозорості й підзвітної системи їх найму; збереження незначної частки підприємств державної форми власності і їх контроль за допомогою незалежних регуляторних механізмів; розгалужена мережа фондових бірж; фінансовий режим, що сприяє стабільності і передбачуваності його учасників; корпоративна регулятор–

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

на система, зорієнтована на інтереси акціонерів; гнучкий ринок праці [9].

Наведені підходи дозволяють пояснити причини та фактори неефективності вибору суспільних інститутів, що призводить до зниження потенціалу соціальної конкурентоспроможності національної економіки. Так, наприклад, існування державної монополії у формуванні інститутів та інституційного середовища призвело до виникнення інституційних пасток у результаті застосування традиційних способів та механізмів функціонування суспільних інститутів, або, навпаки, використання трансплантованих (не завжди вдало адаптованих) суспільних інститутів. Так само невдалий вибір методів, технологій та способів приватизації в Україні призвів до становлення інституту корпоративної власності, за якого економічна влада визначається не стільки розмірами пакетів акцій у власності корпорації, скільки здатністю здійснення контролю над підприємством, розділенням власності і контролю, у результаті чого формується залежність механізмів контролю по захисту учасників корпоративних відносин від свавілля менеджерів, співвідношення інтересів різних груп акціонерів і менеджерів, правових гарантій дрібних акціонерів на участь в управлінні тощо.

Інституційний механізм кожної країни виступає як цілісна система упорядкування ролей і взаємовідносин суб'єктів у відповідності із традиціями та новими встановленими інститутами суспільства. Сукупність формальних та неформальних інститутів забезпечує узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, поліпшує координацію їх спільної діяльності, стимулює розвиток соціального та людського капіталу, у тому числі сприяє зростанню соціальної конкурентоспроможності економіки.

Що стосується об'єкту інституційного механізму, то ним можуть виступати особливі вимоги, у результаті трансформації яких (в процесі життєдіяльності суб'єктів) формується сукупність специфічних правил та норм як інструментів їх ефективної взаємодії. Відповідно, мають бути створені передумови для виконання таких вимог. І ними виступають вигоди від використання інструментів (в процесі взаємодій), доступ до яких чітко обмежений колом визначених заздалегідь акторів [10].

Інституційний механізм формується у процесі інституціоналізації соціально–економічних від-

носин. У трансформаційних умовах роль інституціоналізації полягає у тому, що вона є чинником зниження невизначеності і основою для прогнозування поведінки суб'єктів. Інститути пропонують схему дії у тих сферах, де ця схема не існувала раніше і тому в ній була невизначеність. Так у процесі інституціоналізації відбувається заміна спонтанної поведінки на передбачувану, яке очікується і моделюється. Суспільство, створюючи інститути, закріплює певні види соціальної взаємодії, робить їх постійними і обов'язковими. Далі на цій основі розробляється система санкцій. Фіналом інституціоналізації інтересів можна вважати створення відповідно до норм і правил чіткої інституційно–рольової структури інтересів, схваленої більшістю учасників соціально–економічного процесу.

Для максимального узгодження та збалансування розмаїття інтересів та вигод кожного із суб'єктів найбільш дієвими виступають: структура (суб'єктна, об'єктна та функціональна); інструменти (норми та правила, регламенти та контракти, угоди та домовленості); методи громадського регулювання інститутів (узгодження, прогнозування та моделювання, проектування, експертиза та обговорення, організація безпосередньої діяльності, моніторинг та контроль, багатосторонні переговори тощо) [10, с. 40].

Головними суб'єктами, що визначають соціальну конкурентоспроможність національної економіки, виступають держава, громадяни, підприємства, організації і установи. Об'єктами – особа, її права і свободи, добробут, соціальна безпека; підприємство, його економічні і немайнові цінності, людський соціальний капітал; держава, її конституційний лад, економічна незалежність, системна і територіальна цілісність тощо [7, с.37].

Механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності національної економіки має свою специфіку на рівні держави, регіону і підприємства, що вимагає створення системи її забезпечення стосовно кожного конкретного господарського рівня. Цей механізм передбачає узгодження економічних інтересів суб'єктів різних рівнів господарювання.

Жаль, за умов трансформаційного суспільства суб'єктно–об'єктна структура взаємовідносин характеризується складною системою взаємозв'язків і часто зумовлює негативні соціально–економічні наслідки, такі як: зрощування бізнесу, політики та бюрократії, недовіра суспільства до своїх лідерів,

корупція, несправедливий механізм приватизації, втрата моральних цінностей та ін.

Даючи оцінку таким взаємозв'язкам, А. Олейник називає сучасне суспільство «мережесним капіталізмом», розуміючи складну систему формальних та неформальних, прозорих та непрозорих, групових та персоніфікованих зв'язків між кінцевим складом учасників локалізованих економічних відносин, які виникають між групами підприємств та підприємствами, а також групами та окремими представниками бізнесу і структур влади [11]. За таких умов складається й інституційний інструментарій – формальні та неформальні межі, в яких різні суб'єкти та уряд взаємодіють між собою з метою реалізації потреб.

З точки гарантування соціальної конкурентоспроможності національної економіки ефективність суспільних інститутів забезпечується ступенем відповідності сучасному рівню розвитку механізмів регулювання інституційного середовища, їх адекватністю стану розвитку економіки і суспільства, здатністю сприяти зростанню потенціалу соціальної конкурентоспроможності економіки, гарантуванню соціальної безпеки. Зокрема, це проявляється через рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів. Взаємодійності владних та соціальних інститутів з населенням країни виражають їх легітимність в очах спільноти, а рівень довіри населення до цих органів є оцінкою ефективності їх діяльності.

Висновки

Вибір та подальша ефективність економічних і політичних інститутів в країні залежать від базових потреб суспільства в даний момент його розвитку; ідеологічних засад, яких дотримуються його політичні лідери; конкретних історичних передумов розвитку і подій, що відбуваються на її території, а також від наявності соціально-економічного конфлікту в державі між її групами впливу щодо розподілу наявних суспільних та економічних благ. Теперішні підходи у створенні глобальних регуляторних правил функціонування ринків, узгодження спільних політичних й економічних питань на

міждержавному рівні, участь у міжнародних організаціях на паритетній основі засвідчують успішну та послідовну адаптацію різними суспільствами попередньо сформованих інституційних норм, завдяки яким і розбудовуються підвалини сучасного глобального простору.

Список використаних джерел

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Commons R. John. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. – 21. – P. 648–657.
3. Гриценко А. Наука и искусство институционального строительства / Гриценко А. // Институційна архітектура та механізми економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 20–31.
4. Яременко О.Л. Механізм інституційних змін / О.Л. Яременко // Економічна теорія. – 2006. – № 1. – С. 3–12.
5. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Чорнодід І.С. Методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни / І.С. Чорнодід // Бізнес інформ. – 2013. – № 7. – С. 225–231.
7. Чорнодід І.С. Институційний інструментарій забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни / І.С. Чорнодід // Інвестиції: практика та досвід – 2015. – № 19. – С. 34–38.
8. Piech K. Economic Policy and Growth of Central and East European Countries / K. Piech. London, University College London. – 2003. – P. 8.
9. Discussion paper № 2006\05. UNU-WIDER. Understanding the Relationship between Institutions and Economic Development. Ha-Joon Chang. July 2006. – P. 3
10. Гордеев О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму / О. Гордеев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/07.pdf>
11. Олейник А.Н. Институциональные аспекты социально-экономических трансформаций / А.Н. Олейник. – М.: ТЕИС, 2000. – 159 с.

А.В. ІВАНЬКО,

к.е.н., доцент кафедри аграрної економіки, заслужений працівник сільського господарства України,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Ніжинський агротехнічний інститут»

Методичні засади оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування ринкової рівноваги

Доведено, що результатом збалансування сил попиту та пропозиції на ринку є встановлення стану рівноваги. Розглядаються різні передумови та результати встановлення стану рівноваги залежно від платоспроможності сил попиту та доходності сил пропозиції.

В методичному відношенні ключовими показниками з характеристики стану ринку є: ціна попиту, ціна пропозиції, обсяг платоспроможного попиту, обсяг потенційної та фактичної пропозиції. При цьому складовою оцінки пропозиції товару (послуги) на ринку є оцінка порядку збалансування між обсягами: сукупного випуску, початкових ресурсів та невикористаного випуску з попереднього періоду відповідно до сукупного споживання. Визначено суттєвість впливу на встановлення ринкової рівноваги комбінації наступних факторів: витрат торгу, конкурентного ціноутворення та рівня всеохватності ринків. В контексті зазначеного підтверджується доцільність оцінки впливу результатів господарської діяльності окремого підприємства за оцінкою частки ринку, що належить його продукції. Одними з показників для оцінки частки ринку підприємства є індекси Герфіндаля або Герфіндаля–Хіршмана, індекс концентрації та коефіцієнт Джині.

Ключові слова: попит, пропозиція, рівноважний обсяг товару, рівноважна ціна, результати господарської діяльності, методичні засади, ринкова конкурентна рівновага.

А.В. ІВАНЬКО,

к.э.н., доцент кафедры аграрной экономики, заслуженный деятель сельского хозяйства Украины,
Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования
Украины «Нежинский агротехнический институт»

Методические основы оценки влияния результатов хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования АПВ на формирование рыночного равновесия

Доказано, что результатом сбалансирования сил спроса и предложения на рынке является установление состояния равновесия. Рассматриваются различные предпосылки и результаты установления состояния равновесия в зависимости от платежеспособности сил спроса и доходности сил предложения.

В методическом отношении ключевыми показателями по характеристике состояния рынка являются: цена спроса, цена предложения, объем платежеспособного спроса, объем потенциального и фактического предложения. При этом составляющей оценки предложения товара (услуги) на рынке является оценка порядка сбалансирования между объемами: совокупного выпуска, начальных ресурсов и неиспользованного выпуска с предыдущего периода при согласовании с совокупным потреблением. Определены сущность влияния на установление рыночного равновесия комбинации следующих факторов: расходов на торговлю, конкурентного ценообразования и уровня всеобъемлемости рынков. В контексте указанного подтверждается целесообразность проведения оценки влияния результатов хозяйственной деятельности отдельного предприятия на основании оценки удельного веса рынка, принадлежащего его продукции. Одними из показателей для оценки удельного веса рынка предприятия являются индексы Герфиндаля или Герфиндаля–Хиршмана, индекс концентрации и коэффициент Джини.

Ключевые слова: спрос, предложение, равновесный объем товара, равновесная цена, результаты хозяйственной деятельности, методические основы, рыночное конкурентное равновесие.

Candidate of Economic Science, Assistant professor of chair of agrarian economics, Separated subdivision of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine "Nezhinskii Agrotechnical Institute» s. Nizhyn Chernihiv region, Ukraine

Methodical bases of evaluation of the effect of the results of economic activity of economic entities of agroindustrial production on the formation of market equilibrium

It is proved that the result of balancing the forces of demand and supply on the market is to establish a state of equilibrium. Different prerequisites and results of establishing the equilibrium state are considered, depending on the solvency of the forces of demand and the profitability of the supply forces.

Methodically, key indicators on the characteristics of the market state are: demand price, supply price, volume of solvent demand, volume of potential and actual supply. At the same time, the component of evaluating the supply of goods (services) on the market is an assessment of the order of balancing between volumes: aggregate output, initial resources and unused output from the previous period in accordance with aggregate consumption. The significance of the effect on the establishment of the market equilibrium is determined by a combination of the following factors: trading costs, competitive pricing and the level of market universality. In this context, the appropriateness of assessing the impact of the results of the economic activity of the individual enterprise on the assessment of the market by share of its products is confirmed. One of the indicators for assessing the market share of a company is the Gerfindahl or Gerfindahl–Hirschman indexes, the concentration index and the Gini coefficient.

Key words: *demand, supply, equilibrium volume of the product, equilibrium price, results of economic activity, methodical principles, market competitive equilibrium.*

Постановка проблеми. В процесі здійснення господарських реформ в Україні важливістю відзначається дослідження закономірностей функціонування ринку в економічно розвинених державах світу та внесок окремих суб'єктів господарювання у вирішення суспільних завдань. Стан ринку можна аналізувати з точки зору виробників або споживачів. Кожна з цих ринкових груп має характерні інтереси та докладає зусиль для їх реалізації. Аналіз досвіду функціонування ринкового механізму довів, що одним з пріоритетів його функціонування відносно державного підходу, є збалансування сил попиту й пропозиції та формування стану ринкової рівноваги. У зв'язку з цим, дослідження методичних засад оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування стану ринкової рівноваги є актуальним у теоретичному та практичному відношенні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання підвищення рівня суспільного добробуту в економіці держав та населення викликає велику увагу серед науковців і є багатоаспектним. Окремим блоком питань в теоріях суспільного добробуту та функціонування ринків є питання взаємозгодження сил попиту й пропозиції на ринках та встановлення ринкової рівноваги. Даним питан-

ням значну увагу приділяли такі зарубіжні учені як Вальрас Л. [1], Пигу А. [2], Портер М. [3], Самуельсон П. [4], Вексель К. [5] та інші. Серед вітчизняних учених дані питання були предметом уваги Г. Башнянина та П. Лазура [6], Кваші С.М. [7], Коваленка Ю. С. [8] та багатьох інших. Проте подальшого дослідження потребують питання формування методичних засад оцінки взаємодії між силами попиту на пропозиції на ринку в контексті формування стану ринкової рівноваги.

Мета статті полягає в узагальненні методичних засад оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування стану ринкової рівноваги.

Досягнення зазначеної мети пов'язано з виконанням наступних завдань:

- розкриттям змістовної характеристики стану ринкової рівноваги;
- формулювання методичних засад оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування стану ринкової рівноваги.

Виклад основного матеріалу.

Одним з ключових понять теорії економічної рівноваги є поняття «конкурентна рівновага». Зазначене поняття визначається ємністю і для його характеристики доцільно зазначити різні аспек-

ти його розкриття. Так найбільш повне його тлумачення передбачає розгляд відносно суб'єктів. У свою чергу, серед суб'єктів доцільно виділити населення та підприємства. В контексті зазначеного підприємства виступають узагальнюючим поняттям всіх суб'єктів господарювання. При цьому вихідними позиціями населення будуть ресурси, що йому належать та права на прибуток підприємств. Воно буде свої дії щодо споживання в напрямі максимізації власної корисності при заданих цінах. А метою дій підприємств, у свою чергу, є вибір такого плану випуску продукції, який дав би змогу максимізувати прибуток при наявних цінах.

Поняття «конкурентна рівновага» є одним з ключових як в теоретичному відношенні, так і за змістовним навантаженням. Воно відзначається подвійною суттю. З одного боку, воно виступає у ролі нормативного керівництва щодо необхідності досягнення. У той час, як з іншого боку, частково виконує роль інструменту опису реальної економіки. В контексті зазначеного, важливістю відзначається відповідь на питання щодо тривалості встановлення та підтримання стану конкурентної рівноваги [4, 5].

В процесі узгодження попиту та пропозиції виключне значення належить цінам, які: 1) для кожного підприємства є параметричними; а 2) для всіх індивідуумів тотожними. Ціновими характеристиками в умовах досконалої конкуренції будуть: 1) прозорість інформації про ціни для всіх учасників ринку та 2) відсутність потреби витрати ресурсів на дії щодо формування ціни.

Цінова система є однією з форм обслуговування укладення та виконання економічних контрактів та організації торгів. В будь-якій економічній системі, зокрема в умовах приватної власності, торг може здійснюватись у різних формах. Якщо виконуються умови всеохватності ринку та слабкої опуклості, в межах теорії ринкової рівноваги стверджується, що будь-яка угода повинна виходити з цінової системи. У протилежному випадку, коли угоди здійснюються не на цінових засадах, ніяка угода не зможе покращити стану всіх. За цих обставин виникає питання щодо бажаності та можливості для учасників економічного процесу відійти від цін досконалої конкуренції [7, 8].

За результатом необмеженого торгу буде такий розподіл ресурсів, якого можна досягти в результаті абсолютно конкурентної рівноваги. Такий торг супроводжується наступними умовами: відсутність

потреби у додаткових витратах та незначна питома вага кожного з суб'єктів економіки на ринку.

Розглянемо пряме та зворотнє твердження щодо мотивів та закономірності дій економічних суб'єктів при розподілі ресурсів відносно стану рівноваги. За прямим твердженням розподіл ресурсів в умовах всеохватного ринку та конкурентної рівноваги є найбільш бажаним як для окремих економічних агентів, так і для їх окремих груп. При цьому для будь-якої підмножини економічних агентів здійснення перерозподілу ресурсів, навіть і всередині їх групи, неможливе без торгу з іншими суб'єктами та групами. При цьому результат перерозподілу для кожної з груп не буде кращим ніж за умов конкурентної рівноваги. У свою чергу, факторами зворотнього розгляду закономірності дій економічних суб'єктів є: незначна питома частка ринку у окремих економічних агентів та виконання умов слабкої опуклості й ринкової повноти. За цих умов сформується господарська ситуація, коли знайдеться певна кількість ринкових суб'єктів, якими буде здійснено перерозподіл ресурсів, який, у свою чергу, не буде конкурентно рівноважним. Проте він буде більш бажаним для них, оскільки його досягнення не буде потребувати додаткових витрат на торги з іншими суб'єктами та групами [1, 2, 3].

Узагальнення зазначених прямого та зворотнього тверджень, за умови виконання відповідних гіпотез, дозволяє нам зробити наступні два висновки: 1) стан конкурентної рівноваги не може бути порушений сепаратними торгами, навіть за умови їх дозволу; 2) для будь-якої торгівельної угоди, що реалізується в умовах відсутності конкурентної рівноваги, знайдеться певна кількість суб'єктів господарювання, які б мали користь від переключення на іншу реальну для реалізації угоду [8].

Налагоджена ринкова система забезпечує ефективність за умови досконалої конкуренції. Слід відзначити, що будь-яка економічна система, орієнтована на отримання прибутку буде прагнути до максимізації його рівня та проявляти схильність до монополізації, що у свою чергу, порушує умови досконалої конкуренції і це у підсумку перешкоджає ефективності функціонування ринків. Однією з основних причин створення монополії серед виробників та складності протидії їй з боку споживачів полягає у тому, що витрати торгу між суб'єктами попиту та пропозиції є високими, а всередині суб'єктів пропозиції є низькими [3, 4].

У ринковій системі визначається різний вплив на встановлення ринкової рівноваги комбінації наступних факторів: витрати торгу, конкурентне ціноутворення та всеохватність ринків. Порядок розподілу ресурсів у випадку наявності високих витрат торгу та невеликих витрат конкурентного ціноутворення й ринків буде відповідати порядку розподілу ресурсів за відсутності витрат торгу. Угоди, укладені в умовах відмінності рівнів витрат торгу між різними економічними суб'єктами, не будуть відноситись до конкурентно рівноважних. При цьому, їх порушити зможуть тільки ті угоди, укладання яких буде порівняно більш дешевше за вже укладених [4].

На ринку може сформуватись стан або досконалої або недосконалої конкуренції [1, 2]. При кожному з цих станів буде встановлюватись рівновага між попитом та пропозицією, проте вона буде означати різну суспільну конфігурацію сил попиту та пропозиції. Рівновага встановлюється на рівні суспільно ефективного випуску продукції. В умовах досконалої конкуренції графік пропозиції ототожнює суспільні граничні витрати, що можна охарактеризувати через рівняння 1.

$$S = MC \quad (1)$$

Дане рівняння можна пояснити господарськими міркуваннями при узгодженні ціни попиту та ціни пропозиції. Мінімально прийнятними для виробників будуть такі умови реалізації товару (послуги), за яких рівень ціни пропозиції покриє витрати з виробництва та реалізації, що є граничними витратами. Будь-який рівень ціни, що буде нижче цих витрат, буде означати збитковість господарської діяльності. У свою чергу, ціною попиту буде максимально прийнятний рівень ціни товару (послуги) для споживачів. Діалектива взаємоузгодження ціни попиту та ціни пропозиції полягає у співвіднесенні суспільної цінності товару (послуги) із суспільною цінністю ресурсів, витрачених при їх виробництві. Рівень ціни попиту означає рівень суспільної цінності товару (послуги) для споживача. Рівень ціни пропозиції, через граничні витрати, виражає суспільну цінність використаних у господарській діяльності ресурсів.

Поняття «рівень суспільного добробуту» охоплює собою рівень життя виробників та споживачів. При цьому важливим є співвіднесення ціни попиту, ціни пропозиції із граничними витратами. Формування на ринку ситуації при перевищенні ціни попиту над граничними витратами, що ха-

рактеризується формулою 2, означає підвищення суспільного добробуту.

$$P_d > MC \quad (2)$$

Ця формула характеризує ситуацію зростання доходів у суспільстві та можливість споживачів оплатити граничні витрати та забезпечити прийнятну доходність виробників. Використання складових зазначеної вище формули 2 дає можливість нам визначити суспільний виграш GS (формула 3).

$$GS = P_d - MC \quad (3)$$

Суспільний виграш оцінюється як різниця між ціною попиту P_d та граничними витратами MC . Тобто підвищення рівня суспільного добробуту буде пов'язане із зростанням обсягів пропозиції кожної додатково одиниці товару (послуги). Складовими підвищення рівня суспільного добробуту буде: 1) задоволення попиту населення у продуктах харчування; 2) підвищення рівня доходності суб'єктів пропозиції внаслідок відшкодування ними понесених в процесі господарської діяльності витрат.

Вплив результатів господарської діяльності окремих підприємств оцінюється за рівнем його впливу на ситуацію на відповідному ринку. Вихідним в цьому відношенні є оцінка частки ринку, що належить продукції певного підприємства. Чим більший обсяг продукції виробляється підприємством, тим більш вагомі важелі воно має на формування ринкової ціни. В світі існує багатий інструментарій з оцінки рівня концентрації виробництва. Одними з найбільш поширених показників в цьому відношенні є індекси Герфіндаля або Герфіндаля-Хіршмана, індекс концентрації та коефіцієнт Джині [4].

Індекс Герфіндаля-Хіршмана (англ. *HHI* – Herfindahl-Hirschman index) враховує ринкову частку окремих ринкових суб'єктів та визначається як сума квадратів відсотків кожного суб'єкта на ринку [4].

$$HHI = \sum_{i=1}^N s_i^2 \quad (4)$$

де S_i – ринкова частка ринкового суб'єкта i ;

N – кількість ринкових суб'єктів.

Індекс концентрації CR (Concentration ratio) характеризує суму ринкових часток (індекс або рівень концентрації) визначеної кількості провідних ринкових суб'єктів на ринку і розраховується за формулою 5.

$$CR_n = \sum_{i=1}^n s_i \quad (5)$$

де CR_n – індекс концентрації n -ї кількості великих підприємств (фірм) на ринку;

S_i – ринкова частка ринкового суб'єкта i ;

Залежно від специфіки ринку кількість таких гравців може варіювати, наприклад 2,3, ... n . Відповідно цього індекси концентрації CR_2 , CR_3 або CR_n характеризують частку на ринку 2,3 та n підприємств (фірм). Верхньою межею шкали оцінки цього індексу є 100. Це означає повну монополізованість та наявність тільки одного підприємства (фірми) на ринку.

Для цілей аналізу господарської політики важливим поряд із встановленням частки на ринку окремих фірм також є визначення внеску окремих груп фірм (організаційно–правових форм) у загальноринкові результати. Один з підходів такого розрахунку ґрунтується на визначенні коефіцієнта Джині (формула 6). Одним із способів розрахунку такого коефіцієнта є формула Брауна.

$$G = \left| 1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1}) * (Y_k + Y_{k-1}) \right| \quad (6)$$

де G – коефіцієнт Джині;

X_k – кумулятивна питома вага підприємств (фірм) певної групи у загальній їх сукупності;

Y_k – обсяг виробництва продукції, яку у сукупності виробляє певна група підприємств (фірм);

n – загальна кількість підприємств (фірм).

Діапазон оцінки рівня концентрації ринку певною групою виробників варіюється від 0 до 1. Наближення значення коефіцієнта Джині до 1 свідчить про переважання продукції даної групи виробників на ринку. У свою чергу, наближеність даного коефіцієнта до нуля свідчить про практичну відсутність впливу даної групи виробників (продукції даної групи виробників) на загальноринкові результати.

Встановлення рівноважних обсягів виробництва має свої відмінності залежно від типу ринку. Так у науковій літературі зустрічається різна типізація ринків. Зокрема Г. Башнянин та П. Лазур [6, С. 269] розглядають особливості встановлення рівноважних станів за трьома функціонально–рівневими типами ринків: окремого (або індивідуального), мікроекономічного та макроекономічного. Проте, на відміну від підходу Г. Башнянина, П. Лазура вважаємо за доцільне обсяг пропозиції співвідносити не з рівнем виробництва, а з рівнем визнаної пропозиції або рівнем реалізації.

Рівноважні обсяги пропозиції на індивідуальному або окремому типу ринку є еквівалентними обся-

гам реалізованого певного блага окремого виробника. Рівноважні обсяги пропозиції на мікроекономічному ринку ними розглядаються як загальні обсяги реалізованого певного блага сукупності виробників. В науковій літературі поширено ототоження зазначених обсягів пропозиції з ринковими. У спрощеній інтерпретації ринкові рівноважні обсяги визнаної попитом пропозиції становлять собою суму індивідуальних рівноважних обсягів визнаної пропозиції. Слід відзначити ідентичність формування зазначених обсягів пропозиції. Рівноважні обсяги пропозиції в макроекономічному розрізі формуються в процесі визнання пропозиції попитом на різних ринках та збалансування сукупного попиту та сукупної пропозиції.

В реальній економіці практично не виконується повний набір умов конкурентної рівноваги. Суттєві відхилення у такому наборі спостерігаються за умов недосконалої конкуренції. На сучасному етапі важливістю відзначається поглиблення теорії недосконалої конкурентної рівноваги, що обумовлюється поширенням глобалізації світогосподарських економічних процесів та феномену зростаючої віддачі при збільшенні масштабів виробництва.

Монополії порушують конкурентну рівновагу. Можливою реакцією споживачів щодо створення монополії з боку пропозиції певного товару (послуги) є їх консолідація з боку попиту, шляхом створення відповідної коаліції та протидією через бойкот товару (послуги) та пошуку варіантів взаємодії з іншими підприємствами з виробництва аналогічного товару (послуги). Можливість таких угод обумовлюється тим, що монопольний розподіл ресурсів порушує граничні еквівалентності в економіці.

Висновки

Будь–який стан ринку формується в результаті взаємодії сил попиту та пропозиції. Ключовими показниками з характеристики стану ринку є рівень ціни та обсяг товару на ринку. В контексті зазначеного більш детально охарактеризувати ринок можна за допомогою показників ціна попиту, ціна пропозиції, обсяг платоспроможного попиту, обсяг потенційної та фактичної пропозиції.

Результат збалансування сил попиту та пропозиції проявляється у встановленні стану рівноваги. Даний стан може встановлюватись за різних умов і може означати різний суспільний ефект: задоволення потреб споживачів при прибутковості пропозиції товару, обмеженість задоволен-

ня попиту та дефіцитність товару на ринку через обмеження пропозиції внаслідок зменшення рівня прибутковості від реалізації товару.

В методичному відношенні складовими оцінками пропозиції товару (послуги) на ринку є оцінка порядку збалансування між обсягами: сукупного випуску, початкових ресурсів та невикористаного випуску з попереднього періоду відповідно до сукупного споживання. Визначено суттєвість впливу на встановлення ринкової рівноваги комбінації наступних факторів: витрати торгу, конкурентне ціноутворення та всеохватність ринків.

Вплив результатів господарської діяльності окремого підприємства оцінюється за оцінкою частки ринку, що належить його продукції. Це визначає рівень його можливості на формування ринкової ціни. Одними з показників для оцінки частки ринку підприємства є індекси Герфіндала або Герфіндала–Хіршмана, індекс концентрації та коефіцієнт Джині.

Список використаних джерел

1. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии или Теория общественного богатства / Л. Вальрас ; пер. с франц. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.
2. Пигу А. Экономическая теория благосостояния : пер. с англ. [Текст] / А. Пигу. В 2-х т. – М. : Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с., Т. 2. 454 с.
3. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер : пер. с англ. / под ред. и с предисл. В. М. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
4. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхаус ; пер. с англ. [под ред. Тарасевича Л. С., Леусского А. И.]. – М. : Бинум–КноРус, 1999. – 799 с.
5. Wicksell K. Value, capital and rent / Wicksell K. ; Translated by S. H. Frowein. – London : George Allen & Unwin Ltd., 1954. – 180 p.
6. Башнянин Г. Рівноважні обсяги виробництва / Г. Башнянин, П. Лазур / Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т.3 / Редкол. : ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. –

ЗМІСТ

Макроекономічні аспекти сучасної економіки

ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А. Ієрархічні структури тіньової залежності	3
ПОПРОЗМАН Н.В., ДУДЗЯК О.А. До питання дослідження соціально–економічних систем.....	9
НЕБОТОВ П.Г. Удосконалення організаційно–економічного механізму функціонування системи експортного контролю України.....	13
ШАНАЄВА–ЦИМБАЛ Л.О. Державне регулювання ринкової економіки	21
ШОСТАК Л.Б., СОРОЧИНЕЦЬ Т.Г. Економічна дипломатія як державний інструмент захисту національних інтересів у сфері зовнішньоторговельних відносин	26
ЯЦЕНКО Г.Ю. Фактори економічного зростання в Україні в сучасних умовах	34
ЯЦЮТА В.П., ЯЦЮТА А.В. Класифікація житлового ринку і житла.....	41

Економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності

КИРИЧЕНКО О.М. Основні проблеми маркетингових досліджень для здійснення зовнішньоекономічної діяльності.....	47
РИБАК Я.Я. Рівень розвитку молочарських кооперативів в Україні. Ринок молока.....	54
ЗАХАРЧЕНКО О.В. Ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві.....	61
ЛОПУШНЯК Г.С., РИБЧАНСЬКА Х.В. Інституційні засади підвищення якості вищої освіти	66
ЛЯХОВА О.О. Спеціалізована проектна компанія в проектному фінансуванні інфраструктури: світовий досвід	73
СУХОМЛИН Л.Є. Методологічні підходи до макроекономічного планування системи вищої освіти	80
ЧОБАЛЬ Л.Ю. Організаційні аспекти розвитку сільського туризму в Україні	85

Розвиток регіональної економіки

ВАЖИНСЬКИЙ Ф.А. Пріоритети розвитку сільських територій Західного регіону України.....	90
--	----

Соціально–трудова проблеми

ШЕДЯКОВ В.Є. Людський чинник соціально–економічного відтворення суспільства.....	95
СТОЖОК Л.Г. Гендерна нерівність в системі соціального страхування.....	104
ЧОРНОДІД І.С. Інституційні чинники соціальної конкурентоспроможності країни.....	111
ІВАНЬКО А.В. Методичні засади оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування ринкової рівноваги.....	117

До авторів збірника

Шановні автори!

*Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
приймає до друку у періодичному збірнику
«Формування ринкових відносин в Україні» статті з економічної тематики*

При подачі статті до редакції необхідно оформити її за поданими нижче правилами, а також ретельно перевірити текст на предмет виявлення граматичних, орфографічних, стилістичних та інших помилок!

1. Стаття має відповідати тематичній спрямованості збірника.

2. Обов'язковими є рецензія фахівця у відповідній галузі науки.

3. У статті відповідно до вимог ВАК необхідні такі елементи:

Стаття має містити: індекс УДК, відомості про автора (ів) на трьох мовах;

– **назва статті та анотація** на трьох мовах (українська, російська, англійська), де чітко сформульовано головну ідею статті та обґрунтовано її актуальність;

– **ключові слова** на трьох мовах до 10 слів (українська, російська, англійська);

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– **формування цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження** і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4. Обсяг – від 8 до 16 сторінок, формату А4 через інтервал 1,5. Поля: верхнє, нижнє, ліве, праве – 2 см. Абзац – 5 знаків. Шрифт: Arial, розмір – 12. Мова – українська.

5. Прізвище, ініціали, науковий ступінь розміщуються у правій верхній частині аркуша.

6. Відомості про автора: адреса, контактний телефон (домашній, робочий).

7. Статті, таблиці та формули мають виконуватися у редакторі Microsoft Word, якщо стаття містить формули, то вони мають набиратися у редакторі формул Microsoft Equation, який вбудований в усі версії програми Word.

8. Якщо стаття містить графіки чи діаграми, виконанні в інших програмах (такі як Excel, Corel Draw та ін.), то ці файли також додаються до статті в оригіналі програм, в яких вони виконані.

9. Графіки та діаграми можуть бути передані в графічних форматах: векторний – EPS, AI (шрифти переконвертовані в криві); растровий – TIF, 300 dpi, 256 кольорів сірого.

10. Зноски в документі мають бути оформлені за допомогою вбудованих функцій програми Word.

11. Назви файлів мають відповідати прізвищам авторів.

12. Статті надаються на диску, або іншому електронному носії інформації до диска обов'язково додаються статті в роздрукованому і якісному вигляді. Текст у електронному вигляді повинен відповідати тексту в надрукованому вигляді.

13. Статті не повинні містити приміток від руки та помарок, кожен лист статті підписується автором.

14. Посилання на джерела інформації є обов'язковими. Джерела подаються в кінці статті з основними вимогами до бібліографічних описів. Нумерація джерел вздовж тексту.

15. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Редакція наукового збірника не несе відповідальності за авторські права статей, що подаються до друку.

Довідки за телефонами: (044) 239–10–49
e–mail: zbornik@ukr.net

Редакційна колегія

ОГОЛОШЕННЯ

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки (ДНДІМЕ) Мінекономрозвитку України оголошує прийом до аспірантури на очну (денну) та заочну форми навчання для здобуття ступеня доктора філософії.

Прийом до аспірантури ДНДІМЕ здійснюється в межах ліцензованого обсягу:

- за рахунок коштів державного бюджету (за державним замовленням);
- за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб (на умовах контракту)

Перелік галузей та спеціальностей, за якими оголошується прийом на навчання в аспірантурі ДНДІМЕ:

- 05– соціальні та поведінкові науки;
- 051– економіка;
- 07– управління та адміністрування;
- 072– фінанси, банківська справа та страхування.

Вступники до аспірантури подають на ім'я директора заяву, особовий листок з обліку кадрів, копію паспорта, копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера (для осіб, які вступають до аспірантури на денну форму навчання), копію диплома магістра (або спеціаліста) із зазначенням здобутої спеціальності та Додатка до диплому. Особам, які здобули вищу освіту за кордоном, встановлюється еквівалентність поданого диплома відповідно до «Порядку визнання здобутих в іноземних вищих навчальних закладах ступенів вищої освіти», затвердженого наказом МОН України

№ 504 від 05.05.2015 року, копію військового квитка або посвідчення про приписку – для військовозобов'язаних, рекомендація вченої ради вищого навчального закладу щодо вступу до аспірантури (за наявності), міжнародний сертифікат з іноземної мови, який засвідчує рівні B1 – B2 / C1 – C2 (за наявності), медичну довідку про стан здоров'я за формою 086/у, фотокартку 3x4, копію трудової книжки, завірну печаткою відділу кадрів за місцем роботи, автобіографію, список опублікованих праць, винаходів або дослідницька пропозиція. Дослідницька пропозиція – це науковий текст обсягом до 5 стор., підготовлений вступником до аспірантури, в якому обґрунтовується тематика майбутнього дисертаційного дослідження, його актуальність, стан розробки у вітчизняній та зарубіжній науці, можливі шляхи розв'язання поставлених задач тощо.

Паспорт, диплом про вищу освіту та військовий квиток (посвідчення офіцера), подаються вступниками особисто.

Документи приймаються до 1 вересня 2017 року
Порядок роботи Приймальної комісії:
щодня, крім суботи та неділі, з 9.00 до 17.00 год
Телефон для довідок: 044 490 72 75

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Збірник наукових праць

№6 (193) 2017 р.

Періодичність – щомісячник

Редактор Примостка О.О.

Комп'ютерна верстка та дизайн Сердюк В.Л.

Підписано до друку 23.06.2017 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний

Ум. друк. аркушів 13,95.

Гарнітура Eurore. Наклад 100 прим.

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ 22545–12443ПР від 20.02.2017 р.

Адреса редакції: 01014, м. Київ, бул. Дружби Народів, 38

<http://dndiime.org>, e-mail: zbornik@ukr.net